

উদ্ধীৰ্ণ

মূল কচনা : লেভ টলষ্টয়

অনুবাদ : যতীন গোস্বামী

অসম সাহিত্য সভা

UJJIVAN : An abridged translation of Leo Tolstoy's novel
'Resurrection' into Assamese, translated by Shri
Jatin Goswami, Kanwachal Road, Guwahati-781003,
Published by Shri Satish Chandra Choudhury,
General Secretary, Asam Sahitya Sabha, Chandra-
kanta Handique Bhavan, Jorhat-1, and printed at
the Jyoti Printers, Bamunimaidam, Guwahati-21.
1st edition 1994. Price Rs. 40.00 only.

লেভ টলষ্টয়ৰ অমৰ উপন্যাস 'বিচাৰেকচন'ৰ
অসমীয়া অনুবাদ 'উজ্জীৱন'

প্ৰকাশক : শ্ৰীসতীশ চন্দ্ৰ চৌধুৰী,
প্ৰধান সম্পাদক, অসম সাহিত্য সভা,
চন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ ভৱন, যোৰহাট-১

প্ৰথম প্ৰকাশ : ডিচেম্বৰ, ১৯৯৪

মূল্য ৪০.০০ টকা মাত্ৰ

মুদ্ৰক : জ্যোতি প্ৰিণ্টাৰ্ছ, বামুনীমৈদাম, গুৱাহাটী-২১

অনুবাদকৰ নিবেদন

বিশ্বৰ যিসকল মনিষীয়ে তেওঁলোকৰ মহত্বন বচনাৰ অন্তৰ্ধান আগ-
বঢ়াই গ'ল তাৰে আন এগৰাকী লেভ টলষ্টয়ৰ অমল উপন্যাস 'উজ্জীৱন'ৰ
সন্মাদৰ বিশ্বজোৰা। এইখন উপন্যাস মূল্যবান এই কাৰণেই যে জীৱনৰ
বিভিন্ন দিশ অনুধাবন কৰাৰ উপৰিও মানুহৰ যৌন-কামনাৰ বিভৎস
কপটোৰ উদ্ভৱ ঘটাই মহত্বম েমৰ সংজ্ঞালৈ ল'পাহুৰ ঘটাবৰ কাৰণে
ইয়াত এক মহান প্ৰচেষ্টা চলোৱা হৈছে। এই মহৎ উপন্যাসখনৰ
অসমীয়া অনুবাদ কৰিবলৈ এটি প্ৰবল হেপাহ ডাগিল আৰু অনুবাদৰ
কামো হাতত লোৱা হ'ল। মূল উপন্যাসখন কচলাষা- লিখা। আমি
লুই মউদেৰ দ্বাৰা ইংৰাজীলৈ অনূদিত পুথিখনকে মল হিচাপে লৈ অনু-
বাদত প্ৰবৃত্ত হওঁ। উপন্যাসখনৰ ইংৰাজী নামটো হৈছে 'ৰিচাৰেক্‌চন'
(Resurrection)। 'ৰিচাৰেক্‌চন'ৰ অসমীয়া নামকৰণ কৰিবলৈ
শৰু বিচাৰি অলপ দিন চিন্তা কৰিব লগা হৈছিল : কিয়নো কিতাপৰ
নামটোৱে ভিতৰৰ কিতাপখনৰ বিষয়ে ইংগিতদায়ক হ'লে ভাল হয়।
হুই-চাৰিজন বন্ধু-বান্ধৱে মগজু ঘোলা কৰিলোঁ : অবশেষত কাহিনীৰ
লগত সংগতি থকাটকৈ উপযুক্ত বুলি তৰা 'উজ্জীৱন' নামটোকে লোৱা
হ'ল। উপন্যাসৰ ভিতৰত থকা চৰিত্ৰসমূহৰ নাম অন্তশো মূলত থকাৰ
দৰেই ৰখা হৈছে।

ইংৰাজী অনুবাদটোকে মূল বুলি ধৰি সোৱা কিতাপখনৰ মুঠ পৃষ্ঠা
সংখ্যা ৫৮৫। অসমীয়ালৈ আকনিক অনুবাদ কৰিলেও পৃষ্ঠাৰ সেই
সংখ্যাৰ ভাবতন্ময় নহয়, মুকলি অনুবাদ কৰিলেও প্ৰায় একেই হয়। ইমান
ডাঙৰ কিতাপ এখন প্ৰকাশ হৈ ওলালেও দাঙিব নোৱাৰা মূল্যৰ কাৰণে
আগ্ৰহাৰিত পাঠকে ভেনে এখন কিতাপৰ ওচৰলৈ যোৱা টান হব বুলি ভাবি
কিতাপখনৰ সংক্ষিপ্তানুবাদ কৰি মূল কাহিনীৰ ছেৰকেৰ নোহোৱাকৈ

কামখিনি শেষ কৰা হ'ল। তাকে কৰোঁতে মূলৰ বহুখিনি হেৰুৱাই পেলোৱা হব নেকি বোলা ভয়েও আমাক আক্ৰান্ত কৰিছিল। কিয়নো মনিষী টেলিষ্টয় এজন অকল কাহিনীকাৰেই নহয় ৰচনাৰ ক্ষেত্ৰত তেখেতৰ বাক্যবিন্যাস, চিত্ৰ বৰ্ণন, পৰিৱেশ উপস্থাপন আৰু সৰ্বোপৰি যাত্ৰকৰী শব্দ নিৰ্বাচন আদি গুণবাশিৰ বৈশিষ্ট্যৰ কথাও পাঠক-পাঠিকাৰ আকৰ্ষণৰ অন্যতম কাৰণ। সংক্ষিপ্তকৰণে এইবোৰ গুণক যথাযথ পাঠে বক্ষা কৰিব নোৱাৰে বুলি নক'লেও হয়। গতিকে মূলৰ সৌন্দৰ্য যদি আমাৰ অনুবাদত লাগু হৈছে তেন্তেই সেই দোষ নোহোৱা এই অনুবাদকহে।

উপন্যাসখনৰ অনুবাদৰ অগ্ৰগতি লেহেম হৈছিল বুলি ড° প্ৰফুল্ল দত্ত গোস্বামী, 'ড' ৰামচৰণ ঠাকুৰীয়া, ড° দয়ানন্দ পাঠককে ধৰি কেবাগৰাকীও গুণী-জ্ঞানী বন্ধুৰ খেচখেচনি শুনিবলগীয়া হৈছিল। গুৱাহাটীৰ ব্যস্ত সামাজিক জীৱনটোৰ প্ৰতি লক্ষ্য কৰি শ্বিলঙৰ লাইটুম-খাত থকা আমাৰ মৰমৰ শ্ৰীমান ৰবীন বাড়োৱে একপ্ৰকাৰ দাঙি নিয়াৰ নিচিনাকৈ নি শ্বিলঙত কিছুদিন ৰাখি কামফেৰা হৈ মুঠালৈকে এৰি নিদিলে। এনেদৰে উদগনি আৰু সহায়ৰ বাবে তেওঁলোক আটাই-কিজনলৈ কৃতজ্ঞতা জনালোঁ। কিতাপখনিৰ প্ৰেছ কপি সাজু কৰি দি আমাৰ মৰমৰ শ্ৰীমতী ৰত্না ভট্টাচাৰ্য্য, আমাৰ ছদ্মনী বোৱানী চিত্ৰালী (বাবলি) আৰু কবয়ী (বু-মণি) আৰু সহধৰ্মীণী বেণু গোস্বামীয়ে সহায় কৰি দিছে। তেওঁলোকলৈ শলাগ জনালোঁ।

অসম সাহিত্য সভাৰ ১৯৯৩-৯৪ বৰ্ষৰ কাৰ্যনিৰ্বাহক সভাই এই পুথিখন অনুদিত হৈছে বুলি জানি সভাৰ প্ৰকাশন আঁচনিৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰি প্ৰকাশ কৰিবলৈ লোৱাত আমি অসম সাহিত্য সভালৈ আমাৰ হিন্দাভৰা কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিছোঁ।

কল্যাণল বোড

গুৱাহাটী-৭৮১০০৩

—ষতীন গোস্বামী

২৮, ডিচেম্বৰ, ১৯৯৩

প্ৰধান সম্পাদকৰ একাধাৰ

বিশ্ব-সাহিত্যৰ আনগৰাকী নমস্যা পুৰুষ লেভ টলষ্টয়ৰ ৰচনাৱলীয়ে যুগে যুগে মানুহক আকৰ্ষণ কৰি আহিছে। এই মনীষিগৰাকীৰ সাহিত্য সম্ভাৰ পৃথিৱীৰ বিভিন্ন ভাষালৈ অনূদিত হৈছে; অসমীয়া ভাষাতো একেবাৰে নোহোৱাকৈ থকা নাই। মানুহৰ প্ৰেমক এক মহত্তম প্ৰেমলৈ উত্তৰণ ঘটোৱা কাহিনীৰে পুষ্ট টলষ্টয়ৰ ‘ৰিচাৰেক্‌চন’ৰ অসমীয়া অনুবাদৰ কাৰণে বহুদিন অপেক্ষা কৰি থাকিব লগা হৈছিল; অৱশ্যে অসমৰ আনজনা বিশিষ্ট সাহিত্যিক তথা অনুবাদক শ্ৰীযতীন গোস্বামীয়ে মূল পুথিখনৰ সংক্ষিপ্তানুবাদ কৰি উলিয়াত এটা ডাঙৰ অভাৱ পূৰণ হ’ল আৰু অসম সাহিত্য সভাৰ ১৯৯৩-৯৪ চনৰ কাৰ্য-নিৰ্বাহক সভাই লগে লগেই প্ৰকাশন আঁচনিত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিলে। অসম সাহিত্য সভাৰ সেইবৰ্ষৰ প্ৰধান সম্পাদক ড° ৰামচৰণ ঠাকুৰীয়াই উল্লিখিত বৰ্ষৰ ভিতৰতে কিতাপখনি প্ৰকাশ কৰিবলৈ ছপাশালত দিলে যদিও তেখেতৰ কাৰ্যকাল শেষ হোৱাৰ আগে আগে কিতাপখনৰ ছপা কাম সম্পূৰ্ণ হৈ মুঠিল।

১৯৯৩-৯৪ চনৰ কাৰ্য-নিৰ্বাহকৰ প্ৰস্তাৱ অনুসৰি প্ৰকাশন আঁচনিত পোনতে ‘উজ্জীৱন’ৰ লগতে অন্যান্য প্ৰকাশনসমূহৰ কাম হাতত লোৱাত ‘উজ্জীৱন’খন প্ৰকাশ কৰি উলিয়াই দিব পৰা হ’ল।

কিতাপখনৰ বেটুপাত আঁকি দিছে প্ৰখ্যাত চিত্ৰ-শিল্পী শ্ৰীত্ৰৈলোক্য দস্তই। এই সুযোগতে তেখেতলৈ কৃতজ্ঞতা জনালোঁ। অতি কম সময়ৰ ভিতৰতে ছপা-বন্ধাৰ কাম কৰি দিয়া বাবে গুৱাহাটীৰ ‘জ্যোতি প্ৰিণ্টাৰ্ছ’লৈ আমাৰ ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰিলোঁ।

চন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ স্তবন
ৰোবহাট-১
২০ ডিচেম্বৰ, ১৯৯৪

শ্ৰীমতীশ চন্দ্ৰ চৌধুৰী
প্ৰধান সম্পাদক,
অসম সাহিত্য সভা

বিগত শতিকাব কথা।

এদিন বিখ্যাত আইনজ্ঞ আনাটোলি কোনিয়
তেওঁৰ পৰম বন্ধু লেভ টলষ্টয়ৰ আগত এটি গোচৰ
কাহিনীয়ে তেওঁক কেনেভাবে অভিযুক্ত দান
কৰিছিল সেই কথা বিবৰি ক'লে : আদালতত
এটা চুৰি মোকদ্দমাৰ শুনানি চলি আছিল। এনে
সময়তে জুৰিসকলৰ মাজেৰে এজন ডেকা বয়সৰ
জুৰিয়ে দেখিলে যে মোকদ্দমাটো যিগৰাকী গাভৰু
বিক্ৰে চলি আছে সেই গৰাকী গাভৰুক ফুচুলাই
তেওঁ সতীৰ হৰণ কৰিছিল আৰু তাৰ পিছত
তাইক এৰি তেওঁ গুচি গৈছিল।

যুৱকজনৰ অনুশোচনা আহিল। নিজৰ পাপৰ
প্ৰায়শ্চিত্ত হিচাপে আৰু ছোৱালীজনীৰ
হুৰ্ভাগ্যৰ ভাৰ লাঘৱ কৰাৰ উদ্দেশ্যে অৱশেষত
তেওঁ তাকই বিয়া কৰোৱাটোকে ঠিক কৰিবলৈ
মনস্থ কৰিলে।

এই কাহিনীৰ পৰাই জন্ম হ'ল লেভ টলষ্টয়ৰ
মহান সৃষ্টি 'উজ্জীৱন'। এই কাহিনীয়ে মূল
চৰিত্ৰৰ স্থান, তেওঁৰ আত্মাৰ পুনৰ উজ্জীৱন বা
পুনৰ্জন্মৰ সম্ভাৱনাক দাঙি ধৰিছে। উপন্যাসখনি
ৰচনা কৰিবলৈ নিৰলস অনুসন্ধান, চিন্তাভাবনা
আৰু অন্যান্য পৰিশ্ৰম কৰোঁতে টলষ্টয়ক লাগিছিল
পুৰা দহোটা বছৰ (১৮৮৯-১৯০২); অৰ্থাৎ
টলষ্টয়ৰ জীৱনৰ দহোটা বছৰৰ একাণপতীয়া
অনুসন্ধান আৰু পৰিশ্ৰমৰ ফলস্বৰূপে জন্ম হ'ল
তেওঁৰ বিখ্যাত উপন্যাস 'উজ্জীৱন'।

হেতিয়া তেওঁৰ ওচৰলৈ আহি পিটাৰে
ক'লে, "হে গুৰু, মোৰ ভাই এজনে যদি মোৰ
ওচৰত অপৰাধ কৰে তেন্তেহে কিমান-
বাবলৈ মই সেই অপৰাধৰ ক্ষমা কৰিম ?
মাতবাবলৈ নেকি ?

—মথি ১৮১১

যীশুৱে তেওঁক ক'লে, "তোমাকটোন
কৈছোঁহেই—মাতবাবলৈকে বুলি ; কিন্তু
সন্তৰ-গুণ মাতবাবলৈকে ।"

—মথি ১৮১২

"কিন্তু তোমাৰ ভায়েৰাৰ চকুৰ কুটীয়ালৈকে
কেৱল তুমি দেখিছা কিয় ; তোমাৰ নিজৰ
চকুতো দিদাল বাতায় কাঠ আছে, সেই
দালৰ কথা ভাবি চোৱা নাই কিয় ?

—মথি ৭১৩

তোমালোকৰ মাজৰ যিজন নিষ্পাপ সেই-
জনেই প্ৰথমতে তাইলৈকে শিলগুটি মাৰা ।

—চেক যোহন, ৮১৭

গুৰুতকৈ শিষ্য ডাঙৰ নহয় ; কিন্তু যিজন
পৰিপকতা অৰ্জন কৰে তুলনাত তেওঁ গুৰু-
জনৰ সমান হয় ।

—চেক লুক, ৬৪০

॥ প্ৰথম পৰ্ব ॥

॥ এক ॥

মাহুৰেৰে ঠাই খাই আছে সেইখন ঠাই । এইজন অকণমানি
ঠাইতে হাজাৰ হাজাৰ মানুহে বাস কৰি গোটেইখন লোভেবা কৰি
বাখিছে । সিহঁত ইমান লোভেবা কিয় ? নিজৰ ঠাইখন নিজে চাক চিহ্ন-

নকৈ বাখিব নোৱাৰেনে? তেওঁলোকৰ বিচাৰ-বিবেচনাবোৰ দেখিছে
 আচৰিত হব লাগে। মাটিবোৰ দম কৰি বাখিছে শিলৰ ওপৰত, ঘাঁহ
 বোৰ পোত খাই গৈছে ওপৰত মাটি পৰি পৰি, ভাঙি ছিঙি গছৰ ডাল-
 পাতবোৰ পেলাই থৈছে য'তে ত'তে। গছ-বিৰিখত চবাই-চিৰিকতি
 এটাও দেখিবলৈ নাই। মানুহৰ উৎপাতত সিহঁতে পলাই পত্ৰ দিছে।
 ইকালে কয়লাৰ ধোঁৱা, সিকালে কেবাচিন তেলৰ গোল্ক ।
 ইয়াত মানুহ থাকে কেনেকৈ! অথচ এইখন চহৰলৈও বসন্ত
 নহাকৈ থকা নাই। ইয়াত প্ৰকৃতিয়েও নিজৰ নিজৰ কাম কৰি
 গৈছে। বাসন্তী নুকয়ৰ আমেজ লগা উত্তাপে প্ৰৱল শীতকো
 কোমল কৰি তুলিছে, ঘাঁহ-বনবোৰে নতুনকৈ পোখা মেলিবলৈ লৈছে।
 পপলাৰ আৰু বসাল আৰু শূগন্ধী বাৰ্ডচেৰী গছৰ পাতবোৰ হৈছে
 মঞ্জৰিত। লাইম গছ কলি পেলাইছে নতুনকৈ—এতিয়াই যেন তাত
 ফুল ফুলিব। কেতবোৰ চবাইৰ পাখিতো যেন বসন্তৰ-বা লাগিছে।

চবাইবোৰ এতিয়া ব্যস্ত নতুনকৈ বাঁহ সজাত, বসন্তৰ তপত বতাহ
 পাই মৌ-মাখিয়ে তুলিছে গুঞ্জন। ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰো নতুন নতুন বং,
 নতুন নতুন আনন্দ। অথচ মানুহে চহৰখনক লেভেৰা কৰি বাখিছে।

এতিয়া নুকয়ৰ পোহৰত গা ধুই বসন্ত আহিছে পৱিত্ৰ হৈ, ঈশ্বৰৰ
 সৃষ্টিৰ সমস্ত শোভা যেন আনিছে উজাৰি—সকলোকে আনন্দ দিবলৈ,
 মনৰ লগত মনৰ মিলন ঘটাবলৈ, জন্মৰ লগত জন্মক প্ৰেমৰ বা'ন্ধানেৰে
 বান্ধিবলৈ।

আনহাতে বসন্তৰ এই সৌন্দৰ্য্য মাধুৰীয়ে বুঢ়াসকলৰহে মন পৰশিব
 পৰা নাই। তেওঁলোকে বহি বহি ভাবে—কেনেকৈ কাৰ কথাৰ
 কু-চৰ্চা কৰিব পাৰি, কেনেকৈ কাক বল কৰিব পৰা যায়। তেওঁ-
 লোক এতিয়া ব্যস্ত ইজনে নিজকে প্ৰবঞ্চনা কৰাত। তেওঁলোকে
 নিজেও জলি পুৰি থাকে আৰু আনকো জলাই থাকে।

বসন্ত প্লাৱিত সকলোবোৰ প্ৰাণীৰ মন'ত সঁকাৰ হৈছে তৃপ্তি আৰু
 আনন্দ। অথচ চৰকাৰৰ কৰদীখানাত বসন্তৰ প্ৰভাৱ পৰা নাই।
 আজিৰ এই শূণ্য প্ৰস্তাতত হঠাতে কাৰাগাৰৰ কাৰ্যালয়ে আটাইতকৈ
 এটা ডাঙৰ খবৰ পালে। বোৱাকালি চীল-মোহৰ মৰা খাম এটাও

আহিছে সেই হুকুম-নামাখন ! হুকুম-নামাখনত কোৱা হৈছে—এপ্ৰিল মাহৰ আঠাইশ তাৰিখে অৰ্থাৎ আজিৰ দিনটোত বাতিপুৱা ন-বজাত তিনিজন আচামীক আদালতত হাজিৰ কৰাব লাগে। কয়দী তিনিজনৰ এজন পুৰুষ আৰু বাকী দুগৰাকী তিবোতা। তিবোতা দুগৰাকীৰ এগৰাকী হ'ল মোকদ্দমাটোৰ প্ৰধান আচামী। সেইজনীক এনেদৰে অকলশৰীয়াকৈ আদালতলৈ নিব লাগে যাওঁতে যেন বাটত আৰু কোনো মানুহৰ লগত তাই কথা পাতিব নোৱাৰে। আদেশপত্ৰ-পাই কাৰাগাৰৰ বখীয়াজনৰ পাছে পাছে গল এগৰাকী মহিলা চক্ৰবৰ্তী। মহিলা কাৰাগাৰত তেওঁলোক সোমালগৈ। অন্ধকাৰ গলিয়েদি গৈ থাকোঁতে নাকত পৰিস'মল মুত্ৰৰ গোন্ধটো। তালৈ যাওঁতে নাকত কাপোৰ বান্ধি যাব লাগে।

কাৰাগাৰৰ বখীয়াজনৰ লগত গৈ থাকোঁতে চক্ৰবৰ্তীজনীয়ে শ্বাখিলে,
আপোনালোকক মাছলভাক লাগে নেকি ?”

সি ক'লে, “মাছলভাক আদালতত হাজিৰ কৰাব লাগে।”

ভিতৰত চলি থকা মহিলা কয়দীবোৰৰ চিঞৰ-বাখৰবোৰ শুনা গ'ল। তেওঁলোকে ভিতৰতে দৌৰা-দৌৰি কৰিব লাগিছে।

কাৰাবন্দীজনে এজনক ক'লে “পলম কৰিছ কিয় ? ততালিকে ওলা।”

ভিতৰৰ পৰা ওলাই আহিল এজনী উন্নতবক্সা যুৱতী। তাই কাৰাগাৰৰ বখীয়াজনৰ সন্মুখত থিয় হ'ল। তাইৰ পাত জেলখানাৰ সাজ, মূৰটো ঢকা আছে এখন কাপোৰেৰে। খেলখেলীয়া বগা তাইৰ মুখখন, বহুদিন জেলৰ ভিতৰত থকা কয়দীৰ মুখৰ বং যেনে হয়—ঠিক তেনেকুৱা ; যেন গুদামত ভৰাই থকা আলুৰ গজালিৰ বঙটো। খেলা বৰনীয়া মুখ-মণ্ডলত আছে তাইৰ ক'লা আৰু উজল চকুখুৰি। তাৰে এটা চকু সামান্য কেঁবা। মূৰটো থিয় কৰি পোন হৈ থিয় হল তাই চকীদাৰজনৰ সন্মুখত—যেন আদেশ পালন কৰিবৰ বাবেই তাই সাজু হৈ আছে।

পাছকালৰ পৰা ওলাই আহি দুৱাৰ মুখত থিয় হ'ল এগৰাকী বুঢ়ী। লগে লগেই ভিতৰত আকৌ কোলাহল। বুঢ়ীয়ে ফুৰ্তী কয়দী-জনীক সম্বোধি ক'লে,

“চা মাহুলতা, কথা-বতৰাত কিন্তু সাৱধান হ'ব। তেওঁলোকে যেতিয়া জেৰা কৰে তেতিয়া কথাৰ যেন লমচৰ নহয়। যি সোধে মাত্ৰ সেই কথাৰে উত্তৰ দিব, বঢ়াই এটা কথাও নক'ব কিন্তু।”

“এতিয়া ইপাৰ বা সিপাৰ—কিবা এটা হলেই হ'ল; অৱশ্যে ভাতকৈ বেছি একো হ'ব নোৱাৰে।”

“যি হয়—এটাহে হ'ব, দুটা নহয়; সেয়া জনা কথা”—চকীদাৰজনে সৰ্বজ্বৰ দৰে কৈ উঠিল। তাৰ পিছত ক'লে, “মাহুলতা বল, পলম কৰিব নোৱাৰে।”

কৰিডবেদি সিহঁত ওলাই আহিল। পুৰুষ কয়দীসকলৰ বোৰ্ডৰ কাষেদি অহাৰ লগে লগে সেইটো বোৰ্ডতো উঠিল এক অভিনৱ ছন্দ। এইসকল কয়দীয়েও চাইছে তাইলৈ—সকলোৰে এক কৌতুহলী দৃষ্টি।

সিহঁত আহি অফিচ ঘৰ পোৱাৰ পিছতে ছন্দ চম্ভৱীৰ জিন্মাত গাভৰুজনীক চমজাই দিয়া হ'ল। এই ছন্দ চম্ভৱীয়ে পহৰা দি তাইক আদালতলৈ লৈ যাব। অফিচৰ এজন কেৰাণী আহি ধপাতৰ পাতৰ নিচিনা বঙৰ এখিলা কাগজ এজন চিপাহীক দিলে আৰু মাহুলতালৈ আঙুলিয়াই ক'লে, “এইজনীক লৈ যোৱা।”

মাজত গাভৰু কয়দীজনীক লৈ ছয়োজন চম্ভৱীয়ে কাৰাগাৰ প্ৰাংগন পাৰ হ'ল।

সিহঁত ৰাজপথত উঠিলগৈ। ৰাজপথেৰে সিহঁত খোজকাঢ়ি গৈ আছে। পথাচাৰী, ঘোঁৰাগাড়ীৰ গাৰোৱান, ফেৰীৱালা, মজুৰ, কামলা, অফিচৰ কেৰাণী আদি সকলোধৰণৰ মানুহে অতি কৌতুহল দৃষ্টিৰে চাইলৈ ধৰিলে, এইজনী কয়দীলৈ। তাৰ মাজৰ বহুতে আকৌ কবলৈ ধৰিলে, “আমাৰ নিচিনা ধৰ্মত থকা মানুহ নহয় বুজিছা; পাপীয়ে পাপৰ ফল ভোগে, পাপৰ শাস্তি পাবই।”

সকলক ল'ৰা ছোৱালীবোৰে ভাবে—“এই মানুহজনী ডকাইত হ'ব পায়।” অৱশ্যে তাইলৈ ভয় কৰিব লগা একো নাই, ছন্দ চিপাহীয়ে তাইক ধৰি লৈ গৈ আছে। গাঁৱৰ এজন খেতিয়কে মানুহজনীক দেখিলে; তাৰো কিবা হুখ লাগিল। সি তাৰ হাতত থকা এটা পইচা তাইলৈ আগবঢ়ালে। কয়দীজনীয়ে লাজতে বঙা পৰি গ'ল আৰু মুখেৰে কিবা ভোবভোবালে।

কয়লীজনীয়ে বুদ্ধি পাইছে যে সকলোৰে চকু ডাইব ওপৰত ।
ইমানবোৰ মানুহৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিব পৰা বাবে তাই যেন আনন্দ
আৰু গৌৰৱো অজুত কৰিছে ।

কাৰোপিনে মূৰ জুঘুৰোৱাকৈয়ে কেবাহিকৈ চাই গৈছে তাই কোঁজ-
হলী দৰ্শকসকললৈ তাইৰ বৰ ভাল লাগিছে । বোঁহ ভাল লাগিছে
আৰু এটা কাৰণত : জেলখানাৰ কছ-দাৰ, কছ-ব'ম্বুৰ পৰা ওলাই
আহি তাই মুকলি বতাহ আৰু মুকলি পৰিৱেশ পাইছে । বহুদিন
তাই এনেদৰে আলিবাটত খোজকাঢ়িবলৈ সুযোগ পোৱা নাই । অৱশ্যে
জেলখানাৰ জোতাযোৰে তাইক আমনি ৰিছে, সেইযোৰ পিছি বাস্তাত
খোজকাঢ়িব নোৱাৰি, ভৰিতো হুখ পায় । গতিকে বৰ সাৱধান হৈ
তাই খোজ কাঢ়িব লগা হৈছে ।

এছাটি বতাহ তাইৰ গালৰ ওপৰেদি পাৰ হৈ গ'ল । বতাহছাতিৰ
পৰশটো তাইৰ বৰ ভাল লাগিল । মুখত হাঁহি বিৰিঙি ওলাল ।

কিন্তু পিছ মূহূৰ্ত্ততে লগৰ কয়লীসকললৈ তাইৰ মনত পৰি গ'ল ।
বেচেৰীৰ মনটো ভৰি পৰিল বিষাদেৰে । গাভৰুজনীয়ে এটা দীৰ্ঘশ্বাস
এৰি দিলে ।

॥ দুই ॥

আছামী শাকলতা । শাহসভাৰ জীৱন কাহিনীত কোনো নতুনক
নাছিল । তাইৰ বাশেক নাই । বিধৱা হোৱাৰ পিছতো শাকলীয়ে
আৰু কেবাটাও সন্তানৰ মাতৃ হ'ল । গাওঁৰ নিয়ম অনুসৰি জন্মৰ
পিছতেই সন্তানক তাই গীৰ্জাঘৰলৈ লৈ যায় আৰু তাতে পুষ্টান কৰি
আনে । বেচেৰীয়ে কাম কৰিছিল এখন গো-খালাত । দিনে-নিশাই
কাম, তাইৰ কটৰ সীমা নাই । সন্তান কেইটাক তাই অলপো চোৱা-
চিত্তা কৈবিলল আহৰি নাপায় । কলত এটাক পিছত এটাকৈ পৰাচোটি
সন্তান মৰি থাকিল । বাকী থাকিল বেচৰটো—এজনী ছোৱালী । এই

জনীও মৰিলহেঁতেন ; পিছে ভাগ্য ভাল—তাইৰ ওপৰত চকু পৰিল সেই গো-শালাৰ মালিকনী এজনীৰ ।

গো-শালাৰ মালিকনী আচলতে হুগৰাকী ; হুয়ো বায়েক-ভনীয়েক, হুয়োজনী অবিবাহিতা । ডাঙৰ জনীৰ নাম মেৰিয়া । তেওঁৰ স্তন্যধন কঠোৰ । মৰমেৰে ভৰা আছিল সকজনীৰ অন্তৰখন, তেওঁহে ক'লে যে এই অকণমানি কেচুৱাটোৰ তেওঁ ধৰ্ম-স্বাক হ'ব ধোজে ।

ছোৱালীজনীক তেওঁলোকে আনিলে । তেওঁলোকৰ আদৰ-সাদৰতে তাই ডাঙৰ হ'বলৈ ধৰিলে । ডাঙৰজনী অৰ্থাৎ বায়েকে বিচাৰে—এই ছোৱালীজনী কামে কাজে পটু হওক, এজনী ভাল পৰিচাৰিকা হওক । সকজনীৰ নাম আছিল ছোফিয়া । তেওঁ বিচাৰে ছোৱালীজনীয়ে পঢ়ি শুনি ডাঙৰ হওক, ভাল ভাল সাজ-পোছাক পিন্ধি ধুনীয়াজনী হৈ থাকক, আৰু ডাঙৰ হলে তাইৰ ধৰণ-কৰণ চাল-চলন এগৰাকী সম্ভ্ৰান্ত মহিলাৰ নিচিনা হওক ।

ডাঙৰজনীৰ কঢ়া চকু তাইৰ ওপৰত । কাম-কাজত ইফাল-সিফাল হলেই তাইৰ আঁক বন্ধা নাই । গালি, চৰ, ভুকু। আনফালে সকজনীৰ মৰমত তাই পমি যায় । এই দুই বিপৰীতধৰ্মী প্ৰভাৱত উঠি ছোৱালীজনী পিছলৈ ভাল 'লেডী'ও নহও, এজনী ভাল পৰিচাৰিকাও নহল । 'কাতিউছা' নামটো তাইক সকতে তেওঁলোকেই দি থৈছিল । অৱশ্যে পিছত তাই আৰু এটা নাম পাইছিল । সেইটো নাম আছিল 'মাছলভা' ।

ঘৰবাৰী চাক-চিকুগৈ বখা, কাপোৰ চিলাই কৰা, কাঠৰ কুৰিবে ধাতুৰ খুটীয় মূৰ্তিবোৰ ঘঁহি চকচকীয়া কৰি বখা, কফিৰ গুটি ভাজি ওড়ি কৰা, এনেধৰণৰ সকলুবা কামবোৰ কৰিছিল কাতিউছাই । কেতিয়াবা কেতিয়াবা আকৌ সন্ধিয়া পৰত হুয়োজনী বায়েক-ভনীয়েকৰ কাষত বহি তাই কিডাপো পঢ়ি শুনাইছিল ।

কাতিউছাৰ কাৰণে বিয়াৰ প্ৰস্তাৱে আহিছিল কেবাৰাবোৰে । বিয়া কৰাব খোজাবোৰ আছিল খেতিপথাৰত মজুৰী কৰি খোৱা দাঁহুহ । বিয়াত তাই সম্মতি নিদিলে । শূখ আৰু স্বাস্থ্যপ্ৰাপ্ত উঠি অহা কাৰণেই হয় পায়—মজুৰী কৰি খোৱা গিৰীয়েক এজনৰ লগত কট

সহিব নোৱাৰিব বুলিয়েই তাই ধাৰণা কৰিছিল। এনেকৈয়ে তাই
ষোল বছৰত ভৰি দিলে।

এদিন আহিল সেই ল'ৰাজন--বৃদ্ধা ভয়দাৰনী হুজুৰীৰ ভতিজাক।
সি প্ৰি-ইউনিভাৰছিটিৰ ছাত্ৰ।

ল'ৰাজনক দেখি কাতিউছাৰ কিবা ভাল লাগি গ'ল। তাই কব
নোৱাৰাকৈয়ে হঠাতে তাক ভাল পাই সেলালে; অথচ সেই কথা
প্ৰকাশ কৰিবলৈ তাইৰ নিজৰ সাহসো হোৱা নাই। কাৰোবাক
সেই কথা তাই কয় কেনেকৈ! তাৰ পিছতে ল'ৰাজন গ'লগৈ।
তাই মুখ-ফুটাই তাক একো কব নোৱাৰিলে।

সি বিভীৰ্ণকৰলৈ আহিছে এইবাব। এইবাব আহিছে সি সৈন্য
বাহিনীত যোগ দিবৰ বাবে। এই যাত্ৰাত সি পেছোৱেকৰ ঘৰত চাৰিটা
নিশা কটাই গ'ল।

সেইয়ে প্ৰথম দেখাদেখি--ভেতিয়াৰে পৰা ছয়ো ছয়োকো মিৰিঙ-
ভাবে পাবলৈ কেনে অসুখ হৈ আছিল। এই যাত্ৰাত যেনিবা সেই
সুযোগ মিলিল; এটি গোপন সুহুৰ্ডত ছয়ো ছয়োৰে কাৰ চাপিল।
কাতিউছাৰ লগত তাৰ সম্পৰ্ক নিবিড় হ'ল। আৰু এটা সম্ভৱত
ডেকাজনৰ বাহু বন্ধনৰ মাজত তাইৰ কুমাৰিৰও অপহৃত হৈ গ'ল।
বিদায়ৰ সময়ত ল'ৰাটিয়ে তাইৰ হাতত শুজি দি গ'ল এখন এল
কবলৰ নোট।

এই ঘটনাৰ পাঁচ মাহৰ পিছত কাতিউছাই নিঃসন্দেহে বৃদ্ধি পালে
যে তাই এতিয়া অন্তঃসৰ্বা।

তাৰ পিছত এটি শিশু।

কাতিউছাৰ বৰ ভয় লাগিল। বিষাদেৰে ভৰি পৰিল
তাৰ মন। চিন্তা কৰি কৰি তাই ৰাফুল হৈ পৰিছে
—এনেহেন লাজৰ পৰা তাই মুক্তি পায় কেনেকৈ: কাম-
কাজলৈ তাইৰ মন নোহোৱা হৈছে। মানসিক যন্ত্ৰণাত চটকটাই

কুৰিছে তাই। গাঁভৰজনীয়ে মনৰ ভাবলম্বা হেৰুৱাই পেলালে।

এদিন তাই তাইৰ পালনীয়া মাক দুগৰাকীক ক'লে যে যদিহে তেওঁলোকে তাইক বাবলৈ কয় তেন্তে তাই তাৰ পৰা গৈ অইন এঠাইত কাম বিচাৰিব।

সঁচাকৈয়ে তাই এদিন তাৰ পৰা ওলাই গ'ল আৰু এজন পুলিচ বিষয়াৰ ঘৰত কামত সোমালগৈ। বিষয়াজন বয়সীয়াল মানুহ। আটাই কুৰিবা ওপৰ বয়স তেওঁৰ। অথচ তেওঁৰ কামাৰ্ত চকু কাতিউছাৰ ওপৰত। মানুহজনে নিজকে চম্ভালিব পৰা নাট।

এদিনাখন হঠাতে মানুহজনে দম্বাৰ দৰে জপিয়াই পৰিল কাতিউছাৰ ওপৰত। এইবাৰ নিজক বচাবলৈ কাতিউছাই সমস্ত শক্তিয়ে মানুহজনক মাৰি পঠিৱালে। খঙে-অপমানে মানুহজনে বেচেৰাক দিলে ঘৰৰ পৰা উলিয়াই। অজুহাত দেখুৱা হ'ল—কাতিউছাই তেওঁক অশ্লিষ্ট ব্যৱহাৰ কৰিছে।

নিকপায় হৈ তাই কোনোমতে ওচৰৰে এগৰাকী খাইৰ ঘৰত আশ্ৰয় ল'লেগৈ। খাইজনীৰ আশ্ৰয়তে তাইৰ প্ৰসৱ হ'ল। সন্তানটি কিন্তু বাচি নাথাকিল।

কাতিউছা নিঠকৱা হৈছে। তাইৰ সৰল মাত্ৰ তাইৰ হাতত থকা এণ-সাতাইশটা কবল। এণ কবল পাইছিল তাই তাহানি দেই ডেকা-জনৰ পৰা। বাকীখিনি ধন তাই নিজ কাম কৰি অৰ্জী।

ধন সাঁচিব লাগে কেনেকৈ কাতিউছাই নাজানে। ধনখিনি তাইৰ শেষ হৈছিল প্ৰসৱৰ সময়তে। কাশোৰ-কানিতো খৰচ হৈছিল। এতিয়া তাইৰ স্ত্ৰী হাত। তাই কৰবাত আৰু এটা চাকৰি যোগাব কৰিব লগাত পৰিছে।

চাকৰী বিচাৰি পাবলৈ কাতিউছাক বেছি সময় নালাগিল। বন বিভাগৰ এজন বিষয়াৰ ঘৰত কামত তাই যোগদান কৰিলেগৈ। বিষয়াজন আছিল বিদ্বান। কিন্তু সেই পুলিচ বিষয়াজনৰ নিচিনাকৈ এইজনেও তাইৰ ওচৰত লজিল। কাতিউছাই মানুহজনক বেয়া পায়; কিন্তু তাই এবাই চলে কেনেকৈ?

তাই কিমানে মানুহজনৰ পৰা আঁতৰি থাকিবৰ ব্যৱ কৰিছে

সিমানা মাহুহজনে চেলু বিচাৰি ফুৰিছে। এদিন কৌশল কৰি মাহুহ-
জনে কাতিউছাক এটি কোঠালীত সুমুঠাই ল'লে। ভাগ্য ভাল, গৰ
পালে তেওঁৰ বৈণীয়েকে। তেওঁ কৰ্মমূৰ্তি ধৰি আছিল; কিন্তু
আচৰিত কথা যে, তেওঁ জপিয়াই পৰিল কাতিউছাৰ ওপৰতহে।
চব, কিল আৰু ভুকু পৰিল বেচেৰীৰ ওপৰত। তাৰ পিছত এটা ফুটা
কড়িও নিদিয়াকৈ তাইক উলিয়াই দিলে ঘৰৰ পৰা।

কাতিউছা আকৌ নিকপায় হ'ল।

তাইৰ এজনী মাহীয়েক আছিল, একালত তেওঁৰ আধিক অৱস্থা
ভালেই আছিল, এতিয়া ছবৰহাত পৰিছে। ছবৰহাতৰ যত্নণা পাহৰিবলৈ
মাহুহজনীয়ে অনবৰত কৰি থাকে সুৰাপান। তেওঁ যেনিবা কাতিউছাক
আশ্ৰয় দি ৰাখিলে।

মাহীয়েকৰ আছিল এখন লগুণী—কাপোৰ ধোৱা দোকান। তেওঁ
কাতিউছা মাহুলভাক ধুবুৰীৰ কামত লগাব খুজিছিল।
ধুবুৰীবোৰৰ ছবৰহাত জাই ঘেঁৰি আহিছে। তাইৰ তাত কাম কৰিবলৈ
মন নগ'ল।

এইবাৰ মাহুলভাই পালে আন এগৰাকী মহিলাক। মচিলা
গৰাকী অতি চৌখীনা, মাজে-পাৰে জাকজমকীয়া। ছোৱালীজনীক
তেওঁ ঘৰলৈ নি আথে-বেথে মৰম কৰিলে। তাৰ পিছত তেওঁৰ পৰি-
চাৰিকা এজনীৰ হাতত এখন চিঠি দি মাহুলভাক তাইৰ লগতে কৰ-
বালৈ পঠাই দিলে। কাৰ ওচৰলৈ পঠালে সেই কথা মাহুলভাই গৱ
নাপায়।

সন্ধিয়াৰ লগে লগে দেখিলে যে এজন দীৰ্ঘদেহী মাহুহ সেই ঘৰটোলৈ
সোমাই আহিছে। মাহুহজনৰ দাঢ়ি-চুলি পকা। আহিছেই তেওঁ
মাহুলভাৰ গাত গা লগাকৈ বহি পৰিল। তেওঁ এখন ইহি শুবা মুখ,
চকুহাল ভীৰ।

আভিষেক মাহুহজনে মাহুলভাৰ চকুত ফুচুলনি আবদ্ধ কৰি
দিলে। তাৰ পিছত মাহুলভাই দেখিলে যে মাহুহজনক গৃহস্থনীয়ে আন
এটি কোঠালীলৈ মাতি নি বৈছে। “একেবাৰে তাত্ৰা মাল, গাওঁৰ
পৰা আহিছে নকুনকৈ।” তাৰ পিছত মাহুহজনীয়ে মাহুলভাকো
সিটো কোঠালৈ মাতি নি ক'লে যে মাহুহজন এজন লিখক, বহুত
টকা-পইচাৰ মাহুহ।

মানুহজন আছিল শিষ্ট। তেওঁ মাছলভাক কোনো ধৰণৰ যেন্না ব্যৱহাৰ কৰা নাই। তাইৰ হাতত মানুহজনে পঁচিশটা কবল দি গুচি গ'ল। যাবৰ পৰত ক'লে যে তেওঁ আকৌ আহিব, ঘনাই আহি থাকিব।

বহুত দিন ধনৰ অভাৱত মাছলভাই বৰ কষ্ট পাইছে। মানুহজনে হাতত দিয়া ধনখিনি লৈ তাই এবাৰ চালে। “এবা, হাত খৰচ কৰিবলৈ অলপ হ'ল”—তাইৰ মুখেৰে ওলাল। তাৰে কিছু ধন তাই খৰচ কৰিব পিন্ধা কাপোৰ কিনাত আৰু বাকীখিনি মাহীয়েকলৈ পঠাই দিব। তাই তাকেই কৰিলে।

আকৌ কেইদিনমান পিছত সেই ভাৱলোকজন আহিল। তেওঁ কোঠালৈ মাছলভাক মাতি পঠালে। তাইও গ'ল। এইবাবো মানুহজনে তাইৰ হাতত পঁচিশটা কবল দি ক'লে যে তাইৰ কাৰণে তেওঁ এটা বেলেগ ঘৰ ভাড়া লৈছে।

লিখকজনে মাছলভাৰ কাৰণে যিটো ঘৰ ভাড়া লৈছিল, সেই ঘৰটোৰ কাষতে থাকে এজন তৰুণ। ডেকাজনে কোনোবাখন দোকানত কাম কৰে। ল'ৰাজন আছিল বৰ ধেমেলীয়া। সি কেইদিনমান তাইৰ লগতে হলি গলি কৰিলে। প্ৰেমতো পৰিল, কাতিউছাই কথাটো গোপনে নাৰাখিলে, তাই কথাটো জনালে। অলপ দিন পিছতে ল'ৰাজনে তাইক বিয়া কৰাব বুলি কোৱাত তাই তাৰ ঘৰটোলৈ গ'ল আৰু তাত একেলগে থকা কৰিলে। কিন্তু আচৰিত কথা যে এদিন সি মাছলভাক নোকোৱাকৈয়ে দোকানৰ কিবা কামত যাওঁ বুলি গৈ আৰু উভতি নাছিল।

এতিয়া কাতিউছাই কি কৰিব ভাবি নাপায়। এনে অৱস্থাত তাই অকলে থকাটোকে ভাল বুলি ইচ্ছা কৰিলে। কিন্তু সেয়াও হৈ ছুটিল। এদিন পুলিচে আহি তাইক ক'লে যে যদিহে তাই অকলে থকাটোকে বিচাৰে তেন্তে অন্যান্য গণিকাৰ নিচিনাকৈ ডাঙৰৰ হতুৱাই পৰীক্ষা কৰাই লব লাগিব আৰু গৈকৱা বস্ত্ৰ কাপোৰ পিন্ধিব লাগিব।

কাতিউছাই ঠিক কৰিলে যে তাই ইমানখিনি লৈ নাযায়। তাতকৈ

তাই আকৌ মাহীয়েকৰ ওচৰলৈ ঘোড়াটোকে ঠিক কৰিলে । ম'হনকৈ
তাই গলও ।

মাছলভাব পিন্ধন-উৰণ দেখি মাহীয়েকে ভাবিলে যে ভতিজাক-
জনীৰ অৱস্থা ভালেই হৈছে । ইকালে মাছলভাই মাহীয়েকৰ ঘোৰা-
খানাত কাম কৰা তিবোতাবিলাকৰ ছাড় শুভা পৰিভ্ৰম, চাবোন
পানীৰ দুৰ্গন্ধ সহি কাম কৰা আৰু জীৰ্ণ ধীৰ্ণ অৱস্থা দেখি তাই নিজে
আতংকিত হৈ উঠিল ।

কিছুদিন ধৰি মাছলভাই সুৰাপানতো ধৰিছে - বিশেষকৈ দোকানত
কাম কৰা সেই ল'ৰাটোৱে এৰি ঘোঁৱাব পৰা । মদ খাবলৈ তাইৰ
ভাল নালাগে । কিন্তু নিজৰ দুখ-বেদনাৰ কথা পাহৰি থাকিব
কাৰণেই তাই সুৰাপান কৰে । মদ নহলে তাইৰ লাগে বিষৰ, লাগে
লাভ ।

ছোৱালীজনীৰ মনৰ অৱস্থা দেখি মাহীয়েকৰ বেয়া লাগিছে ।
তেওঁ তাইৰ কথা বুজি পালে আৰু ক'লে যে যদিহে তাই বিচাৰে
তেন্তে তেওঁ এখন ডাঙৰ মাজুহৰ খৰত পৰিচাৰিকা হিচাপে তাইক
ধৰ পাৰে ।

এতিয়া মাছলভাৰ সন্মুখত জীৱিকাৰ কাৰণে দুটি পথ—পৰিচাৰিকা
অথবা বেষ্যাবৃত্তি ।

পৰিচাৰিকা চাকৰিটোৰ কথা তাই ভাবি চালে : তাত আছে
পদে পদে লাঞ্ছনা, ঘৰৰ মতা মাজুহজনে তাইৰ পিছত লাগি লাগি
তাইক অতীৰ্থ কৰি তুলিব । অৱশ্যে চোৰাকৈ হলেও তাই
লাভ কৰিব যৌন-সংগমৰ সুখ । যদি পৰিচাৰিকা হিচাপে কাম
নকৰে তেন্তে তাই বেষ্যাবৃত্তিক লব লাগিব—য'ত ধন পাব গ্ৰন্থৰ,
সংগমৰ সুখে লাভ কৰিব নিঃস্বামীকৈ ।

তাই ঠিক কৰিলে যে বেষ্যাবৃত্তিয়েই ভাল হ'ব ; আৰু মাহীয়েকেও
এদিন কাতিঙা মাছলভাক ধৈ আহিল মেডেম কিতায়েতা নামৰ
মহিলাগৰাকীৰ পতিভালগত ।

সেইদিনৰ পৰাই মাছলভাৰ মূচনা হ'ল এটি পাপময় জীৱন—
যিটো জীৱন মাজুহ আৰু ইন্দ্ৰিয় বিধানৰ বিকৃত । অৱত তাই কালে

যে অৱস্থাৰ তাড়নাত হাজাৰ হাজাৰ ভিৰোভাই বাধ্য হৈ পৰিছে সেই পাপময় জীৱনকে যাপন কৰিবলৈ। চৰকাৰেও নাৰীৰ জীৱিকা অৰ্জনৰ এই বাস্তৱকে দিছে প্ৰেৰণা, জনসাধাৰণৰ হিত সাধনত ব্যস্ত চৰকাৰখনে নাৰীৰ দেহক লৈ গণিতা বৃত্তিভেদে দিছে মঞ্জুৰী। আৰু বৈশ্বাবৃত্তিক সাৱতি লোৱা ভিৰোভাসকলে পাপময় জীৱনৰ পৰিণতি হিচাপে লাভ কৰিছে দ্ৰব্যবোণা ব্যাধিৰ যন্ত্ৰণা আৰু অকাল বাৰ্দ্ধক্য কিম্বা মৃত্যু।

গোটটো নিশা ব্যক্তিচাৰ কৰি দিনটো টোপনিত হৈ থাকিব লাগে আচ্ছন্ন; তাৰ পিছত খাব লাগে বটলে বটলে চোভা আৰু পিয়লাই পিয়লাই কঢ়া কঢ়া কফি। তাৰ পিছত পিন্ধি থকা কাপোৰৰ ওপৰত কাপোৰ মেৰিয়াই পৰ্দাৰ ফাকেদি বাহিবলৈ চাই থাকে—আৰু শুনি থাকে এলহে জৰ্জৰিত অৱস্থাৰ মাজত পৰম্পৰৰ হাই-কাজিয়া। তাৰ পিছত আকৌ দেহাটো ঘঁহি-পিহি প্ৰসাধন কৰি উঠি পিন্ধি গয় দেহৰ অধিকাংশ অনাবৃত হৈ থাকাকৈ জিলমিল বেচম কাপোৰৰ সাজ। তাৰ পিছত বঙান আলোকময় সুসজ্জিত বৈঠকখানাত ডাঙৰীয়াসকল আছে, নৃত্য-গীত চলে, যৌন-সংগম হয়—ডেকা, বুঢ়া কিণোৰৰ লগত। এইসকলৰ ভিতৰত থাকে বিদ্বাহিত অথবা অবিদ্বাহিত বেপাৰী, দোকানী, কেবাণী, আৰ্মেনীয় ইহুদী ...। তাৰে বহুজন স্বাস্থ্যবান আৰু বহুজন কণীয়া। এইবিলাকৰে বহুজন হৈ আছে স্মৰাত মতলীয়া হৈ আৰু বহুজন আছে বিসকলে স্মৰাপান নকৰে। সৈন্য বাঙিনীৰ মাগুহো আছে, অসামৰিক লোকো আছে। স্বভাৱত কোনোবাজন অতি নম্ৰ, কোনোবাজন অতি কৰ্কশ। স্কুল-কলেজৰ ল'ৰাবোৰো আছে।

চাৰিওপিনে কেৱল হাই-উকমি, মদ আৰু ধপাতৰ খোঁৱাৰ সমুজ্জ, নৃত্য গীত। এইদৰেই চলি থাকে সক্ৰিয়ৰ পৰা মাজ নিশালৈ, মাজ নিশাৰ পৰা ৰাতিপুৱালৈ—ৰাতি সুপুৰায় মানে বেহাই নাই, স্বস্তি নাই। তাৰ পিছত টোপনিতো শুই পৰে এটুকুৰা শুকান কাঠৰ নিচিনা হৈ। এনেদৰে চলি গৈছে দিনৰ পিছত দিন, ৰাতিৰ পিছত ৰাতি। সপ্তাহটো শেষ হলে এবাৰ বাব লাগে খানালৈ। ডাক্তৰ আছে পৰীক্ষা

কৰিবলৈ। ডাক্তৰসকলৰো আকৌ কিছুমান কৰ্তব্য পালনত নিষ্ঠা-
বান, কিছুমান পাতল স্বভাৱৰ, চঞ্চল। পৰীক্ষাৰ শেষত গণিতাসকলে
লিখিত অনুমতি পায় আৰু এটা সপ্তাহৰ বাবে।

এনেকৈয়ে চলি যায় এটাৰ পিছত এটা সপ্তাহ। প্ৰতিটো নিশাতে
একে ধৰণৰ ক্ৰিয়া আৰু ঘটনা—সেয়া জীৱৰ দিনেই হওক বা জহৰ
দিনেই হওক।

এনেকৈয়ে মাছলভাৰ পাব হ'ল জীৱনৰ সাতোটা বছৰ গণিকা-
লয়ত। এই সাত বছৰৰ ভিতৰতে তাই হাম্পাডালতো ভটি হব লগা
হৈছিল কেবাবাৰো। গণিকাবৃদ্ধিৰ সপ্তম বছৰত তাইৰ বয়স আছিল
চাৰিগৰ বছৰ আৰু এই চাৰিগৰ বছৰৰ বয়সতেই ঘটা এটা ঘটনাৰ
বলি হৈ তাই এতিয়া হব লগা হল কাৰাবন্দী; আৰু আজি তাইক
বিচাৰৰ বাবে অনা হৈছে আদালতলৈ। ইতিমধ্যে ছমাহ কাল তাই
জেলখানাত ভুজিছে যমৰ যাতনা।

॥ তিনি ॥

হুজন চক্ৰবৰ্তীৰ পহৰাত বাজৰখত খোজ কাঢ়ি কাঢ়ি আজি বিটৌ
সময়ত মাছলভাই অবসন্ন দেহাটো লৈ আদালত-ভৱনত উপস্থিত হৈছে,
সেই একে সময়তে কাতিউছা-মাছলভাৰ শ্ৰীলতা নষ্ট কৰা সেইজন
তাহানিৰ জমিদাৰনী হুজনীৰ ভতিজাক প্ৰিয় নমিত্ৰি ইতানিত
(নেখলিউদন্ত) সু-সজ্জিত পালেঙৰ স্প্ৰিংলগোৱা কোমল বিহুনাও শুই
শুই এঙামুৰি ভাঙিছে। বিবিধ প্ৰসাধন সানি বেচমৰ সাজ পিন্ধি
ছাইজানিত হিগাবেটৰ ছাই পেলাই পেলাই সেইজন ডেকা ভৱৰ হৈ
আহে কিবা মধুৰ আৱেগত। চাপ-চপন, ধৰণ-কৰণত এক সুকঠি-
সম্বৃত ব্যক্তিত্ব আৰু পৰিধানত শৰিণাটি। থোৱা টেবিলত পাৰি
লোৱা কাপোৰৰ ওপৰত ৰূপৰ পাত্ৰত সুগন্ধি ৰুকি একে ধৰণৰ স্নেহ
পাত্ৰ এটা আৰু নানাবিধ কঠি, বিহুট আৰু অন্যান্য খাদ্য-সজ্জাৰ।

শ্ৰীল বহা আসনৰ কাষতে সজাই থোৱা আছে বাক্সবি কাকত আৰু
কিছুমান চিঠি ।

থোৱা-টেবিলত বহি এখন এখনকৈ চিঠি হাতত লোৱাৰ সময়ত
হুৱাৰ খুলি সোমাই আহিল এগৰাকী আদৰ্শমীয়া স্কুলকাৰী মহিলা ।
এওঁ আগতে নেখলিউদত্তৰ মাকৰ পৰিচাৰিকা আছিল । এতিয়া
তেওঁ পুতেকৰ ঘৰ-সংসাৰৰ উদাৰক কৰে । আগতে পৰিচাৰিকা
হিচাপে থাকি তেওঁ ইভানভিচক পাইছে সৰু কালৰে পৰা । তেতিয়া
সকলোৱে তেওঁক মাতিছিল মিতেন্কা বুলি ।

—“সুপ্ৰভাত হুমিত্ৰি ইভানভিচ !”

— “নমস্কাৰ পেত্ৰোভনা ! কিবা নতুন খবৰ আছে নেকি ?”

— “শ্ৰীলোছে এখন চিঠি দি পঠাইছে এজনী দাসীৰ হাতত”—

চিঠিখন আগবঢ়াই দি তেওঁ ক'লে । চিঠিখন হাতত লৈয়েই শ্ৰীলে
এটা হাঁহি মাৰিলে । হাঁহি দেখি ভিৰোভাগবাকীৰ চকুৰ জ্ব-কুঞ্চিত
হ'ল ।

ধামৰ পৰা সুবাসিত চিঠিখন উলিয়াই নেখলিউদত্তে পঢ়িবলৈ
ধৰিলে । ধূসৰ বগৰ কাগজত লিখা চিঠিখন । লিখাৰ ধৰণ তিৰ্য্যক,
যথেষ্ট কঁক বাখি বাখি লিখা আখৰৰ । যোৱা দুমাহ ধৰি শ্ৰীলেহ
কৰচাগিনাই তাক মায়াজালত বন্দী কৰি ৰাখিছে । কিন্তু কথা হ'ল—
যৌৱন পাব হৈ যোৱা অথচ প্ৰেমত কাহানিও হাবু ডুব নোখোৱা
সেইজন পুৰুষে সহজে বিয়াৰ জালত বন্দী হোৱা মানুহ নহয় । অৱশ্যে
দুই বছৰৰ আগতে কাতিউছাক ফুচুলাই তাইৰ প্ৰীততানষ্ট কৰি শুচি
অহা কাৰণটোৱেও তাক কাবু কৰা নাই । সেই ঘটনাটো অৱশ্যে
সি পাহৰি গৈছে । এজনী বিবাহিতা ভিৰোভাব লগতো তাৰ চলিছিল
পৰকীয়া প্ৰেমৰ খেল । তাৰ ধাৰণা যে সেই খেলো শেষ হৈ গৈছে ;
কিন্তু পিছৰ গৰাকীও আকৌ সহজে এবি দিৱা ভকতনো নহয় ।

চিঠিখন আহিছিল শ্ৰীলেহ কৰচাগিনৰ পৰা । প্ৰেমাসক্তা
এজনীয়ে কবিতাৰ পৰা দাবীৰে তেওঁ শ্ৰীলক নিৰন্তৰ জনাইছিল ।
চিঠিত লিখিছিল—দিদিনা বাৰ্ত্তিৰ আহাৰ তেওঁলোকৰ ঘৰতে কবিতা
লাগে ।

মহিলা গৰাকী আছিল অভিজাত সন্তান এখন অধিকাৰিকৰ
বৈশিষ্ট্যক। হৃদয়ৰ এক অন্তৰংগতাৰ সৃষ্টি কৰি নেখলিউদতক তেওঁ
বন্ধ কৰি পেলাইছে।

লোভত পৰি নেখলিউদতে এবাৰ এখেজ আগবাঢ়িব খুঁজিল।
তাৰ পিছত নেখলিউদতে যেন ভাবিলে। সি যেন অশৰাধী। কিন্তু সি
পক্ষৰ পৰা হাত এৰা দিয়াৰ সাহসো তাৰ নাছিল। এনেহে পৰি-
স্থিতিত বিয়াৰ প্ৰস্তাৱ দিবলৈ মন কৰিলেও বৰ্তমান অৱস্থাত সেই
প্ৰস্তাৱ দিয়াটো তাৰ পক্ষে আছিল সাধ্যাতীত।

মেজত থকা চিঠিবিলাকৰ মাজত আছিল আৰু এখন চিঠি।
চিঠিখন আছিল মহিলাগৰাকীৰ গিৰীয়েকৰ পৰা। তেওঁ লিখিছিল
যে মে' মাহৰ শেষত অভিজাত সন্তান এখন বিশেষ অধিবেশন হ'ব;
আৰু সেই অধিবেশনত প্ৰতিক্ৰিয়াশীল দলৰ মানুহে বিৰোধিতা
কৰাৰ সম্ভাৱনা আছে। গতিকে এজন সদস্য হিচাপে নেখলিউদতে
প্ৰতিক্ৰিয়াশীল দলৰ বিৰুদ্ধে উঠা প্ৰস্তাৱ সমৰ্থন কৰিবৰ কাৰণে
যেন যেনেতেনে উপস্থিত থাকে।

বৈশিষ্ট্যকৰে সৈতে কোনোবা সুহৃদত কথা পাৰ্তোতে নেখলিউদতে
এদিন ধৰা পৰি যাৰ পৰিছিল গিৰীয়েকজনৰ হাতত। সিদিনা তেওঁ নিউল
উলিয়াই লৈছিল আৰু বৈশিষ্ট্যকেও পুখুৰীত পৰি আত্মহত্যা কৰিবলৈ
ওলাইছিল। তাৰ পিছত নেখলিউদতে মহিলাগৰাকীক স্পষ্টভাৱে
জনাই দিছিল যে সেই অবৈধ প্ৰণয়ৰ লীলা-খেলাৰ অন্ত নেপেলালে
নহ'ব। সেই চিঠিৰ উত্তৰ তেওঁ পোৱা নাই। নেখলিউদতে এতিয়া
তিনিহে যে সেই মহিলাগৰাকীয়ে সম্প্ৰতি এজন সামৰিক বিষয়াৰ প্ৰতি
অনুৰক্তা হৈছে। এই কথাটোৱে তাক অৱশ্যে ঈৰ্ষান্বিতও কৰিছিল।
অৱশ্যে এনেহে আচৰণৰ কথাই তাক সাৱধানো কৰি দিলে।
সি যেন কিবা সূক্তি পাই গ'ল।

ইয়াৰ পিছৰ চিঠিখন আছিল তাৰ জমিদাৰীৰ তদাৰক কথা
চিৰন্তালবজৰ পৰা। তাক তিনিহে যে নেখলিউদতে জমিদাৰী
মহললৈ নিজে এবাৰ যাব লাগে আৰু প্ৰজাবিলাকৰ পৰা পাব লগা

কচলৰ পৰিষ্কাৰ বৃদ্ধি কৰাব লাগে। আৰু লিখিছে যে খেতিয়কসকল
আগৰ নিচিনা হৈ থকা নাই, এতিয়া প্ৰজাসকলৰ ওপৰত বিশ্বাস
কৰা টান হৈ পৰিছে, আদালতত মোকদ্দমা তৰি কচল আদায়
কৰিব লাগে।

চিৰজ্ঞাদাবৰ চিঠি পঢ়ি নেখলিউদভে ভাল পালে। অৱশ্যে সি
অলপ বেজাৰো পালে। প্ৰথম যৌৱনত সি আছিল জমিদাৰী-প্ৰথাৰ
বিৰোধী। সেইকাৰণে পিতাকৰ মৃত্যুৰ পিছতে তাৰ ভাগত পৰা
মাটি-বাৰী সি কৃষকসকলক বিলাই দিছিল। তাৰ পিছত মাক
মৰিল। মাকৰ ভাগৰ মাটিবাৰী পাই উঠি সি দেখিলে যে জমিদাৰী
অবিহনে তাৰ জীৱিকা নচলিব। ইফালে তাৰ বিলাসী জীৱনৰ
কিছুমান অভ্যাসো হাতমধ্যে গঢ়ি উঠিছে। এতিয়া বিলাসিতা
তাৰ জীৱনৰ প্ৰধান অংগ হৈ পৰিছে। আৰু সি জমিদাৰী এবিধইবা
কিয়?

॥ চাৰি ॥

কফি একাপ খাই নেখলিউদভ পঢ়া কোঠালিলৈ গ'ল। আদা-
লতত জুৰি কেতিয়া বহিব, সেই তাৰিখটো জানিবৰ বাবে চিঠিখন
এবাৰ চাই ল'ব লাগে। সিও জুৰিৰ এজন সদস্য, ইয়াৰ উপৰিও
অন্যান্য চিঠিবোৰৰ উত্তৰ লিখা কামো আছে।

নেখলিউদভ আছিল এজন ভাল চিত্ৰশিল্পীও। এদিন সি সৈন্য
বাহিনী এৰি আহিছিল এই ভাবি যে কলা-বিদ্যাৰ আগত জগতৰ
অন্য সকলো বিদ্যা অতি তুচ্ছ। এতিয়া তাৰ সেই ভাবৰ পৰিৱৰ্তন
হৈছে। এতিয়া নিজৰ চিত্ৰ-শালাৰ সামগ্ৰীবোৰ দেখিলেই যেন তাৰ
সমস্ত শৰীৰত বিৰ উঠে।

‘জৰুৰী’ বুলি চিন দিয়া কাগজখন উলিয়ালে। দেখিলে যে সি
এবাৰ বজাত আদালতত উপস্থিত হ'ব লাগে।

বহি বহিয়েই কলিং বেলটো টিপি দিলে। এখন লিগিৰা সোবাই
আছিল ; ক'লে, —

“ফিটন গাড়ী এখন আনিবলৈ ক’।”

“ভাল ছজুৰ।”

আক শুন, কৰ-চাগিনৰ ঘৰৰ পৰা অহা দাসীজনীক কৈ দে যে
নিগম্বনী চিঠি পাই মই আনন্দ পাইছোঁ। মই যাবলৈ চেষ্টা কৰিম।”

“ ভাল দেউতা।”

ফিটন গাড়ীখন আহি ছুৱাৰ মুখত ব'ল। গাড়ী আৰু গাৰো-
ৱানজন তাৰ পৰিচিত। গাৰোৱানজনে ক'লে, “আপুনি কালি প্ৰিন্স
কৰচাগিনৰ ঘৰৰ পৰা ওলাই গল, মই আকৌ আপোনাক আনিবলৈ
গাড়ীখন লৈ হাজিৰ হৈছিলোঁ।”

নেথলিউডে বুজিলে যে কৰচাগিনৰ ঘৰৰ লগত তাৰ হলিগলি
হোৱা কথা গাড়ীৰ গাৰোৱানলৈকে সকলোৱে গম পায়। শ্ৰীমতী
কৰচাগিনক বিয়া কৰালে কেনে ছব সি ভাবিলে : বিয়া কৰালে প্ৰথ-
মতঃ ব্যাচিতাৰৰ অৱসান ঘটিব, গাৰ্হস্থ্য-জীৱনৰো তৃপ্তি পোৱা যাব আৰু
নৈতিক দিশত অন্ততঃ সংজীৱন যাপন কৰা সম্ভৱ হ'ব ; দ্বিতীয়তে এই
নিঃসঙ্গ জীৱন বৰ উৰা ; দাম্পত্য জীৱনে সতি-সন্ততিৰে মানৱ জীৱনক
অৰ্থবহ কৰি তুলিব পাৰে। কিন্তু আনহাতে প্ৰথম যৌৱন চেবাই ৰোৱা
অনিৱাহিত পুৰুষৰ দৰে নেথলিউডৰ আশঙ্কা যে বিয়া কৰালে সি
আৰু স্বাধীনভাৱে চলাফিৰা কৰিব নোৱাৰিব। তাৰ উপৰিও আছে
অৱচেতন মনত বহুসাময়ী নাৰী সম্পৰ্কে এটা অনিৰ্দিষ্ট ভয় — নাৰী হৈছে
মায়াবিনী কুহকিনী !

ৰাজকুমাৰী কৰচাগিনৰ আচল নাম হল মেৰিয়া, তাইক অভিজাত
সমাজৰ নিয়মাসুসৰি ‘মিছি’ বুলি মাতে। এইজনী মিছিৰ লগৰ বিয়াৰ
সমস্যাটোৱেই হৈছে তাৰ কাৰণে এতিয়া ডাঙৰ। মিছিয়ে নেথলি-
উডক বুজি পাইছে। মিছিয়ে এই প্ৰত্যয়ৰ পৰা নেথলিউডে বুজি
পাইছে যে মিছি বুদ্ধিমতী, মিছি নিৰ্ভুল। কিন্তু এনেওতো হ'ব পাৰে
যে নেথলিউড তাইৰ প্ৰথম প্ৰেমৰ পাত্ৰ নহয়।

নেখলিউদভে কথাটোৰ সপক্ষে আৰু বিপক্ষে পুনৰবাৰ ভাবি চালে। তাৰ পিছত ভাবিলে—“মই যেন হিতোপদেশৰ সাধুৰ সেই গাধাটোহে; কোনটো গাতত মুখ দিওঁ মই যেন ঠিক বুজিব পৰা নাই।”

ববৰৰ টায়াৰ লগোৱা কীটন গাড়ীখন আদালত ভৱনৰ কাষ পাওঁতেই নেখলিউদভে নিজে নিজেই কৈ উঠিল, “সেইবোৰ কথা পিছতো ভাবিম। এতিয়া আদালতলৈ আহিছো এজন বিবেকসম্পন্ন নাগৰিকৰ দৰে। আজিৰ আদালতত জুৰি হিচাপে সামাজিক কৰ্তব্য পালন কৰিব লাগিব। মাজে সময়ে অকৌ আদালতৰ একোটা গোচৰ বৰ চিন্তাকৰ্ষকো হৈ উঠে।”

দুৱাৰমুখত থকা পহৰাদাৰজনক পাৰ হৈ সি উঠিলগৈ আদালতৰ বাৰান্দাত।

॥ পাঁচ ॥

আদালতৰ এজন জুৰি বুলি পাৰিচয় দিয়াত পিয়ন এজনে নেখলিউদভক ফৌজদাৰী আদালতলৈ সসন্মানে আগবঢ়াই লৈ গ'ল। তাত অগ্ৰাণ্ত জুৰিসকলৰ লগত বহি চিনা-পৰিচয় হল। জুৰিসকলৰ ভিতৰত আছে সদাগৰ—সেনাবাহিনীৰ অৱসৰপ্ৰাপ্ত কৰ্ণেল আৰু বহুজন। নাগৰিকৰ দায়িত্ব এটা পালন কৰিবলৈ অহা এই লোকসকলৰ প্ৰতিজনৰে মুখত একোটা জুপ্তিৰ ভাব। তেওঁলোকে নিজৰ নিজৰ কাম-কাজবোৰ এৰি থৈ আহিছে। নেখলিউদভৰ সাজ-পোছাক দেখি সকলোৱে তাৰ লগত পৰিচিত হ'বলৈ বৰ আগ্ৰহাৱিত হৈ আছে। এনেহে এজন অভিজাতৰ লগত পৰিচয় হোৱাটো তেওঁলোকৰ কাৰণে যেন এক গোবৰৰ কথাহে। নেখলিউদভেও এই পৰিস্থিতিটো মানি ল'লে : আগতে নজনা মুণ্ডনা এই মাহুজবোৰৰ পৰা বিশেষকৈ এনে সন্মান তাৰ প্ৰাপ্য। সি ভাবে যে অন্য পাঁচজনৰ ভুলনাত সি যেন এক উচ্চতৰ জীৱ।

জুৰিসকলৰ মাজতে নেথলিউদভে দেখিলে তাৰ এখন চিনাকি মানুহ—নাম ফিতদৰ। এসময়ত তেওঁ নেথলিউদভৰ ভাগিনেকহঁতৰ বন্ধক শিক্ষক আছিল। এতিয়া এখন ডাঙৰ চৰকাৰী স্কুলৰ শিক্ষক।

নেথলিউদভক দেখিয়েই তেওঁ ক'লে, “অ, তুমিও। হ'ব—হ'ব। জুৰিৰ আসনত বহি পেটৰ ভোকে যেতিয়া খাই মাৰিব তেতিয়াহে ইয়াৰ সোৱাদ বুজিব। নাইবা চকুৰ পানীৰে যেতিয়া ঢল বাগৰিব তেতিয়াহে গম পাই যাব।”

মানুহজনৰ কথা শুনি তাৰ খং উঠিছিল, কিবা এক আতঙ্কত যেন সি বিমূঢ় হ'ল। তাৰ মুখখন দেখিলে এনেকুৱা লগা হ'ল যেন এইমাত্ৰ সি সকলোবোৰ আত্মীয়-স্বজনৰ মৃত্যুৰ বতৰাহে পাইছে।

নেথলিউদভেই আদালত পাইছিলহি সবাবো পিছত; বাকীবোৰ আগতে আছিল। আদালত তেতিয়াও বহা নাই। আৰু কোনোবা এজন জুৰি আহি পোৱা নাই বাবেই সকলোৱে সিজনেই অপেক্ষা কৰি আছে।

॥ ছয় ॥

ফৌজদাৰী আদালতৰ বিচাৰপতিজন কিন্তু সোনকালেই আহিছিল। কিয়নো বিচাৰখন শেষ কৰি তেওঁ সোনকালেই যাব লাগে। সোনকালে যাব লগাৰ কাৰণ এইটোৱে যে তেখেতৰ প্ৰণয়িনী এজনীয়ে তেখেতৰ কাৰণে এখন হোটেলত অপেক্ষা কৰি থাকিব। আৰু তেওঁজন বিচাৰপতি আছিল। আদালতলৈ অহাৰ আগতে তাৰে এজনে ঘৰতে জানিছিল যে বাকীজন বিচাৰপতি সিদিনা অস্থপস্থিত থাকিব।

‘আকৌ এইবাবো? এনেয়ে তেওঁচোন আদালতলৈ সদায় পলম-কৈয়ে আহে।’ বিচাৰপতিজনে ভোৰভোৰালে।

চেফ্ৰেটাৰীজনে কিছুমান কাগজ-পত্ৰ আনি বিচাৰপতিৰ সমুখত দাঙি ধৰিলে। এটা চিগাৰেট জ্বলাই লৈ তেওঁ গোচৰৰ কাগজবোৰত চকু বুৰালে।

চেফ্ৰেটৰীয়ে ক'লে “এই বিহু খুৱাই মৰা গোচৰটো আজি ল'লে ভাল হয়।”

ইতিমধ্যে আদালতত আনজন বিচাৰপতিও উপস্থিত হৈছিল।

কোঠালীত উপস্থিত থকা জুৰিসকলৰ প্ৰতিজনলৈ এবাৰ চাই পঠিয়ালে। তাৰপিছত পেচকাৰজনে তালিকাৰ পৰা প্ৰতিজনৰ নাম মাতি মাতি উপস্থিতি ল'লে। তালিকাত নেথলিউদভৰ নামটো মাতিয়েই পেচকাৰজন অলপ বৈ গ'ল আৰু অভিবাদন জনালে। অন্য পাঁচজনতকৈ নেথলিউদভৰ স্থান যেন সুকীয়া। দেখা গল যে নিমন্ত্ৰণী-পত্ৰ পঠোৱা সকলোবোৰ জুৰিৰ ভিতৰত দুজন অহা নাই।

পেচকাৰজনে জুৰিসকলৰ আটাইকিজনকে আদালত-কক্ষলৈ মাতি লৈ গ'ল। তেওঁলোক গৈ নিজৰ নিজৰ বাবে নিৰ্দিষ্ট কৰি থোৱা আসনত বহিলগৈ। আদালত-কক্ষটো বেছ আহল-বহল। এটা মূৰত বেদীখন। বেদীৰ ওপৰত বিধে বিধে বনকৰা চকী মেজ। সন্মুখত বুকুৰ সমান ওখ এখন হেলনীয়া মেজ। সেইখন মেজৰ কাষতে চৰকাৰী পক্ষৰ উকীল অৰ্থাৎ ‘পাবলিক প্ৰচিকিউটৰ’ৰ মেজখন। ইফালে ও'ক কাঠৰ বেৰিং দি ঘেৰা বেণ্টনীৰ ঠিক পিছতেই আহাৰীৰ কাঠগড়াটো; পিছফালে দৰ্শকৰ গেলাৰী। গেলাৰীৰ সন্মুখভাগৰ আসনবোৰত দেখা গৈছে তিৰোতাসকলক। বোধকৰো সেইবোৰ ঘৰত কাম কৰা চাকৰনী বা কাৰখানাত কাম কৰা তিৰোতা। দুজন মজতুৰ শ্ৰেণীৰ মানুহো তাত বহি আছে।

পেচকাৰে ‘আদালত হাজিৰ’ বুলি কোৱাৰ লগে লগে সকলোবোৰ থিয় হ'ল। তাৰ পিছত প্ৰথমতে প্ৰধান বিচাৰপতি আৰু পাছে পাছে আনজন বিচাৰপতিয়ে এজন এজনকৈ প্ৰৱেশ কৰিলে; একেবাৰে শেষত সুকীয়াকৈ প্ৰৱেশ কৰিলে তৃতীয়জন বিচাৰপতি। আহিয়েই তেখেতসকলে নিজৰ নিজৰ আসনত বহিল। জাক-জমকীয়া সাজ আৰু পৰিৱেশৰ কাৰণে তিনিওজন বিচাৰপতি আজি যেন অভিজ্ঞত।

বিচাৰপতি কেইজনৰ পিছতে প্ৰৱেশ কৰিলে চৰকাৰী পক্ষৰ উকীল। তেখেতে তেখেতৰ পোটফলীয়া বেগটো খুলিয়েই মোকদ্দমাৰ

নখি-পত্ৰ মনোযোগেৰে পঢ়া আৰম্ভ কৰিলে । যিহ প্ৰয়োগ সম্পৰ্কীয় গোচৰটোৰ বিষয়ে তেখেতে মোটামুটিকৈ কিছু জানিছিল ; চৰকাৰৰ সপক্ষে আদালতৰ বায় আদায় কৰিবলৈ কেনেদৰে তেখেতে যত্নব্য বিনিয়োগ কৰিব লাগিব সেই কথা ভাবিও আহিছিল ।

কাগজ-পাতি চাই উঠি প্ৰধান বিচাৰপতিয়ে আত্মীয়ক হাজিৰ কৰাবলৈ নিৰ্দেশ দিলে ।

বেলিঙেৰে ঘেৰি বখা কাঠগড়াৰ পিছফালৰ দুৱাৰখন লগে লগেই খোলা গ'ল । দুজন চম্ভৰীয়ে তেওঁলোকৰ পাছে পাছে লৈ অহা তিনি জন আত্মীয়ক হাজিৰ কৰালে । তাৰে দুগৰাকী মহিলা আৰু আন জন পুৰুষ । পুৰুষ আত্মীয়জনে আদালতত প্ৰৱেশ কৰি কাৰো পিনে নোচোৱাকৈয়ে আত্মীয়ৰ কাৰণে বখা বেঞ্চখনলৈ চালে । মহিলা দুগৰাকীৰ এগৰাকী বয়স্ক । তাইও গৈ আত্মীয় বহা বেঞ্চখনতে বহিল ।

তৃতীয় গৰাকী আত্মীয় আছিল মাছলভা । প্ৰৱেশ কৰাৰ লগে লগেই আদালত-কক্ষৰ সকলোৰে চকু নিৱন্ধ হল তাইৰ ওপৰত : বৰকৰ দৰে বগা তাইৰ মুখ, উজ্জ্বল ক'লা তাইৰ চকু, পীনোন্নত বুকু । তাই বেঞ্চখনৰ সিমুৱাকৈ বহিল আৰু চকুৰ সন্মুখৰ খিৰিকীখনৰ ফালে চাই থাকিল ।

প্ৰধান বিচাৰপতিয়ে চেফ্ৰেটবাৰ ফালে চালে, চেফ্ৰেটবীয়েও নিমন্ত্ৰিত অথচ অনুপস্থিত থকা জুৰিৰ বদলি আগতে বাচি বখা সকলৰ নাম ঘোষণা কৰিলে ।

জুৰিসকলক যীশুখৃষ্টৰ নামত শপথ বাক্য পাঠ কৰালে যাজক পুৰোহিত : সৰ্বশক্তিমান পৰমেশ্বৰ আৰু তেওঁৰ পৱিত্ৰ ধৰ্মপ্ৰেম আৰু প্ৰভু যীশুখৃষ্টৰ প্ৰাণদায়ী এই ক্ৰুশচিহ্নৰ নামত শপথ থাই মই এই প্ৰতিজ্ঞা দিছো যে এই কৰ্তব্য পালন কৰোঁতে । ইয়াৰ পিছত প্ৰধান বিচাৰপতিৰ নিৰ্দেশক্ৰমে জুৰিসকলে এজনক প্ৰধান জুৰি হিচাপে নিৰ্বাচন কৰি দিলে ।

সকলোৰোৰ কাম চলি আছে অতি শৃংখলভাৱে । তাৰ পিছত প্ৰধান বিচাৰপতিয়ে জুৰিসকলৰ কৰ্তব্যৰ কথা সোৱবাই দিলে আৰু

লগতে ক'লে তেওঁলোকৰ অধিকাৰৰ কথা : ইচ্ছা কৰিলে তেওঁলোকে
 প্ৰধান বিচাৰপতিৰ অধীনতে আত্মীয়িক ৰেজা কৰিব পাৰে, ইচ্ছামতে
 কাগজ পেকিল ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে, সাক্ষ্য হিচাপে উপস্থাপন কৰিব
 লগা বস্তুবোৰ পৰীক্ষা কৰি চাব পাৰে। তেওঁলোকে কথাবোৰ নিজৰ
 ভিত্তৰতে আলোচনাও কৰিব পাৰে ; অৱশ্যে কোনো কথা বাহিৰত
 প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰে আৰু মোকদ্দমা বিষয়ক কোনো ধৰণৰ যোগা-
 ৰোগ বাহিৰা মানুহৰ লগত কৰিব নোৱাৰে ; অন্যথাই আইনমতে
 দণ্ডনীয় হ'ব।

॥ সাত ॥

আত্মীয়ৰ কাঠগড়াত উঠিল ছিমন কাৰ্ত্তিনকিন। বিচাৰপতিৰ
 প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দি তাৰ নাম ক'লে, আৰু ক'লে যে সি কৃষক শ্ৰেণীৰ
 মানুহ। ঘৰৰ ঠিকনাৰ কথা কৈ বয়স তেতিয়া বছৰ বুলিও ক'লে।
 ধৰ্মৰ কথা সোধাত ক'লে যে সি ৰাচিয়ান অথোডক্স, বিয়াবাক কৰোৱা
 নাই, হোটেলত চাকৰিৰ কাম কৰে। আৰু ক'লে যে ইয়াৰ আগতে
 আত্মীয়ৰ কাঠগড়াত উঠিব লগা হোৱা নাই।

বিচাৰপতিয়ে তাৰ বিৰুদ্ধে থকা অভিযোগৰ বিষয়ে কিবা জানে
 নেকি বুলি সোধাত সি জানে বুলিও উত্তৰ দিলে।

ইয়াৰ পিছত কাঠগড়াত থিয় হ'ল দ্বিতীয়জন আত্মীয় বচকোভ।
 বয়স তিয়াগ্লিশ, এখন সৰু চহৰত আছিল, সি হোটেলত কাম কৰা
 মানুহ, ইয়াৰ আগতে আত্মীয়ৰ কাঠগড়াত উঠা নাই।

এইবাৰ তৃতীয় আত্মীয় হিচাপে কাঠগড়াত উঠিল মাছলভ।
 বিচাৰপতিয়ে কোমল কণ্ঠেৰে সুধিলে, “কি নাম তোৰ ?”

“লুৰোভ।”

“লুৰোভ ? নহয় এই নাম নহয়, আচল নাম কি ? ধৰ্ম-নীক্ষা
 দিওঁতে কি নাম দিয়া হৈছিল ?”

“—আগতে মোক কেখেবিনা বুলি মাতিছিল ।”

“নহয়, এইটোও নহয় । পিতাবৰ নাম কি ?”

“মই জাবজ সন্তান ।”

“কিন্তু ধৰ্ম-পিতৃবটো নাম আছে ? সেইটো নাম কি ?”

‘মিখাইলভনা আইৰ পৰিচয়তে মোৰ উপাধি লিখা আছে
‘মাছলভা’ বুলি ।”

“কোন শ্ৰেণীভুক্ত ? ধৰ্ম কি ?”

“নিম্ন মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ, ধৰ্ম অর্থোডক্স ।”

পেশা সম্পৰ্কে প্ৰশ্ন কৰাত মাছলভা নিকন্তৰ হ’ল ।

“কি কাম কৰিছিলি ?”

“এখন ছালয়ত ।”

বিচাৰপতিয়ে বুজি পালে যে তাই গনিকালয়ৰ কথাকে বুজাইছে ।
তেওঁৰ বাকী প্ৰশ্নৰ উত্তৰত তাই ক’লে যে আগতে তাই আছামীৰ কাঠ-
গড়াত উঠা নাই : অৱশ্যে তাইৰ বিৰুদ্ধে থকা অভিযোগৰ কথা ভাট
জানিছে ।

॥ আঠ ॥

অভিযোগনামা আছিল এনে ধৰণৰ : ১৮৮.... চনৰ ১৭ জানুৱাৰী
তাৰিখে চাইবেৰিয়াৰ কুৰগান চহৰৰ শ্বেলকোভ নামৰ সদাগৰজনৰ
‘মোৰিতানিয়াৰ’ নামৰ হোটেলখনত মৃত্যু হয় । স্থানীয় পুলিচ বিভাগৰ
ডাক্তৰজনে তেওঁৰ প্ৰমাণ-পত্ৰত অত্যধিক মদ খোৱাৰ কাৰণে মৃত্যু
কাটি মৃত্যু ঘটিছে বুলি লিখিছে । উক্ত শ্বেলকোভক কবৰ দিয়া হয় ।

ঘটনাৰ কিছুদিন পিছতে শ্বেলকোভৰ সদাগৰ বন্ধু এজনে এই মৃত্যুত
সন্দেহ প্ৰকাশ কৰি পুলিচক জনায় যে শ্বেলকোভৰ টকা পইচা অপহৰণ
কৰিবৰ কাৰণেই তেওঁক বিহঁ খুৱাই মাৰি পেলোৱা হৈছে ।

প্ৰাথমিক তদন্ত অনুসৰি এই কথা প্ৰমাণ হ’ল যে মাদুহজনৰ সন্দেহ
অমূলক নহয় । তদন্তত জনা গ’ল :

(১) মৃত্যুৰ আগমুহূৰ্ত্তত স্নেহকোভে বেঙ্কৰ পৰা ৩৮ • কবল উলিয়াইছিল ; কিন্তু মৃতকৰ বস্তু-স্বাহানি ভালদৰী কৰি তাত মাথোন ৩১২ কবল কোপেকহে পোৱা গৈছিল ;

(২) মৃত্যুৰ ঠিক আগমুহূৰ্ত্তত, তেওঁ গোটেই দিন আৰু গোটেই ৰাতিটো কটাইছিল গণিকা ল্যুবকাৰ (মাছলভা) লগত। তাৰ পিছত তেওঁ হোটেললৈ আহে আৰু মাছলভাকো লগত লৈ আহে। টকা দিবলৈ তেওঁ তাইক লগত লৈ আহিছিল। তেওঁ আলমাৰী খুলিবলৈ মাছলভাক চাবিপাত দিছিল। হোটেলৰ কৰ্মী বচকোভা আৰু চিমন কাৰ্ত্তিনকিনৰ উপস্থিতিত মাছলভাই হোটেলৰ কোঠালীটো খোলে আৰু বন্ধও কৰে। বচকোভা আৰু কাৰ্ত্তিনকিনৰ সাক্ষ্যমতে সিহঁতে কোঠালীত একশ কবল মূল্যৰ নোট বহুত দেখিছিল ;

(৩) গণিকালয়ৰ পৰা ল্যুবকা নামৰ গণিকাজনীক স্নেহকোভে নিজে লগত নিছিল। কাৰ্ত্তিনকিনৰ পৰামৰ্শমতেই সি দিয়া গুড়ি ষষ্ঠ অলপ এগিলাচ ব্ৰাণ্ডিৰ লগত মিহলাই স্নেহকোভক খাবলৈ দিছিল ;

(৪) পিছদিনা ৰাতিপুৱা ল্যুবকাই (মাছলভা) তাইৰ গণিকা-লয়ৰ মালিকনীৰ ওচৰত এটা হীৰাৰ আঙঠি বিক্ৰী কৰি কয় যে সেই আঙঠিটো তাইৰ মক্কেল স্নেহকোভে তাইক উপহাৰ দিছে ;

(৫) হোটেলৰ কোঠালীত কাম কৰা দাসী বচকোভাই স্নেহকোভৰ মৃত্যুৰ পিছদিনা ১৮০০ কবল ধন এটা স্থানীয় বেঙ্কত জমা থয়।

আছামী তিনিওজনক প্ৰশ্ন কৰাত তেওঁলোকৰ প্ৰতিটোনেই নিৰ্দোষ বুলি কয়। মাছলভাই ক'লে যে সদাগৰজনে তাই থকা গণিকালয়লৈ আহিছিল, তাৰ পিছত এপাত চাবি দি তাইক সদাগৰজনে হোটেললৈ পঠাই দিছিল, তেওঁৰ কাৰণে কিছু টকা আনিবলৈ। সেই চাবিৰে তাই আলমাৰী খুলি টকাৰ নোট বিলাকৰ পৰা চল্লিশ কবল নিছিল— এই কথা বচকোভা আৰু কাৰ্ত্তিনকিনেও দেখিছে। মাছলভাই আকৌ ক'লে যে পিছৰবাৰ সদাগৰজনে তেওঁৰ লগত হোটেললৈ লৈ আহে। সেইবাৰ আহোঁতে ব্ৰাণ্ডিৰ লগত দৰৱটো খুৱাবলৈ কাৰ্ত্তিনকিনে তাইক প্ৰবোচনা দিছিল।

মাছলভাৰ লগত কটাই অতি ক্লান্ত আৰু জ্বাৰ হৈ
পৰে। তাইক লগত লৈ; তাক জ্বাৰী থব পাৰিলেহে তাই এৰা
দিব পাৰে; গতিকে তাইক দৰৱ বুলি সেই ঠাৰ খুৱাবলৈ দিছিল।
আৰু সেই হীৰাৰ আঁঠুত সঙ্গাগৰ্ভজনৰ দৈহিক অত্যাচাৰত বৰ
নোৱাৰি তাই ৰেতিয়া এৰা দি ফেঁৰি আহিব খুজিলে তেজিয়া তেওঁ
শাইক সেইটো দি ক'লে যে দহোকুৰি তাই ৰেন তেওঁক এৰা নিদিব।

জেৰাৰ উত্তৰত আছামী বচকোভাই ক'লে যে টকা-পইচাৰ কথা
তাই একো নাজানে স্বেলকোভাৰ কোঠালীত তাই ভৰিও দিয়া নাছিল।
বেঙ্কত জমা থোৱা টকাৰ বিষয়ে সোধাত তাই ক'লে যে ছিমন আৰু
তাইৰ বিয়া হ'ব; গতিকে উপাৰ্জনৰ ধনখিনি বেঙ্কত জমা থৈছে।

জেৰাৰ পিছত আছামী ছিমনে প্ৰথমতে ক'লে যে সি আৰু বচ-
কোভাই টকাখিনি চুৰি কৰা কথা চৰ্মা আৰু সেই টকা সমানে ভাগ কৰি
এটা ভাগ মাছলভাকো দিছিল। তাৰ পিছত অৱশ্যে সি তাৰ কথাখিনি
ঘূৰাই ক'লে যে টকা-পইচাৰ কথা সি একো নাজানে আৰু বেঙ্কত যি
টকা জমা থৈছে সেয়া তাৰ নিজৰ উপাৰ্জনৰ টকা।

জুৰিৰ সদস্য আৰু বিচাৰপত্ৰিকালে গোটেই গোচৰটোৰ শুবিচাৰ
কৰি এটা নিষ্পত্তি কৰিব পাৰিব বুলি আশা কৰিছে। মাথোন জনৰ
ব্যতিক্ৰম ঘটিলে নেগলি উদ্ভৱ। আনন্দকলৰ নিচিনাকৈ সি স্থিতি
কোনো কাৰণ বিচাৰি নাপালে। বৰঞ্চ গভীৰ আতঙ্কত প্ৰিয়মান হৈ
ভাবিবলৈ ধৰিলে : দহ বছৰৰ আগতে সেই সহজ-সৰল সুন্দৰী তকণী-
ৰূপে পোৱা এইজনী মাছলভাই এনেহেন পাপদৰ্শ কৰিব পাৰিবনে ?

॥ ন ॥

প্ৰধান বিচাৰপতিৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰত বাকী ছজন আছামীয়ে একে
ধৰণৰ উত্তৰ দি ঘটনাটোৰ লগত কোনো সম্পৰ্ক নথকাৰ কথাহে কটাই

দটাই ক'লে। তৃতীয় আহাৰী মাছলভাই ক'লে যে তেঁওঁই অলপো মিছা কোৱা নাই।

বিচাৰপতিয়ে পুনৰবাৰ শুধিলে, “টকাখিনি ~~কি~~ আঙুঠিটো চুৰি কৰি তোমালোকে ভগাই লৈছিল। আৰু তাৰ পিছত য়েলকোভৰ লগত হোটেললৈ উভতি গৈ মদৰ লগত বিহ-মিছলাই খুৱাই মানুহজনৰ মৃত্যু ঘটাল। হয়নে, স্বীকাৰ কবানে?”

মাছলভাই ক'লে, “মই সেইবোৰ একো কৰা নাই বুলি আগতেও কৈছো, মই দোষ কৰা নাই,—নাই—নাই, টকাও নিয়া নাই আৰু আঙুঠিটোও তেওঁ মোক নিজে দিয়া। আৰু এইটোও কওঁ যে তেওঁৰ টকাৰ মাজৰ পৰা মই চল্লিশ কবল নিয়াটোও সঁচা।”

“তেওঁক বিহ খুওৱা কথাটো স্বীকাৰ কৰিছানে?”

‘হয় কৰিছো; কাৰণ সিহঁতে মোক গুড়ি ঔষধৰ পুৰিয়া এটা দি কৈছিল যে মদৰ লগত সেই দৰৱ খুৱাই দিলে তেওঁৰ টোপনি আহিব—খালে কোনো অপকাৰ নহয়। মই কেতিয়াও ভবা নাই, কেতিয়াও বিচৰা নাছিলো যে ঔষধক সাক্ষী কৰি কৈছো—মই কেতিয়াও বিচৰা নাছিলো।”

“আচ্ছা, ঘটনাটো ঘটিল কেনেকৈ?”

“কেনেকৈ ঘটিল। মই হোটেল পোৱাৰ লগে লগে মানুহজনে মোক কোঠালীত সুমুৱাই দিলে। তেওঁ কেতিয়াও মদৰ নিচাত একে-বাৰে বিভোৰ। মই ওলাই যাব খুজিছিলো, তেওঁ মোক বাধা দিলে।”

“তাৰ পিছত?”

“তাৰ পিছত আৰু কি? কিছুপৰ তেওঁৰ লগত থাকি মই ঘৰলৈ উভতিলো।”

“আচ্ছা, তাৰ পিছত”—প্ৰধান বিচাৰপতিয়ে শুধিলে।

“মানিকনীৰ হাতত টকাখিনি দি মই গুৰলৈ গলো। ক্লান্তি মোৰ টোপনি আহোঁ আহোঁ। এনেতে বাৰ্খা নামৰ ছোৱালী এজনী আহি মোক ক'লে, “উঠ উঠ, তোৰ মকেলজন ইয়ালৈকে আহিছে।”

বাৰলৈ যোৱা অনুমতি নাছিল ; কিন্তু মোৰ মালিকনীয়ে বাৰলৈ আদেশ কৰিলে । তাৰ কিছু মানুহজনে মালিকনীক মদৰ বটল এটা বাকীকৈ ধুজিলে । তেওঁৰ জেপৰ পইচা ইতিমধ্যে শেষ হৈছিল । মালিকনীয়ে বাকীকৈ দিছিল অমান্তি হোৱাত তেওঁ থকা হোটেলৰ কোঠালীত পইচা ক'ত আছে সেই কথা মোক ক'লে আৰু কোঠালীৰ চাবিপাত উলিয়াই দি তাৰ পৰা চল্লিশ কবল আনিবলৈ পাছিলে । সেইমতে ময়ো গলো ।”

“তাৰ পিছত ?”

“হোটেলৰ কোঠালীত মই অকলে নোসোমালো ; লগত মাতি নিলো ছিমন কাৰ্তিনকিন আৰু বচকোভাক ।”

বচকোভাই লগে লগে মাত দি উঠিল, “মিছা কথা । আমি সেই কোঠালীত সোমোৱাই নাই ।”

তাই কৈ গ'ল, তেওঁলোকৰ উপস্থিতিতে নোটৰ ব্যক্তিৰ পৰা দহ কবলৰ চাৰিখন নোট তুলি লৈছিলো ।”

বিচাৰপতিয়ে শুধিলে, “তাৰ পিছত তুমি টকাখিনি লৈ ঘূৰি আহিলা ?”

“হয় । ইয়াৰ পিছত তেওঁ মোক আকৌ হোটেললৈ মাতি লৈ গ'ল । তাৰ পিছত । তেওঁ মোক এবি দিব খোজা নাছিল । মই ভাগবত ক্লাস্ত হৈছিলো আৰু মানুহজনক এবাই আহিবৰ কাৰণে মই সুবিধা বিচাৰি আছিলো । মই যে অতি ক্লাস্ত হৈ পৰিছো সেই কথা ছিমনক কলো । সি কৰিডৰত আছিল । ছিমনে ক'লে যে মানুহজনক লৈ সিহঁতো বিৰক্ত হৈ আছে ; গতিকে তেওঁক টোপনি অহা ঔষধ খুৱাই শুৱাই ধোৱাৰ কথাহে ভাবিছে । এগিলাচ মদৰ লগত সি মোক পুৰিয়া এটা দিলে আৰু শুড়ি ঔষধখিনি মিহলাই খুৱাবলৈ দিলে । উপায়টো ভাল বুলি ময়ো খুৱাই দিলো ।”

“আঙুলিটো কেতিয়া দিলে ?”

“কোঠালীৰ পৰা তেওঁক এবাৰ দি আহিবৰ বন্দ কৰা দেখি তেওঁ মোক তেওঁৰ লগত থাকিবলৈ জোৰ কৰিলে আৰু মৰম কৰি আঙুলিৰ

পৰা আঙুঠিটো খুলি মোৰ হাতত দিলে।”

কিছুসময়ৰ বাবে আদালত স্থগিত হ’ল।

॥ দহ ॥

নেথলিউডভে তাইক চিনি পাইছে হয়, সেইজনী তাহানিৰ কাতিউছাই হয়।

প্ৰথমে যেতিয়া সি কাতিউছাক দেখা পায় তেতিয়া সি আছিল বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰ। গ্ৰীষ্মবন্ধত সি পেহীয়েকৰ ঘৰলৈ গৈছিল। তাত থাকি সি কৃষকসকলৰ মাটিৰ ভোগদখল সম্পৰ্কে এখন গৱেষণামূলক কিতাপ লিখা কামটোও লৈ গৈছিল। পেহীয়েকহঁতৰ ঠাইখন চহৰৰ পৰা দূৰত লিখাপঢ়া কৰিবৰ বাবে তাত আছিল এক নিৰ্মল পৰিৱেশ। ল’ৰাটোৱে বুজি পাইছিল যে নিজৰ বা জগতৰ অগ্ৰাণ্ণবোৰৰ উৎকৰ্ষ সাধন কৰিবলৈ হলে সি অতি নিষ্ঠাৰে কৰ্তব্য পালন কৰিব লাগিব। তেতিয়াই সি পঢ়িছিল স্পেন্সাৰৰ ছোচিয়েল ষ্টেটিক্চ’ নামৰ কিতাপখন। জমিদাৰী প্ৰথা সম্পৰ্কে লিখা বিষয় সন্নিৱিষ্ট এই কিতাপখনে তাৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলাইছিল। সি বুজি পাইছিল যে বিবেকৰ দাবী পূৰণ কৰিবৰ বাবে নিজৰ স্বাৰ্থ বিসৰ্জন দিয়াটোৱেই হৈছে মহৎ আদৰ্শ আৰু সেই আদৰ্শ সিদ্ধিৰে বিমল আনন্দ লাভৰ কাৰণেই মানৱ হৃদয়ৰ কাকুতি। তেতিয়াই সি স্থিৰ কৰি লৈছিল যে উত্তৰাধিকাৰী সূত্ৰে লাভ কৰা পিতাকৰ মাটি-বাৰী কৃষকৰ মাজত বিলাই দিব। এই ভূমিস্বত্ব সম্পৰ্কীয় বিষয়টোৱেই আছিল সি ৰচনা কৰিব খোজা কিতাপৰ মূল কথা।

লিখাপঢ়াৰ মাজতে সময় উলিয়াই লৈ নেথলিউডভে যায় ফুৰিবলৈ, নদীত গা ধুবলৈ, নাও বান্ধলৈ ...। প্ৰথম মাহটো এইদৰেই চলি গ’ল নেথলিউডভৰ। পেহীয়েকৰ পালিতা কছা আৰু পৰিচাৰিকা হৰিন-নয়না কাতিউছাক তেতিয়াও তাৰ ওচৰত পৰা নাই। তেতিয়া নেথলিউডভৰ ঘৰলৈ আছিল নিশাপা, নিৰ্মল।

আগন্তুক আয়বন্ধৰ ভিতৰতে এদিন বীণাখৰৰ কাৰ্য্যবোহনৰ বিষয়ে
উপলক্ষে "কোৱলিউদভ" উঠেবে" কিছুমান মাত্ৰহক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছিল।
তাৰে ভিতৰত "কোৱলিউদভ" হোৱালী য়ৰক-য়ৰতীও আছিল। আৰোল চাহ-
জলপান খাই থকাৰ খেলিবলৈ ওলাই গৈছিল। লগত গৈছিল কাতি-
উছা। খেল খেলি—দোবা-দোবি, লুকা-চাকু। দোবা-দোবি কৰি
সিহঁত লুকাল। কাতিউছাই ইয়াক মাতিলে—“নেখলিউদভ ইয়াতে
লুকোৱাহি।” সিও সেইমতে লুকালগৈ। তাৰ পিছত আকৌ সকলোৰে
দোবা-দোবি। দোবৰ বেগ আছিল সবাতোকৈ বেছি কাতিউছাৰ।

নলাৰ ওপৰত পৰি আছিল এডাল গছ। দোবা-দোবি কৰোঁতে
হঠাতে এবাৰ কাতিউছাই গছডালৰ ওপৰত পৰিলগৈ। নেখলিউদভে
তুলি দিলে, দুখ পালে নেকি সুধিলে আৰু তাৰ পিছত ছয়ো হাঁহিলে।
তাৰ পিছত তুলি দিওঁতে কাতিউছাৰ গালত লাগিল নেখলিউদভৰ মুখ
খন। তাই ল'ৰাজনক ঠেলা মাৰি দি দোবি পলাল।

নিষ্পাপ তৰুণ তৰুণীহাল। ছয়ো ছয়োজনৰ প্ৰাণি হ'ল আকুল
গঢ়ি উঠিল এক নিবিড় সম্পৰ্ক। সিহঁত আনন্দত উছাউল হৈ থাকিল
ছয়োৰে পৰস্পৰ দুখনি অন্তৰ্জগতত ছয়ো সোমাই থাকি।

নেখলিউদভে পঢ়ে আৰু কাতিউছাকে পঢ়িবলৈ দিয়ে দস্তভয়েকি
আৰু তুৰ্গেনিভৰ কিতাপবোৰ। কাতিউছাৰ আটাইতকৈ ভাল কথা
কিতাপখন হল তুৰ্গেনিভৰ “নিৰাশা কোনাটুক”।

নেখলিউদভে ভেটিয়াই যদি বুজি পালেহেঁতেন, যে সি কাতি-
উছাৰ প্ৰেমত পৰিছে আৰু কোনোবাই যদি জেই প্ৰেম উচিত হোৱা
নাই বুলি ক'লেহেঁতেন, সি ভেটিয়াই চিধা-চিধি কৈ দিলেহেঁতেন যে
সি ভালপোৱা ছোৱালীজনীক বিয়া নকৰোৱাৰ কোনো যুক্তিসংগত কাৰণ
থাকিব নোৱাৰে।

নেখলিউদভৰ যাবৰ হ'ল। পেহীয়েক আৰু কাতিউছাৰ পৰা সি
বিদায় ল'লে। কাতিউছাক ক'লে, “মই যাওঁ কাতিউছা”।

তাই আৰু বৰ নেছাবিলে—দোবি গৈ কোঠালীত সোমাল;
অন্ততঃ কোঠালীৰ নিবিৰিলিৰ মাজত শাঙিৰে কিছুসময় কান্দি থাকিব
পাৰিব তাই।

॥ এবাৰ ॥

তিনিটা বছৰৰ পিছত। নেখলিউডত এইবাৰ কুটিল আহিছে সৈন্যবাহিনীৰ অকিচাৰ পদৰ কমিচন পাই। এইবাৰ সি পেহীয়েকৰ ঘৰত কেইদিনমান থকাকৈ আহিছিল। তেতিয়াৰ সেইজন যুৱক আৰু সাজিৰ এইজন যুৱক সম্পূৰ্ণ বেলেগ মানুহ। তেতিয়া সি আছিল নিঃস্বামী সং প্ৰকৃতিৰ, আৰু এতিয়াৰ সেই একেজন যুৱক ভট্টাচাৰী, অহংকাৰী, চুঃচৰিত্ৰবান, আমোদ মতলীয়া। সেই সময়ত মহিলাসকল আছিল তাৰ মানত বহুশ্ৰমণী, বমণীয়; এতিয়া সংসাৰী তিৰোতা আৰু বন্ধু-বান্ধৱৰ পত্নীসকলৰ বাহিৰে সকলোবোৰ তাৰ মানত স্ত্ৰী। ইষ্ট্ৰিয় চৰিতাৰ্থ কৰাৰ অভিজ্ঞতা তাৰ হৈছে। আগতে তাক টকা পইচাৰ প্ৰয়োজন নহৈছিল। এতিয়া তাক ধন লাগে, ঐশ্বৰ্য্য লাগে। আগত সি পিতাকৰ মাটিবাৰী কুৰকৰ মাজত বিলাই দিছিল, এতিয়া মাৰ্কাৰ পৰা পোৱা জমিদাৰী সম্পত্তি তাক লাগে। তাৰ এনেহে পৰিবৰ্তন দেখি অশ্চু মানুহো আচৰিত হৈ পৰিছে। অকল সেয়েই নহয়, নিজৰ জ্ঞান-বিশ্বাস অনুসাৰে চলিবলৈ গৈ সি বহু সময়ত নিষ্পিত আৰু উপহাসিত হৈছে। ব্ৰহ্মচৰ্য্য পালন কৰি স্বাস্থ্যৰ অৱনতি ঘটে বুলি সি তাৰ পৌৰুষৰ পৰিচয় দিছে—তাৰ এজন বন্ধুৰ কোনো এজনী কৰাচী ককিতাক নিজৰ কবলত পেলাই। পোন প্ৰথমতে সি আত্ম-বিশ্বাসক বিসৰ্জন দিবলৈ টান পাইছিল। কিন্তু পৰিবৰ্তনৰ কাৰণে তাক আৰু বেছি সময় নালাগিল। সুৰাপান, ধূমপান তাৰ লগৰী হ'ল আৰু বিবেকেৰে ভাল-বেয়া বিচাৰ কৰিবৰ জ্ঞান হেৰুৱাই সি নতুন গডালিকা প্ৰৱাহিত গা ঢালি দি সি যেন এতিয়া সুখী হৈছে।

সৈন্যবাহিনীৰ জীৱনত সজাচৰ মানুহ অধঃপতিত হোৱা দেখা যায়। নিজে নিজৰ বিজ্ঞৰ বুদ্ধি খটাব নালাগে আৰু সামাজিক প্ৰয়োজনৰ কামবোৰো কৰিব নালাগে। মানুহৰ দায়িত্বতকৈ তেওঁলোক

পৰৱৰ্তী কালত অজাবহ দাস। আনে ধুই থিৰা বস্ত্ৰ
সিহঁতৰ মনে কৰিছিল খাৰোঁ মোহা, আনৰ দ্বাৰা শিকিত হোৱা আনৰ
কৰ্ম মানি মোহা একেই তেওঁলোকৰ কাম। মোহা বিজাতি
কৰিব লাগে সীতাৰ আত্মত্ব হ'লে মদ, তাচ আদি আন আন
মানুহৰ সৰ্বস্বত্ব ল'ব টকা উলোৱা।

তিনিবছৰৰ পিছত যেতিয়া দ্বিতীয়াৰ কাৰণে সেখৰি
পেহীয়েকৰ ঘৰলৈ আহিল তেতিয়া সি আহিছে এইবোৰ
দ্বাৰাৰ দ্বাৰা আকোৱা মানুহ হৈ।

পেহীয়েকৰ ঘৰলৈ অহাৰ কাৰণ আছিল আন এটা।
কাতিউহাক আক এবাৰ লগ পাব খোজে। এইজনী ছোৱালীৰ দৰ
তাৰ মধুৰ স্বভাৱ এতিয়াও উজ্জ্বল হৈ আছে। উঠি অহা পাড়ী
বহি বহি সি কান্দি আহিছিল - ছোৱালীজনী এতিয়াও আছে।

পাড়ীখন আহি পেহীয়েকৰ পছন্দমুখত ব'ল। বোবাৰ
টিলিঙাৰ শব্দ শুনিয়েই নিশ্চয় দৌৰি ওলাই আহিব কাতিউহা। কিন্তু
তাই নাহিল আহিছে অন্য এজনী। সকলো পেহীয়েকেও ওলাই
আহি ভিতৰলৈ চুমু খালে। সকলো পেহীয়েকে ভিতৰলৈ যাত
লগালে—“কাতিউহা”।

ল'ৰা তিৰুৰ নামেহি। কাতিউহাই একাপ কৰিছিল
তেনেহ'লে তাই ইয়াতেই আছে।

নেখলিউমতে সকলোৰে আশ্বৰ্য ল'লে। সি বাটত
ভিঙি আহিছিল। সিটো কোঠালৈ সোমাই গ'ল।

কোঠালীটোলৈ কাতিউহাও সোমাই আহিছিল। তাইৰ
এখন গামোছা আৰু চাবোন।

সি তাইলৈ চাই পঠিয়ালে। এবাৰ তাই আগতকৈ আৰু
জনী হৈছে। তাইৰ চকুৰে-মুখে কিবা লাজ লাজ।

“—ভালে আহানে হুৰিবি ইভাশোভিত?” —তাইলৈ
সি বেন লাজতে বক্তা পৰি গ'ল। “—কেনে?”

বাতি পুৰাল । কাতিউছা এতিয়াও ওলোৱা নাই ।

লাহে লাহে গীজীৰ ভিতৰৰ পৰা বাজক আৰু অন্যান্যসকল ওলাল । বহুতে আহি নেখলিউলতক চুন্ন কৰিলে । মাহুছবোৰৰ মাজৰ পৰা ওলাই কাতিউছাই বিচাৰিলে নেখলিউলতক । তাৰ পিছত তাক দেখা পাই তাইৰ মুখখন আনন্দতে উদ্ভাসিত হৈ উঠিল । সি তাইক এটা চুমা খাব খুজিছিল ; কিন্তু পৰা নাই । কাৰণে পোৱা হৈছে ন!

সকলোৱে চুন্ন বিনিময় কৰিছে । সুখেৰে কৈছে,—‘খুই উঠিছে ।’ আৰু কাতিউছাৰ চকুত ভাঁহি উঠিছে ভক্তি আৰু প্ৰণয়ৰ লগত এটা কুমাৰীমুগ্ধ পৰিত্ৰতা । নেখলিউলতৰ কাৰণে ইটোৰৰ নিশাটো আহিছিল এটা পৰম লগ হৈ, সেই মুহূৰ্ত্তত কাতিউছাক সি চকু আৰু মন দি যেনেদৰে চাইছিল তেনেদৰে আগতে আৰু কৈজিয়াও দেখা নাই । চেহেৰাটো ভাঁহি উঠিছে চকুৰ আগত : সঘৰে খিঁচাস কৰা কিচ-কিচীয়া চুলি, কুঁচি দিল্লী সেই বগা সাজবোৰে যেন কুমাৰী তনুৰ সকলো সোঁৱৰ স্পষ্ট কৰি তুলিছে বুকুৰ দুটি স্তম্ভ এতিয়াও উদভিন্ন হোৱা নাই, দুখনি গাল লাজত বক্তিম উজল ক’লা, চকুদুবি চেনেহ আৰু মমতাবে স্নিগ্ধ । সি যেন প্ৰেমৰ নিহিত অৰ্থখিনি সম্পূৰ্ণকৈ বুজি পাইছে ।

সিদিনা সন্ধিয়া । আগনিশা টোপনি ক্ষতি কৰি দিলেও গুই আছে নেখলিউলত । এবাৰ দুৱাৰত টোকৰ তনি সি উঠি দুৱাৰখন খুলি দিলে । দেখিলে কাতিউছাই নিশাৰ আহাৰৰ কাৰণে মাতিবলৈ আহিছে ।

কাতিউছাক দেখি নেখলিউলতে বৰ মোহাবিলে । তাইক সন্মতি মাৰি ধৰিলে । এনে ব্যৱহাৰ দেখি কাতিউছা হঠাৎ বিবৰ্ত্ত হ’ল । “কি কৰিছা তুমি” বুলি কাতিউছাই কোনোদৰে তাক এৰা দি

গ'ল। যাবৰ সময়ত ক'লে, “তোমাৰ কাৰণে তেওঁলোক টেবিলত
বহি আছে, খোৱা নাই। আহা সোনকালে।”

উদ্ভেজনাতে সি কঁপি উঠিছিল। তাইৰ পাছে পাছে দৌৰি গৈ কঁকা-
লতে খামোচ মাৰি ধৰি ডিঙিতে এটা চুমা খাই দিলে। তাই গ'ল
আৰু সিও গৈ খোৱা টেবিলত বহিল। পেহীয়েকহঁত বৈ বৈ
কথা পাতি পাতি খাই আছিল। কিন্তু সেইবোৰ কথাত নেখলিউদভৰ
মন বহা নাই। সি সোনকালে কোঠালৈ উঠি আহিল আৰু কাতিউছাই
কেতিয়া কাৰৰ কোঠালীলৈ বিচনা পাৰিবলৈ আহে তালৈ অপেক্ষা
কৰিলে।

এটা সময়ত তাই তাৰ কোঠাটোত ভৰি দিলে। সোমোৱাৰ লগে
লগেই নেখলিউদভো সোমাই গ'ল পাচে পাচে।

তাই গাকত গিলিপ লগাই আছিল। সি গৈ তাইৰ ককালত
খামোচ মাৰি ধৰিলে। হাতেৰে তাইৰ বাহু জুটাত ধৰি টানিবলৈ
ধৰোঁতে তাই কৈ উঠিল, “এয়া তুমি কি কৰিছা?” উদ্ভেজনাতে সি
অধীৰ হৈ পৰিছে।

এনেতে সিটো কোঠালীৰ পৰা পেহীয়েকে চিঞৰিলে—“কাতিউছা,
বিচনাৰ চাদৰখন বদলাই দে।” তাই দৌৰ মাৰি ওলাই গ'ল।
নেখলিউদভে তাৰ কোঠাৰ ভিতৰত অপেক্ষা কৰি থাকিল—পেহীয়েকহঁত
কেতিয়া শোৱে আৰু কাতিউছা কেতিয়া যায় তাইৰ কোঠালৈ।

এটা সময়ত পেহীয়েকহঁত শুই পৰিল। বান্ধনিঘৰৰ কাম কৰি
আছিল কাতিউছা। ছুৱাৰখন বন্ধ। সি গৈ তাইক বাহিৰৰ পৰা
মাতি আছে, তাই অহা নাই। তাৰ পিছত কাম শেষ কৰি ছুৱাৰখন
খুলি ওলোৱাৰ লগে লগেই নেখলিউদভে তাইক ধৰিলে খামোচ
মাৰি। ইন্দ্ৰিয় চৰিতাৰ্থ কৰিবলৈ সি উৎপৰিত হৈ পৰিছে।

“মোক এৰি দিয়া—তোমাৰ পেহীয়েৰে গম পাই যাব” বুলি কৈয়েই
মৌৰ মাৰি তাই তাইৰ কোঠালীত সোমাল আৰু ছুৱাৰখনত থিলি
লগাই দিলে।

পেহীয়েকৰ কোঠালীত নাকে ঘোৰ ঘোৰাইছে। ছুৱোজনী পেহী-

য়েক গভীৰ চৌপনিত । বাহিৰত ডেকাজনৰ কিচকিচনি শব্দ—“কাতিউছা কাবো কৰিছো, ছুৱাৰখন খুলি দিয়া ।”

কিছুসময় কাতিউছাৰ সাবশ্রব নাই । তাৰ পিছত ঈড়তৰৰ পৰা ছুৱাৰৰ খিলিটো খোলা গ’ল । হিংস্ৰ জন্তুৰ দৰে সোমাই গ’ল ডেকাজন । কাতিউছাক সান্নত মাৰি ধৰিলে আৰু ক’লে, “মোৰ কোঠালীলৈকে বলা ।” একপ্ৰকাৰ টানি নিয়াৰ দৰেই সি তাইক তাৰ কোঠালীলৈ গ’ল ।

“নাই নাই—কি কৰিছা তুমি এইবোৰ ? কেতিয়াও নহয়, মোক এৰি দিয়া ।”

মুখেৰে এই কথা কলেও কিন্তু তাই নেখলিউদৰ বাহ-বন্ধনত সোমাই পৰিল আৰু গাঢ় হৈ গ’ল সিহঁতৰ সহজ ।

জুবিসকলৰ মাজত আসনত বহি চিন্তা কৰি একান্তমনে জুবির আনজন সদস্য নেখলিউদে তাৰ স্মৃতিত বোম্বদ্বন্দ্ব হৈছিল প্ৰতিটোকৰ :

“তাৰ পিছত সেই বিভৎস ঘটনাটো ঘটিছিল—ইটাবৰ পিছৰ সেই ৰাতিটোত ।”

॥ বাৰ ॥

আদালতৰ খিৰিকীৰ কাষত বহি চিগাৰেট জ্বপি জ্বপি নেখলিউদে অতীত বোম্বদ্বন্দ্ব কৰিছে আৰু অন্যবোৰে নিজৰ স্মৃতিৰভেদে কথা পাতি আছে । এটা সময়ত আদালত গুনৰ বহাৰ সময় হৈছে বুলি একে কৈ গ’ল । নেখলিউদৰ মেন বৰ ডাৰ লাগিছে, সি মেন সেইখন বিচাৰত বহা অনুচিত ; মেন সেইখন তাৰ নিজৰহে বিচাৰ হ’ব লাগিছে । সি আৰু জ্বাবিলে, যে সি নিজে এনে একজন লম্পট যে কাবো

মুখৰ শিলে চাই সি কথা পতাও উঠিত নহয়; সি যেন নিজে সংকোচ কৰা উচিত।

এইবাৰ আদালতলৈ আক নতুন মানুহ আহিছে সাক্ষ্য দিবলৈ। নেখলিউদভে দেখিলে যে তাৰে ভিতৰত আছে এজনী তিবোতা মানুহ যিজনী আছিল মাছলভাক বখা গণিকালয়ৰ মালিকনী—তেওঁৰ নাম কিতায়েভ।

আকৌ সাক্ষ্য আৰম্ভ হ'ল। কিতায়েভাই ক'লে যে হোটেলত থকা চাইবেৰীয় সদাগৰ এজনে হোটেলত কাম কৰা চিমনক তেওঁৰ ওচৰলৈ পঠাইছিল। তেওঁ আছিল কামাৰ্ত। কাম চৰিতাৰ্থ কৰিবলৈ তেওঁক লাগে এজনী তিবোতা মানুহ। সেইমতে তেওঁ পঠাই দিলে লুবাছাক। কিছুসময়ৰ পিছত লুবাছাৰ লগত সেই চাইবেৰিয়া সদাগৰজনো আহিল একেলগে। সদাগৰ তেতিয়া নিচাত বিভোৰ। তালৈ গৈ তেওঁ নিজেও মদ খালে আৰু বাকীবোৰকো খুৱালে। তেওঁৰ জেপৰ ধন শেষ হ'ল। গতিকে তেওঁ থকা হোটেলৰ পৰা টকা আনিবলৈ লুবাছাকে পঠালে।

কাতিউছাই এবাৰ কিতায়েভালৈ মূৰ তুলি চালে। তাৰ পিছত এবাৰ চাই পঠিয়ালে জুবিসকললৈ। তাৰ পিছত তাইৰ চকু পৰিল নেখলিউদভৰ ওপৰত।

নেখলিউদভৰ আকৌ মনলৈ আহিল—সেই ৰাতিটোৰ কথা। তাইৰ চকুৰ দৃষ্টিত সেই অন্ধকাৰৰ বিভীষিকা যেন সি আকৌ এবাৰ প্ৰত্যক্ষ কৰিলে,—“তেনেহলে কাতিউছাই মোক চিনি পাইছে?”

এটি আহত চৰায়ে চিকাৰ যজ্ঞপাত মাটিৰ ওপৰত চটকট কৰিছে।

সাক্ষীসকলৰ জেৰা শুনি শুনি কিবা এটা যেন বিমিশ্ৰ উপলব্ধি ভাৱ মনত জাগি উঠিছিল। এটাৰ পিছত এটাকৈ সাক্ষীয়ে সাক্ষ্য দি আছে। তাৰ পিছত সাক্ষ্য প্ৰমাণৰূপে অনা সামগ্ৰীবোৰ জুবিসকলৰ গৰাকীৰ কাৰণে আঙ্গবাচাই দিয়া হ'ল আৰু চমকাৰী উকীলে দাবী কৰা দ্ৰুততৰে মৰণোত্তৰ বিপোর্ট পঢ়ি শুনোৱা হ'ল।

আৰম্ভ হ'ল চমকাৰী উকীলৰ বক্তৃতি। বহুত কথা সৱিত্ৰি কৰি

তেওঁ যি প্ৰসঙ্গ আমি বক্তৃতা আৰম্ভ কৰিলে, সেই প্ৰসঙ্গবোৰৰ মাজত আছিল বংশানুক্ৰমিক চাৰিত্ৰিক বৈশিষ্ট্য, সহজাত অপৰাধ-প্ৰবণতা, বিপ্লৱতনবাদ আৰু জীৱন সংগ্ৰাম, সন্মোহন যিহ্মা আৰু চৈতন্যোদয় আৰু অৱক্ষয় । “বংশানুক্ৰমিক পাপৰ চিকাৰ হোৱা এই তিবোতাজনীৰ মাজত অধঃপতনৰ সমস্ত চিন স্পষ্ট । এই জঘনা ব্যৱসায়ৰ কণকাঠি বিয়ে চুইছে, সামাজিক অৱক্ষয়ৰ হীনতম প্ৰকাশ যাৰ মাজত মূৰ্ত, সেই তিবোতাজনী অন্য কোনো নহয়—সেই জনীয়েই স্বয়ং মাছলভা ।”

তাৰ পিছত মাছলভাই সন্মোহিনী শক্তিয়ে কেনেকৈ সদাগৰৰ বিশ্বাসৰ পাত্ৰী হৈছিল, আঙঠি আৰু টকা সবকাই মানুহজনক বিহু খুৱাই মাৰিছিল ইত্যাদিবোৰ কথাৰ যুক্তিৰে মাছলভাক দোষী বুলি তেওঁ নিজৰ মত দাঙি ধৰিলে ।

বাকী দুজন আছামীৰ উকীলেও তেওঁলোকৰ পক্ষত যুক্তি দাঙি ধৰি মাছলভাকে দোষী বুলি দাবী কৰিলে ।

এইবাৰ উঠিল মাছলভাৰ উকীল । চৰকাৰী উকীলে দিয়া যুক্তিৰ বিপৰীতে দিয়া এটা দীঘলীয়া বক্তৃতাৰ মাছলভাই কেনে ধৰণেৰে পাপ আৰু বাস্তিচাৰৰ জীৱনত প্ৰবৃত্ত হ'ল তাৰে এখন কাল্পনিক ছবি দাঙি ধৰিলে । তেওঁ ক'লে যে মাছলভাৰ অধঃপতনৰ মূলতে আছিল দুঃ-চৰিত্ৰবান এজন পুৰুষ—যিজনে শাস্তি ভোগ কৰিবলগীয়া হোৱা নাই । তাৰ সেই পাপৰ বোজা লৈ ফুৰিব লগা হৈছে এইজনী মাছলভাই ।

এইজন উকীলৰ যুক্তি কাটিবৰ কাৰণে আকৌ থিয় হ'ল চৰকাৰী উকীল । তেওঁ সিজন উকীলৰ কাল্পনিক কথাৰ ওপৰত গুৰু দি ক'লে : অপবাদৰ দ্বাৰা প্ৰলুব্ধ হোৱাৰ কথা এৰিও বিসৰলে মাছলভাৰ ফালত ভৰি দিছে, সেই সকলো হৈছে এইজনী কুঁহকিনীৰ চিকাৰ ।

ইয়াৰ পিছত আত্মপক্ষ সমৰ্থনত কিবা কবলগীয়া থাকিলে কৰ পাৰে বুলি বিচাৰপতিয়ে আছামীসকলক নিৰ্দেশ দিলে । বচকোতা আৰু চিমন কাভিনকান ক'লে যে সিহঁত নিৰপৰাবী ।

মাছলভা কিন্তু মনে মনে থাকিল । এবাৰ তাই আদালত কক্ষৰ জৰিঙাকালৈ ভালকৈ চালে— চিকাৰীৰ দৃষ্টিত পৰা এটি অসহনীয় জন্তুৰ

দৰে। তাৰ পিছতে যুৰটো তললৈ নমাই কেঁকুৰি কেঁকুৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে।

হঠাৎ অজানিতে নেখলিউদভৰ মুখেদি এটা অদ্ভুত শব্দ ওলাল। কাৰণজনে শুনিলে—“কি হ’ল”?

আচলতে নেখলিউদভে তাৰ নিজৰ বৰ্তমান স্থিতিৰ গুৰু বুদ্ধিৰ পৰা নাছিল। তাৰ বুকুখন যেন কিহবাই হেঁচা মাৰি ধৰিছে, আৰু চকুযুৰিৰে ওলাব খোজা পানীখিনি কিবা কাৰণত বাধাগ্ৰস্ত হৈ ওলাব পৰা নাই। আদালতৰ বাকীসকলে যদি কথাবোৰৰ গম পাই যায় তেন্তে সি সেই লাঞ্ছনা সহিব কেনেকৈ? তাৰ অন্তৰৰ সমস্ত অশুভূতি যেন প্ৰৱল হৈ উঠিছে।

প্ৰধান বিচাৰপতিয়ে জুৰিসকলৰ আগত সমগ্ৰ গোচৰটোৰ সাৰ মৰ্ম সংক্ষেপে পৰ্যালোচনা কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে; বিশেষকৈ কেবাবাৰো নেখলিউদভৰ ফালে চাই চাই। অৰ্থ হ’ল—তেওঁ যদি বুদ্ধি পায় তেন্তে বাকীবোৰকো বুদ্ধাব পাৰিব।

বিচাৰপতিয়ে কৈ গ’ল। তেওঁ দীঘলীয়া পৰ্যালোচনা কৰি থকা সময়তে নেখলিউদভে বাৰে বাৰে ইচ্ছা কৰিছে কাতিউছাই এবাৰ তাৰ পিনে চাওক। বহুত বছৰ ধৰি তাৰ সেই প্ৰিয় মুখখন সি দেখা নাই। এইজনীয়েই সেইজনী কাতিউছা যিজনীয়ে সেই ইষ্টাৰৰ নিশা নিষ্পাপ ছুটি চকুমেৰি তাৰ ফালে চাইছিল, যিজনীৰ সেই দৃষ্টিত আছিল ভাল পোৱা, আছিল আনন্দ আৰু প্ৰাণৰ উচ্ছ্বাস। নিজৰ চৰিত্ৰৰ দোষৰ কথা ভাবি, নিজৰ জীৱনৰ যথেষ্টাচান, কাপুৰষোচিত আচৰণ উদ্যম, উশ্বৰ্ণতা, নীচতা আৰু নিষ্ঠুৰতাৰ কথা ভাবি সি ভয় হৈ পৰিল। ভেটিয়াই যেন সি দেখা পালে তাৰ অন্তৰত লুকাই আছে কিমান পাপ, পুণ্ডীভূত হৈ আছে কিমান কলংক।

॥ তেৰ ॥

বিচাৰপতিৰ বক্তৃতা শেষ হ’ল। তেওঁ এখন কাগজ জুৰিসকলে

আগবঢ়াই তাত লিখা প্ৰশ্নবোৰ চাবলৈ দিলে। তাৰ পিছত এটা সময়ত বিচাৰকসকল বাহিৰলৈ ওলাই গ'ল। চমুৰীয়ে আহামী তিনি জনক তাৰপৰা উলিয়াই নিলে, বাকী সকলো গ'ল।

জুৰিৰ সদস্যসকলে অলপ স্বস্তিৰ নিশ্বাস পেলালে। চুই-একে চিগাৰেট জ্বলাই ল'লে। গোটেই মিনটো তেওঁলোকে বিতৰ্ক শুনি শুনি ভাবাক্ৰান্ত হৈছিল; এতিয়া অলপ আহৰি বিচাৰিলে। ক্ষত্ৰক পিছতে তেওঁলোকৰ পৰাম্পৰৰ মাজত আবদ্ধ হ'ল ভাবৰ বিনিময় — দোষী হব পাৰে কোন? তাত নিজৰ নিজৰ মত বিনিময় হৈছে, চিগাৰেটৰ ধোঁৱা উৰিছে আৰু হাঁহিছে নতুবা গভীৰভাৱে চিন্তা কৰিছে।

জুৰিৰ প্ৰধানজৰে ক'লে, “এতিয়া আমি ভাৰসকৈ বহি লৈ আলোচনা কৰো আহক।”

আটাইবোৰ উঠিল আৰু টেবুলৰ চাৰিওপিনে মুখামুখিকৈ বহি ল'লে। সমুখতে আছে কাগজ-পত্ৰবোৰ।

কাৰনিকে ক'লে, “মাছলভাত বাহিৰে আৰু এজনকো অপৰাধী বুলি ধৰিব নোৱাৰি।” তেওঁ তেওঁৰ যুক্তিৰ সমৰ্থনত মাছলভাত আগৰ কাহিনীও দাঙি ধৰিলে। বিষয়টোৰ ওপৰত সকলোৰে নৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰি কাৰ্ভিনকিন, বচকোভা আৰু মাছলভাত এই তিনিজনৰ কোনজন কি ধৰণে দোষী বা নিৰ্দোষী হব পাৰে এই কথা যুক্তিমুক্তভাৱে বিশ্লেষণ কৰি চাবলৈ জুৰি প্ৰধান সদাগৰজনে অনুৰোধ কৰিলে।

সকলোৱে একে মুখে কব খুজিলে যে অপৰাধী কাৰ্ভিনকিন,— কিয়নো বিৰ প্ৰয়োগ আৰু চুৰি এই দুয়োটাতে সি জৰিত আছিল। মাত্ৰ এজনেহে ক'লে, “নহয়—তেওঁ এজন বুঢ়া মানুহ।”

বচকোভা সম্পৰ্কিত দ্বিতীয় প্ৰশ্নটোৰ ওপৰত বহু তৰ্ক-বিতৰ্ক হ'ল। তেওঁলোকে শেষত ক'লে যে সি নিৰপৰাধী, কিয়নো বিৰ প্ৰয়োগত তাৰ হাত থকা-মথকাৰ কোনো প্ৰমাণ নাই।

সদাগৰৰ একান্ত ইচ্ছা—মাছলভাত খালাচ হওক; সেইকাৰণে তেওঁ সাব্যস্ত কৰিব পৰাকৈ ওলোটো যুক্তি দাঙি ধৰি কবলৈ ধৰিলে।

সকলোবোৰ নষ্টৰ গুৰি কোন হ'ব পাৰে, প্ৰযোচনা দিয়াত অগ্ৰণী কোন আছিল ।

অৱশ্যে জুৰিসকলৰ ধাৰণাও একেই দেখা গ'ল । বচকোভা সম্পৰ্কিত চতুৰ্থ প্ৰশ্নৰ উত্তৰত তাইক দোষী বুলি কোৱা হ'ল ; অৱশ্যে সদস্যসকলে এই কথাও ক'লে যে তাইৰ প্ৰতি কৰুণাপৰৱশ হৈছে যেন ৰায়টো দিয়া হয় ।

মাছলভা সম্পৰ্কিত তৃতীয় প্ৰশ্নৰ উত্তৰত বহুত বাদানুবাদ চলিল । কাজিয়া লগা যেনেই হৈছিল । বিষ খুওৱা আৰু চুৰি—এই দুটা অপৰাধ মাছলভাই কৰিছে বুলি সদাগৰে কেতিয়াও মানি নলয় । কৰ্ণেল কাৰণি আৰু বুঢ়া সদস্যজনে সদাগৰৰ পক্ষ ল'লে, বাকীসকলৰ কোনে কাৰ পক্ষ লয় একো ঠিক হোৱা নাই ; কিন্তু প্ৰধানজনৰ মন্তটোতে তেওঁলোক প্ৰভাৱিত হ'ব ধৰিলে ।

নেখলিউদভৰ নিশ্চিত ধাৰণা যে মাছলভা নিৰ্দোষ ; এই কথাত জুৰিসকলো একমত হ'ব বুলি সি আশা কৰি আছিল । কিন্তু সদাগৰে আবৃত্ত কৰা কথাৰ সুৰ দেখি তাৰ ধাৰণা হল যে সদাগৰেহে প্ৰধানকৈ ৰায়টোত স্বাধা দি আছে । পৰিস্থিতি এনেহেন হৈ উঠাত নেখলিউদভে নিজৰ মত প্ৰকাশ কৰা কথাও ভাবিছিল । কিন্তু তাৰ ভয় লাগিল—কিমানি কেনেকাকৈ মাছলভাৰ লগত তেওঁৰ সম্পৰ্কৰ কথা ধৰা পৰি যায় । নেখলিউদভে ক'ব নালাগিলেই—শিওতৰ বোলাজনে গৰগৰাই উঠিল আৰু ক'লে,

“মাছলভাৰ হাতত চাৰি থাকিল বুলিয়েই তাই দোষী হ'ব নেকি ? হোটেলৰ মানুহে নকল চাৰিৰে খুলিব নোৱাৰে ?”

সদাগৰে লগে লগে কৈ উঠিল, “অৱশ্যে পাৰে ?”

“মাছলভাৰ যিটো অৱস্থা, সেই অৱস্থাত টকা চুৰি কৰি নি তাই কি কৰিব ?”

সদাগৰে ক'লে, “কলোতো তাকেই ক'ব খোজো ।” বোধকৰো মাছলভাই অলমৰি বুলি টকা উলিয়াই নিয়াৰ পিছতেই হোটেলৰ চাকৰ-বাকৰৰ সুৰত টকাখিনি চুৰি কৰাৰ চিন্তা সোমাল । মাছলভা

ওলাই গলেই তেওঁলোকে চুৰি কৰি মাছলভাৰ গাত সকলো দোষ জাপি দিব পাৰিব।”

এই যুক্তিত গৰিষ্ঠ সংখ্যক জুৰিয়েই একেলগে মত দিলে যে মাছলভাৰ ক্ষেত্ৰত চুৰিৰ অপৰাধ নাখাটে আৰু আঙুঠিটোও তাইক উপহাৰ দিয়া হৈছিল। তেতিয়া প্ৰধান জুৰিজন শূন্যলৈ “তেনেহলে ডাঙৰীয়া সকল এই কথা ঠিক হ'ল যে মাছলভা দোষী হয়, কিন্তু তাই টকা চুৰি কৰা নাই; গতিকে তাই নিৰপৰাধী।”

সেই সময়ত নেথলিউদত্ত উদ্বেজিত হৈ আছিল। জুৰিৰ মত লিপিবদ্ধ কৰা হ'ল। ঠায়েৰ গুড়ি দিয়াৰ অপৰাধ মাছলভাই কৰিছিল হয়; কিন্তু তাই যে মাছলভাৰ প্ৰাণ হৰণ কৰিব খোজা নাছিল এই কথা লিপিবদ্ধ যে নোহোৱাকৈ থাকিল সেই কথালৈ সিও মন নকৰিলে।

জুৰিৰ সিদ্ধান্তখিনি লিপিবদ্ধ কৰাৰ পিছত পুনৰ আলোচনাত বহাৰ বাবে বৰ্টাধ্বনি বাজি উঠিল।

বিচাৰকসকল আছিল আৰু পুনৰ আসন ল'লে। চমুৱীয়ে আছামী কেইজনকো আনি আগৰ ঠাইতে বহুৱালে। জুৰিৰ প্ৰধানজনে প্ৰধান বিচাৰকৰ হাতত কাগজখন দিলে।

প্ৰধান বিচাৰপতিয়ে কাগজখন ভালদৰে পঢ়ি চালে। তাৰ পিছত বাকী তিনিজনলৈ ডিঙি মেলি ক'লে, “চাওক—পিখিছে টকা চুৰিৰ ইচ্ছা তেওঁৰ নাছিল। অথচ ইয়াত ‘প্ৰাণ-নাশৰ অভিপ্ৰায় নাছিল’ বুলি লিখা হোৱা নাই।

এইবাৰ চাৰিওজন বিচাৰক আলোচনাত বহিল। এজনে ক'লে, “মই ভাবো যে জুৰিসকলৰ সিদ্ধান্ত নাকচ কৰা উচিত। ১১৮ ধাৰামতে নাকচ কৰিব পাৰি।” দ্বিতীয় জনেও একে মতকেই দিলে। তৃতীয় জনে অৱশ্যে তাত অসম্মতি জনালে। এইবাৰ প্ৰধান বিচাৰকে জুৰিৰ প্ৰধানজনক কাগজখন বুৱাই দি ক'লে, “চাওক—আপোনালোকে অসম্মতি সিদ্ধান্ত লৈছে।”

সকলোবোৰ আচৰিত হ'ল । মাত্ৰ নিৰ্বিকাৰ হৈ বহি থাকিল
আছামীকেইজন ।

প্ৰধান বিচাৰকে চৰকাৰী উকীলজনক সুধিলে, “বিধান অনুসৰি
কাৰ কেনে ধৰণৰ শাস্তি হব লাগে কওক ।”

চৰকাৰী উকীলজনে বিধান দিলে চৰম শাস্তিৰ । এইবাৰ বায়ৰ
বিবেচনা কৰিবৰ বাবে প্ৰধান বিচাৰকে আদালত কিছু সময়ৰ বাবে
স্থগিত ৰাখিলে ।

জুৰিসকলৰ মাজত ফিওদৰে জুৰিৰ সকলোকে কৈ উঠিল, “আমাৰ
লাজ লগা উচিত । বেচেৰী ছোৱালীজনীক আমি কাৰাদণ্ড দিব
খুজিছো ; অথচ আমাৰ লিখা নহল যে তাই দোষী হলেও প্ৰাণনাশৰ
অভিপ্ৰায় তাইৰ মুঠেও নাছিল । চৰকাৰী উকীলৰ মতে তাইৰ পোন্ধৰ
বছৰ সশ্রম কাৰাদণ্ড হব লাগে ।”

নেখলিউদভে ক'লে, “এতিয়াওতো শুধৰাই দিব পাৰি ।”

“নোৱাৰি—শুধৰাব নোৱাৰি ; বিচাৰ শেষ হৈ গৈছে ।”

নেখলিউদভে কথাবোৰ নিবৰ হৈ শুনি আছিল । এইবাৰ সি
আছামীসকলৰ কাঠগড়ালৈ চালে : সিহঁত পিছফালে বহি আছে
চম্বৰীৰ পহৰাত । আকৌ তাৰ সেই পাপ-চিন্তা : যদিহে মাছলভা
খালাচ হয় তেন্তে তাইতো এইখন চহৰতেই থাকিব । তেতিয়া তাইক
নেখলিউদভে কেনে ধৰণৰ ব্যৱহাৰ কৰা উচিত হব ? আকৌ যদি
তাই সশ্রম কাৰাদণ্ডলৈ চাইবেৰিয়াৰ জেলত থাকিব লগা হয় তেনেহলে
তাৰচোন তাইৰ লগত কোনোধৰণৰ সম্পৰ্ক স্থাপনেই নহব ।
তেনেহলে আহত চৰাইজনীয়ে চিকাৰীৰ মোনাত আৰু চটকট নকৰে
আৰু এই কথাও জনাব নালাগে যে এতিয়াও তাইৰ আছে এটা
অস্তিত্ব ।

॥ চৈধ্য ॥

গেৰাচিমোভিচৰ অনুমান সঁচা হ'ল । প্ৰধান বিচাৰকজিয়ে ষাৰটো
পঢ়ি শুনালে :

আজি ১৮৮.... চনৰ ২৮ এপ্ৰিল তাৰিখে বৰ্তমানৰ সত্ৰাট বাহাদুৰৰ
 অনুশাসন ক্ৰমে জুৰিসকলৰ সিদ্ধান্ত আৰু কৌজদাৰী আদালতৰ
 কাৰ্য্যবিধি অনুসৰি কৃষক জ্ঞেণীভুক্ত তেওঁৰ বহুৰীয়া চিমন কাৰ্তিনকিন
 আৰু চহৰবাসী নিম্ন-মধ্যবিত্ত জ্ঞেণীৰ সাতাইশ বহুৰীয়া ইংগ্ৰেজাভেবিনা
 মাহলতাই তেওঁলোকৰ সকলো সম্পত্তিৰ অধিকাৰৰ পৰা বঞ্চিত হ'ব
 আৰু সশ্রম কাৰাদণ্ডৰে দণ্ডিত হৈ নিৰ্বাসিত হ'ব। কাৰ্তিনকিনৰ
 কাৰাদণ্ডৰ মিয়াদ আঠবছৰ আৰু মাহলতাৰ চাৰিবছৰ। তেওঁৰ
 বহুৰীয়া নিম্ন-মধ্যবিত্ত জ্ঞেণীৰ চহৰ নিবাসী বচকোডাই তেওঁৰ ব্যক্তি-
 গত আৰু স্ব-উপার্জিত সমুদায় সম্পত্তিৰ অধিকাৰৰ পৰা বঞ্চিত হৈ তিনি
 বছৰৰ বাবে কাৰাদণ্ড ভুগিব। যোৰুদমান্ত হোৱা সমুদায় খৰচ
 আছামী তিনিজনে বহন কৰিব লাগিব আৰু আদায় দিবলৈ যদিহে
 তেওঁলোকৰ ধন নাথাকে তেনেহলে টেজাবীৰ পৰা এই খৰচ মিটোৱা
 হ'ব।

গোচলৰ ৰায় শুনি কাৰ্তিনকিনে মুখেৰে কিবা ভোৰনোবালে।
 বচকোডাৰ আচৰণত কোনো পৰিৱৰ্ত্তন দেখা নগল। ৰায় শুনোৱাৰ
 পিছতেই মাহলতাৰ চকু-মুখ বন্ধা পৰি উঠিল। তাই চিঞৰি উঠিল,
 “মই দোষী নহয়, মোৰ দোষ নাই।” এই চিঞৰৰ প্ৰতিক্ৰিয়া বিৱৰ্ণি
 পৰিল গোটেই আদালতভৱন। এজন চহুৰীয়ে তাইক উলিয়াই
 আনিলে; তাই কান্দি কান্দি চিঞৰি চিঞৰি কবলৈ ধৰিলে “অৰ্থ
 হ'ব, অনায়াস মই নিৰপৰাধী।”

কিছু সময়ৰ আগতে নেথলিউসতৰ যি পাপ-চিন্তাৰ উদ্বেগ হৈছিল
 সেই সকলো পাহৰি নিজে নিজে কৈ উঠিল, “অসহ্য, সেইটো হ'ব
 নোৱাৰে—মই কিবা এটা কৰিমই।” সি দৌৰি গৈ মাহলতাক লগ
 ধৰিব-খুজিছিল, কিন্তু ইতিমধ্যে মাহলতাই খোজ কাঢ়ি কাঢ়ি বহুৰ
 আগবাঢ়ি গৈছে।

নেথলিউসে ন্যায়ালয়ৰ চৌহদ পাৰ নৌহওঁতেই তাৰ চকুত পৰিল
 প্ৰধান বিচাৰকক। ভেৰেতে আদালতত পিন্ধা ঢোলাটো সলাই
 আছিল।

নেখলিউদে তেখেতৰ গুৰত থিয় হ'লগৈ আৰু ক'লে, “ছাৰ, এই মাত্ৰ শেষ হোৱা মোকদ্দমাটো সম্পৰ্কে আপোনাৰ লগত ছদ্ম কথাত পাতিব পাৰোঁনে? ময়ো এজন জুৰিৰ সদস্য আছিলোঁ।”

“নিশ্চয় নিশ্চয়, আপোনাৰ কথা মই আগ্ৰহেৰে শুনিম।” তাৰ পিছত নেখলিউদেৰ মুখৰ ফালে চাই ক'লে, “ইয়াৰ আগতেও মই আপোনাক কৰবাত লগ পোৱা যেন মনত পৰে।”

নেখলিউদে কৰমৰ্দন কৰিলে আৰু জনালে যে এখন ভোজ-মেলত তেওঁলোকৰ দেখাদেখি হৈছিল। কথাটো মনত পৰি তেখেতে ক'লে, “কওক, মই আপোনাৰ কাৰণে কি কৰিব পাৰোঁ?”

“—মাহুলতা সম্পৰ্কে জুৰিসকলৰ বিচাৰত এটা ডাঙৰ ভুল হৈ গ'ল।”

“আদালতেতো আপোনালোকৰ সিদ্ধান্তমতেই ৰায় দিছে।”

“বাক্যটো হ'ব লাগিছিল ‘প্ৰাণনাশৰ অভিপ্ৰায় আছামীৰ নাছিল’ বুলি।”

“হয়, কিন্তু এতিয়াতো আৰু শুধৰাব নোৱাৰি।

“—এটা আপীলৰ কথা ভাবি চাব পাৰি নেকি?”

“আপুনি এজন উকীলৰ পৰামৰ্শ লোৱা ভাল।”

বিচাৰকজনৰ ভাৱগতিৰ পৰা নেখলিউদে অনুমান কৰিলে যে কথাটোত তেখেতৰো সহায়ভূতি আছে।

দুজন প্ৰখ্যাত উকীলৰ কথা মনত পৰিল নেখলিউদেৰ। এজন কানাৰিণ। আনজন মিকিহিন। সি আৰু অপেক্ষা নকৰিলে। উকীল খানালৈ বেগাই মৈয়েই লগ পালে উকীল কানাৰিণক।

“নমস্কাৰ, অলপ লগ পাব খুজিছোঁ।”

“নমস্কাৰ,—আহক, মই ৰাৱলৈ ওলাইহিঁজোঁৱেই।”

নেখলিউদে গোটেই কথাখিনি বিবৰি কোৱাত উকীলজনে ক'লে যে কাগজ-পত্ৰ নোচোৱাকৈ তেওঁ এতিয়াও একো কৰ নোৱাৰিব। গতিকে নেখলিউদে কেনে বৃহৎপ্ৰতিৰূপে তেওঁৰ ঘৰলৈকে যায়।

নেখলিউদে কিবা এক স্বস্তি পোৱা যেন পালে। সি কিম্বা এক

মহান কৰ্ত্তব্য কৰি বিজয়ী হোৱাৰ আশা দেখিছে।

উকীলজনৰ পৰা বিদায় লৈ সি ওলাই আহিল। হঠাতে তাৰ মনত পৰিল কৰচাগিনহঁতৰ নিমন্ত্ৰণৰ কথা। সি সেইফালে গ'ল।

॥ পোন্ধৰ ॥

কৰচাগিনৰ প্ৰকাণ্ড ঘৰখনৰ সমুখত গাড়ীৰ পৰা নামাৰ লগে লগেই এজন মানুহে নেখলিউদভক আশ্বৰ্য্যচাই নিৱলৈ আহি ক'লে, “আহক— আহক— নৈশ ভোজ আৰম্ভ হৈছে, আপোনাৰ কাৰণে সকলোৱে অপেক্ষা কৰি আছে।”

নেখলিউদভে পোনে পোনেই ডাইনিং কয়লৈ সোমাই গ'ল। তাৰ টেবিলৰ চাৰিওফালে আলহীসকল আৰু গৃহস্থ বহিছে।

পলম হোৱাৰ কাৰণে নেখলিউদভে ক্ষমা খুজিলে। নেখলিউদভৰ কাৰণে মিছিব কাষতে টেবিলত পাত্ৰ এখন পাৰি থোৱা আছিল। সি গৈ তাতে বহিল। কৰচাগিন বুঢ়া মানুহ। তেওঁ ইতিমধ্যে তেওঁৰ নকল দাঁতৰে ডকামাহ কামুৰি খাই আছিল। ওকল ডেকা নেখলিউদভক দেখি তেওঁ ক'লে, “বহা, আৰম্ভ কৰা।” নেখলিউদভক বুঢ়াই চিনি পায়। এইখন ঘৰলৈ আহি কেবাবাৰো সি নিমন্ত্ৰণ বন্ধা কৰিছে। বুঢ়াৰ কিন্তু এই ডেকাজনৰ উপস্থিতি আজি বৰ ভাল লাগিল। তেওঁৰ মনত পৰিছে সৈন্য বাহিনীৰ সেনাপতি পদত থকা কালত এই ডেকাজন কিমান নিষ্ঠুৰ আৰু কৃৎস্ন আছিল। মানুহক বেজোৰে কোবোৱাতো নেখলিউদভৰ কাৰণে আছিল সাধাৰণ কথা। হোৱাই নোহোৱাই কাৰণ উলিয়াই মানুহক কঁচাত ওলোমোৱাবলৈ নেখলিউদভে অকণো কৃষ্ঠাৰোধ নকৰিছিল।

বুঢ়াই কিন্তু তেওঁৰ মনৰ ভৰটো প্ৰকাশ নকৰিলে।

নেখলিউদভে খোৱা আৰম্ভ কৰিলে। খোৱাকৈ ওপৰাউপৰিকৈ আনি দিয়া দেখি মিছিয়ে কৈ উঠিল, “উঃ তেওঁক লাহে লাহে বাৰলৈ

দিয়ানা।” কথাখিনি কণ্ঠতে সৰ্বনাশটো এনেভাৱে প্ৰয়োগ যাতে ডেকাজনৰ লগত তাইব সম্পৰ্ক কিমান অস্বাভাৱিক সেই কথা অইনেও বুজি পায়।

মিছিয়ে ক’লে “তোমাক আজি অতি ক্লান্ত যেন লগা হৈছে।”

কথা লুকুৱাবলৈ ডেকাজনে ক’লে, “একো হোৱা নাই।”

“আজি তুমি ঘৰতে আছিলো নে চিনেমা চাবলৈ গৈছিলো?”

“নাই যোৱা, টেনিছ খেলিবলৈ গলো।”

নেখলিউদভে মন কৰিলে যে এই ঘৰখনে তাক আজি কৰা ব্যৱহাৰত যেন কিবা কৃত্ৰিমতা আছে। মিছিব কথাখিনি লৈও সি মন নকৰাকৈ নাথাকিল।

খোৱা টেবিলত সকলোৰে কথা বতৰা চলি থাকিল, বুঢ়াই ইতিমধ্যে খোৱা শেষ কৰি লাহে লাহে টেবিলৰ পৰা উঠি গ’ল। মিছিয়ে কথা বতৰাবোৰৰ মাজতে মন কৰিলে—নেখলিউদভ যেন আজি অন্যমনস্ক, মুখত কিবা বিৰক্তিব ভাৱ। তাই আশা কৰি আছে, ডেকাজনে তাইক বিয়া কৰাওক। আজি এই সুযোগতে সেই কথাও খাটাং কৈ জানি লব খোজে।

খোৱাৰ টেবিলৰ পৰা উঠাৰ পিছত মিছিয়ে তাক সুধিলে, “আজি তোমাব কিবা এটা হৈছে—কোৱানা।”

“সঁচাই কিবা এটা ঘটিছে।”

“মোকো কব নোৱাৰি?”

“এতিয়া নহয়—সেইবোৰ তুমি এতিয়া জানিব হুখুজিবা, সি মিছিব চকুলৈ চালে। তাইব চকুহাল অস্বাভাৱিক। তাৰ বেয়া লাগিল, কিন্তু তথাপিও সি কথাটো কব নোৱাৰে। কেনেকৈ যদি তাৰ দুৰ্বলতা প্ৰকাশ পায় তেনেহলে গোটেইখন সৰ্বনাশ হৈ যাব পাৰে।

মিছিয়ে কৈ উঠিল, “মন বেয়া লাগিলে কথাবোৰ নোকোৱাই ভাল। মই কিন্তু কাহাৰিকো মোৰ মন বেয়া বুলি নকওঁ; আক সেই কাৰণেই মোৰ মন সদায় ভালৈ থাকে। এতিয়া বজা—অৰণ ওলাই যাওঁ।”

নেখলিউনভৰ ডাব হল যেন আজি ঘোঁৰাৰ মুখত ফেকাম পৰিছে ।
 হঠাতে কিবা এটা মনত পৰা যেন দেখুৱাই সি ক'লে, “দৰত আজি
 মোৰ এটা বিশেষ জৰুৰী কাম আছে ; মই এতিয়াই ঘৰ পাবগৈ
 লাগে ।”

“—কালিলৈ আহিবানে ?”

“কৰ নোৱাৰো, চাৰ্ভ ; কালিলৈ আহিব নোৱাৰিম হ'ব পায় ।”

মিছিয়ে মনে মনে ভাবিলে—বপুৰৰ কিজানি কৰবাত নিষিদ্ধ প্ৰেমৰ
 বেহা চলিছে । তাই কিন্তু সেই কথা প্ৰকাশ নকৰাকৈয়ে ক'লে
 “আমাৰ সকলোৰে বাবে সুমিনো আছে, দুমিনো আছে ।”

তাৰ পিছত তাই ভাবিলে : ডেকাজনে কিজানি তাইক প্ৰতাৰণা
 কৰিব । যদি কৰে তেন্তে সেয়া হ'ব এক দুৰ্বোৰ অন্যায় । তাই কথা-
 খিনি ঠিক সুবুজিলে । তাই জানিছিল যে এইজন ডেকাই কেৱল যে
 তাইৰ মনত এটি আশাৰ সন্ধাৰেই কৰিছিল এনে নহয়—এক অব্যক্ত
 প্ৰতিশ্ৰুতিও দিছিল । অৱশ্যে সেই কথা সি খোলোচাকৈ কোৱা নাই ;
 কিন্তু চকুৰ দৃষ্টি, মুখৰ হাঁহি, অঙ্গপ ইজিত, অঙ্গপ আভাৰতে কথাবোৰ
 বুজা গৈছিল ; আৰু সেইবাবেই মিছিয়ে ভাবিছিল—এইজন ভকণ
 তাইৰ নিজৰ । এতিয়া যদি তাক হেৰুৱাব লগা হয় ।

॥ যোল ॥

পৰিচিত পথেৰে আজি ডেকাজনে ঘৰ পালেহি । বিবাদে ডাব
 মনটোক আকুল কৰি ৰাখিছিল । তাৰটো সহজে মতি পেলোৱা
 নাযায় । মিছিব সঙ্গত সি অন্য ধৰণেৰে বাস্তব্য বুজিছিল, মিছিব
 কনজো জানিছিল প্ৰত্যাশা । কিন্তু ডেকাজনে তেওঁৰ মনত সজা দি
 বুজিব পাৰিছে কে মিছিক কোনো বকমেই বিয়া কৰাব নোৱাৰে । সি
 নিজে অকুল কৰিছে—কি সজাকৰক কেনেকাবীয়া আৰু অব্যক্ত

হৈছে তাৰ সেই জীৱনটো। কথাবোৰ কেৱল মিছাৰ লগতে আৱদ্ধ হৈ থকা নাই।

কাম কৰা ল'ৰাটো সোমাই আহিল। ক'লে, “ছাৰ মেজত আহাৰ সাজু হৈ আছে।”

“তই খাটগৈ যা—আজি মই একো নাখাওঁ।” এইখিনি পৰত সি অকলশৰে থকাটোকে কামনা কৰিছে। ল'ৰাটো ওলাই গল।

এইটো ঘৰতে তিনিমাহ আগতে তাৰ মাক ঢুকাইছে। বেৰত আঁৰি খোৱা আছে মাক আৰু তাৰ পিতাকৰ ছবি দুখন। মৃত্যুৰ আগে আগে মাকৰ লগত তাৰ সম্পৰ্কৰ কথা এবাৰ মনত পৰিল। সেই সম্পৰ্কটো আছিল বিৰক্তিকৰ, অস্বাভাৱিক।

মাক অতি সোনকালে মৰক এই কামনা কৰিছিল সি প্ৰবল-ভাবে। ছৰাবোণ্য শয্যাত মাকে জ্বালা-যন্ত্ৰণা খাই আছে, সেই যন্ত্ৰণা সি আৰু চাই থাকিব নোখোজে।

সি মাকৰ ছবিখনৰ ওচৰত এবাৰ থিয় হ'লগৈ। এজন প্ৰখ্যাত চিত্ৰকৰে আঁকা ছবিখন। ছবিত মাকৰ পৰিধানত বুকু দেখাকৈ এটি সাজ, স্তনদুগল আঁকিবলৈ চিত্ৰকৰে বিশেষ যত্ন লৈছে, তুই স্তনৰ মাজৰ সামান্য কঁকৰিনিও দেখুৱাইছে; আৰু দেখুৱাইছে চকুক আকৰ্ষণ কৰাকৈ সুন্দৰ আৰু সু-গঠিত কান্ধ আৰু গ্ৰীৱা। অতি লজ্জাজনক আৰু জঘন্য এখন ছবি বুলি ভাব হ'ল তাৰ। প্ৰায় নগ্নবসনা সুন্দৰীৰ আকাৰত মাকৰ এই ৰূপৰ মাজত অশ্লীল আৰু ধৰ্মবিকদ্ধ কিবা এটা যেন বৰ্তমান।

মনত পৰিছে তাৰ—সি মাকক কৈছিল “মা, তোনাৰ কাৰণে মই একো কৰিব পৰা নাই; তুমি মোৰ ওপৰত থক নকৰিবা।” তেতিয়া মাকৰ চকুৰি পানীৰে উপচি পৰিছিল। মাকৰ ছবিখনলৈ আকৌ এবাৰ চালে—অৰ্দ্ধলগ্ন ছবিখন। ছবিৰ অৰ্দ্ধ উপচাতিও স্তনদুগল দেখি তাৰ মনত পৰিল—অলপ দূৰ আগতে অলপ এজনী ডক্টৰীৰ প্ৰায় একে হেন অনায়াসত বন্ধ তাৰ চকুত পৰিছিল। সেই ডক্টৰীজনীয়েই আছিল মিছা। এক বৃত্তান্তটোমতে বাকলৈকে তাই সেই মাক পিন্ধি আছিল।

সেই কথা মনত পৰাৰ লগে লগে হঠাতে তাৰ গাটো নিয়'নি উঠিল।

তাৰ পিছত সি তাৰ পিতাকৰ হাবিখনলৈ চালে। এক ফুলকণী :
সম্পন্ন বাপেকজন আছিল অতি নিষ্ঠুৰ, অত্যাচাৰী আৰু সাজেহজনক
চৰিত্ৰৰ।

সি ভাবি স্থিৰ কৰিলে, “নহয়—মই মুক্তি পাবই লাগিব।”

নেখলিউমত নিজেই এজন ভাল চিত্ৰশিল্পীও। সি এইবোৰৰ
মাজত আৰু নাথাকে—নাথাকে মাৰিয়াৰ কবলত, কৰচাগিনৰ ওচৰতো,
আৰু নাথাকে মাকৰ সম্পত্তিৰ উত্তৰাধিকাৰী বন্ধনত। সি ছবি
আঁকিব, আনন্দত থাকিব। কিন্তু এজন ছবি হিচাপে মাহুলতাৰ কথা-
টোৰ এটা হেস্ত-নেস্ত কৰিবই।

মাহুলতাৰ কথাটো মনত পৰাৰ লগে লগেই তাৰ অন্তৰখনে যেন
ভীষণ আৰ্তনাদ কৰি উঠিল। কাতিউছা-মাহুলতাৰ লগত তাৰ সম্পৰ্কৰ
কথা পুনৰ এটা এটাকৈ মনৰ মাজেদি বাগৰি যাবলৈ ধৰিলে : প্ৰথম
সাক্ষাৎ, প্ৰেম, পাশবিক প্ৰবৃত্তি আৰু ইন্দ্ৰিয়লিপ্সা চৰিতাৰ্থ হোৱাৰ পিছত
মোহভংগ। অৰ্থচ প্ৰথম প্ৰেমত নাছিল কোনো মলিনতা। সেই
দিনটো আৰু আশ্বিন দিনটোৰ মাজত কিমান প্ৰভেদ। বীৰ্জাঘৰৰ
ইটাৰ নিশাৰ কাতিউছা আৰু চাইবেৰীয় সদাগৰৰ লগত সুবাত মন
হুলস্থূলীয়া চিত্ৰৰ বাথৰৰ মাজত থকা বেপ্যাজনী। সি নিজেও আছিল
সং আৰু অকপট, সত্যবাদী ; আৰু আজি সি বোকাময় মিছাৰ মাজত
নিজে ডিঙিলৈকে পোত গৈ আছে। এই অনূ্য মিছাটো পোনপটীয়াকৈ
দেখা কথাটো মিছাতকৈও বেছি ভয়ানক ; কাৰণ ইয়াৰ ওচৰত থাকে
যিসকল সেইসকলে এই মিছাকে সঁচা বুলি মানি লয়। সি
অন্যায় বুলি জানিও মাকৰ পৰা উত্তৰাধিকাৰন্থে পোৱা মাটি-বাৰী
ভোগ কৰি থাকিবনে ! কাতিউছাৰ প্ৰতি পাপকৰ্মৰ প্ৰতিবিম্বান
নহবনে ? সৰ্ব্ব কাৰাদণ্ডৰ বায়টোৱেই এটা ফুল। অকল টকাৰেইতো
পাপৰ প্ৰায়ুক্তি কৰিব নোৱাৰি। অৰ্থচ টকাৰে পাপৰ প্ৰায়ুক্তি
কৰিব পাৰি বুলিয়েই সি এদিন ভাবিছিল আৰু সেই কাৰণেই সেই
বাতি পেহীয়েকৰ দৰত কাতিউছাৰ সতীৰ্থ হবল কৰি তাইৰ হাতত পৰি

মিছিল টকা। টকা দি এটা সময়ত 'মানুহক প্ৰভাৱণা কৰিব পাৰি ; কিন্তু নিজকটো কাকি দিব পৰা নাযায়।

নেখলিউলৈ একাধিকবাৰ নিজৰ 'আত্ম-শুদ্ধি'ৰ কথা চিন্তা কৰিছিল। আত্ম-শুদ্ধি সম্পৰ্কে তাৰ ধাৰণা এই যে মানুহৰ অন্তৰ্জীৱনৰ ধাৰা যেতিয়া মন্থৰ হৈ যায় তেতিয়া তাত জমা হয়গৈ কিছুমান জঞ্জাল; আৰু অৱশেষত অন্তৰ্জীৱনৰ প্ৰৱাহ যেতিয়া একেবাৰে বন্ধ হৈ যায় তেতিয়াহে সময় আহে সমস্ত আৱৰ্জনা দূৰলৈ দলিয়াই দিয়াৰ। বাস্তৱ জীৱনৰ যি পংকিগাতাৰ মাজত সি নিজে বুৰ গৈ আছে এতিয়া জানো সি সেইবোৰ শুধৰাব পাৰিব? কিন্তু সি পাৰিবই লাগিব। যিটো সত্যস্বৰূপ, যিটো স্বাৰ্থত আৰু সকলো শক্তিকেই মূল সেই শক্তি তেই আত্ম লোৱাত বাহিৰে তাৰ কোনো গত্যন্তৰ নাই।

সি মিছিল সঁচা কথাটো কৈ দিব—মাৰিয়াক নহয়, মাৰিয়াক কোৱাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই। তাইৰ গিৰিয়েকক সি কব যে সি মানুহজনক প্ৰভাৱণা কৰি আহিছে। আৰু কাতিউছা! তাইক কব যে তাইৰ প্ৰতি সি অন্যায়ে কৰিছে, তাইৰ সমুখত থিয় হৈ সি ক্ষমা বিচাৰিব “আৰু আৱশ্যক হলে মই তাইক বিয়া কৰাবও পাৰো।”—তাৰ যুখেদি ওলাল।

সি এবাৰ ওপৰলৈ চালে; তাৰ পিছত ক'লে “হে ভগবান মোক ক্ষমা কৰা”। প্ৰাৰ্থনা কৰাৰ লগে লগে সি অনুভৱ কৰিলে যেন সি ভগৱানৰ লগত একাত্ম হৈছে, সেই মুক্তস্বৰূপ, পূৰ্ণস্বৰূপ আৰু আনন্দ-স্বৰূপ ভগবানে যেন তাৰ জীৱনতো প্ৰৱেশ কৰিছেহি।

সি যেন হঠাতে শক্তিমন্ত হৈ পৰিল। তাৰ বৰ গৰম লাগিছিল। সমুখৰ খিবিকীখন খুলি দিলে। বাহিৰত এখন নিৰ্মল আকাশ, জোনাকী নিশাৰ নিস্তৰ্ভতা আৰু বতাহক মিহি হৈ অহা শ্লিষ্টতা। বুকুখন যেন প্ৰাণৱন্ত বতাহেৰে ভৰি গ'ল। হৃদয়ৰ সমস্ত অহুত্ব উজাৰ কৰি দি যি কৈ উঠিল—

“আঃ কি যথুৰ, কি আনন্দ!”

॥ সোণ্ডৰ ॥

মাহুলভাক যেতিয়া কাৰাগাৰলৈ নিয়া হ'ল তেতিয়া বড়ীত ছব বাজিছে। বহুত দিন হ'ল তাইৰ খোজকঢ়া অভ্যাস নোহোৱা হৈছে—
খাণ্ড তাই শিগানয় বাটেৰে দহ মাইল খোজ কাটিব লগা হ'ল।
তাইৰ ভৰিৰ তলুৱা ফুটি গৈছে, বিৰত তাই বব নোৱাৰা হৈছে। ইকালে
তাই ভোকত মৰি যাওঁ মৰি যাওঁ। গোচৰ চলি থকা সময়ত
বিৰতিত তাইক খাবলৈ দিয়া হৈছিল এখন শুকান ৰুটি আৰু এটা কণী।
পানী এগিলাছো তাই খাবলৈ নাপালে।

আদালতৰ বায় শুনি প্ৰথমতে তাই ভাবিছিল—কিয়ানি তাইৰ
শুনাত ভুল হৈছে। তাই কল্পনাও কৰিব পৰা নাছিল যে তাইৰ
সঞ্জন কাৰাদণ্ড হ'ব। অথচ টেটুকালি চিঞাৰ চিঞৰি তাই সেই
দণ্ডদেশ মানি লব লগা হ'ল। তাই যিটো দণ্ডদেশ মানি লব লগা
হ'ল সেই দণ্ডদেশ জাবি কৰাসকল বুঢ়া মাহুহ নাছিল, সেই-
সকল আছিল ডেকামাহুহ—এই ডেকামাহুহবোৰেই তাইৰ এতি
চকু দিছিল প্ৰশ্নৰ দৃষ্টিৰে। আদালতৰ বিৰতিৰ সময়ত ডাকেই
বহুজনে একমাত্ৰ তাইক চোৱাৰ উদ্দেশ্যেই বাবে বাবে তাইৰ লু-
খেৰে অহা-যোৱা কৰিছিল।

আদালতৰ পৰা জেললৈ আনিবলৈ সাজু কৰোঁতে এখন চকুবাঁহ
তাইৰ হাতত দিছিলহি তিনিবল ধন। সেই ধনখিনি তাইক প্ৰিয়কল
দিছিল হেনো তাইৰ বেথ্যালয়ৰ মালিকনীকিতায়েজাই—তাইৰ এতি
দয়া পৰহুশ হৈ।

এতিয়া তাইক আনি সুহ্মালাই সজুন কাৰাদণ্ডত। তাইক কৰা
কাৰাগাৰৰ একেটা কোঠালীতে আছে আৰু মাহুহনী খিৰাতা মাহুহ-
লগতে তিনিটি শিক। শিক কেইটা মাহুহ লগতে আছে। মাহুহনী

কয়লীৰ জগৰ আছিল ঘৰত জুই দিয়া, জাবজ সন্তানক পানীত পেলাই
মৰা, গিৰিয়েকক বিহ খুৱাই হত্যা কৰা আদি বেলেগ বেলেগ।
মাছলভাক শুবলৈ দিয়া চালপীৰাখনৰ ঠিক কাষবজনীও ঘোঁৰা বহৰীয়া
বিৱাহিতা ছোৱালী, দেখিবলৈ ধুনীয়া।

এজনী আছিল বুঢ়ী। তাই ৰাতিপুৱা আদালতত মাছলভাৰ
লগত কথা পাতিছিল। বুঢ়ীৰ মুখত লাওপাত কচুপাত। গিৰিয়েকক
কুঠাৰেৰে ঘপিয়াই মৰাৰ কাৰণে তাই ফাটেক খাটিছে। বুঢ়ী মাছল
দেখি জেল কতু'পক্ষই তাইকে মহিলা ফাটেকৰ তদাৰকৰ দায়িত্ব দিছে।
তাই জেলৰ ভিতৰতে চোৰাংকৈ মদ বেচে।

মাছলভাক ফাটেকৰ ভিতৰত স্মোৱাৰ লগে লগেই প্ৰায় আটাই-
কেজনী ওচৰলৈ আহিল। বুঢ়ীজনীয়ে আশ্চৰ্য্য প্ৰকাশ কৰি ক'লে—
“হায় ভগৱান—তই আকৌ জেললৈ আহিলি? আমি শুনিছিলো
তোক বেকচুৰ খালাচ কৰি দিব। তোক তেতিয়াই কিমান কলে। -
এজন ভাল উকীল ধৰ কি ৰায় দিলে সিহঁতে? নিৰাসন?”

মাছলভাই উত্তৰ দিব নোৱাৰিলে। বুঢ়ীয়ে আকৌ সুধিলে
“কেই বছৰ?”

“—চাৰি বছৰ।” তাই হুক-হুককৈ কান্দিবলৈ ধৰিলে।

চোৰাং মদ বেচা অপৰাধত অপৰাধীজনীয়ে সুধিলে, “ইমান
কঠোৰ মণ্ড দিলে কিয়?”

বুঢ়ীয়ে লগে লগে কৈ উঠিল, “—কিয় দিলে? টকা নাই
বুজিছ। টকা থাকিলে এনেকুৱা উকীল লগালেহেঁতেন যে সেইজন
উকীলে তাইক খালাচ কৰি পেলালেহেঁতেন। আঃ সেই যে লাড়িয়ে-গোঁকে
শতক টকাৰজন। কি নাম—তেওঁক যদি লগাব পৰা গ'লহেঁতেন।”

সকলোৱে এজনীক ‘মুন্সৰী’ বুলি মাতে। তাই ক'লে “ই:
সেইজন উকীলৰ কথা কৈছা খুড়ী, হাজাৰ কবল নহ'লে তুমি তেওঁৰ
কাষেই চাপিব নোৱাৰা। ইয়াৰ পিছতে ঘৰত জুই লগোৱা অপৰাধত
জেল খোৱা বুঢ়ীজনীয়ে ক'লে, “হুখ নকৰিবি আই, পোৱা কলালত
বি দেৱা আহে তাক কেনেকৈ পতাৰি? আৰাৰ মিচিলা পোৱা কলাল

লৈ জন্মবোৰৰ বাবে ছুটা বাত্মা খোলা—হয় মোৰ লাঠিখাই কিল
খুজি কুৰিবি, নহয় জেলত পঢ়ি ২বিবি।”

॥ ঠাঠ ॥

পিছদিনা বাতিপুৱা টোপনিৰ পৰা উঠি মেথলিউলতে আহ্বান
কৰিলে যে তাৰ জীৱনত কিবা এটা ঘটিছে। এৰা, এতিয়া আক
মিচাৰ আশ্ৰয় লোৱা নহব, আচল সত্যটো প্ৰকাশ কৰিবই লাগিব।

অলপ পিছতে মেথলিউলতে এখন চিঠি পালে। চিঠিখন আহিছে
মেথিয়াৰ পৰা। এৰা এইখন চিঠিকেই সি আশা কৰি আছিল। চিঠি-
খনত প্ৰণয়িনী মেথিয়াই লিখিছিল যে এই তাইৰ নিবীয়েকৰ পৰা
সম্পূৰ্ণকৈ মুক্ত হবলৈ বৈ আচে আৰু তাইক গ্ৰহণ কৰি মেথলিউলতে
যেন ইমান দিনৰ আকাংক্ষিত বিবাহ-বন্ধনেৰে সুখী হয়।

চিঠি পাই সি ঠিক কৰিলে যে মেথিয়াৰ নিবীয়েকক সি সকলো
কথা খোলোছাকৈ কৈ দিব। বেচেৰা মাহুৰজনে যৈনীয়েকে কৰি
থকা গোপন প্ৰেমৰ কথা একো নাজানে।

তাৰ পিছত সি আকৌ ভাবিলে : এইবোৰ কথা জনাই মাহুৰ-
জনক অশান্তি দিয়ে কিয় ! অৱশ্যে ডেও যদি নিজে জানিবলৈ বিচাৰে
তেন্তে জনোৱা হব পাৰে। আৰু ভাবিলে যে মিছিকো সি কৰাবোৰ
নকয়, অশান্তিও নিদিয়। কিন্তু ঠিক কৰিলে যে মিছিইতৰ বৰলৈ সি
আৰু নাযায়। সি তাৰ সম্ভৱ কাভিউছাক কিন্তু সকলো কথা ভাঙি-
পাতি কৈ তাইক কমা খুজিব তাইক সি বিয়া কৰাব।

বাতিপুৱাৰ বন্ধা কাম কৰিবলৈ আহিছে সন্ধ্যা অৰা ডিবোজ-
জনী। তাইক সি কৈ দিলে যে সিদিনাৰ পৰা তাই আৰু কৰি কৰিব
নালাগে। চাকৰ-চাকৰীৰে কমা বিলাস-কলত সি আৰু কেৱলক
কটাৰ নোৱাৰে। তাইক আৰু জনাই দিলে যে সি কৰি কৰিব

গৰাকীক আমিৰ নাজহাক। নাজহা তাৰ বায়েক। কাৰণাই বোলা
লগুৱাটোকো সি কবলৈ ক'লে যে সিও তাত থাকিব নাজানে—
হুমাৰ দৰমহা লৈ সিও যাওক। বেচেৰা কাৰণাই মানুহজন প্ৰভু
ভক্তিত ইমান গদগদ যে নেখলিউদভে নিজৰ মুখেৰে কথাখিনি তাক
কবলৈ নিজে বেয়া পাইছে।

যোৱাকালিৰ একেখন বোঁৰা গাড়ীৰে একেটা পথেৰে একেজন
ৰাজী হৈ গৈ আছে নেখলিউদভ আজি আকৌ আদালত অতিমুখে।
কালি আৰু আজিৰ মাজত যে তাৰ কিমান পাৰ্থক্য! নিজৰ ভিতৰতে
যে এটা পৰিৱৰ্ত্তন ঘটিছে সেই কথা ভাবি তাৰ কিন্তু আনন্দ লাগিছে।

সিদিনাও আদালতত আৰু এটা মোকদ্দমা আছিল আৰু এজন জুৰি
হিচাপে নেখলিউদভে তাত উপস্থিত হৈছিল। আগদিনাৰ দৰে আদা-
লতত বহিল, গোচৰ দাখিল কৰা হ'ল আৰু চৰকাৰী পক্ষৰ উকীলে
যুক্তি ব্যক্তি ধৰি আছামীক দোষী বুলি অভিযুক্ত দিলে।

গোচৰটো আছিল এনেকুৱা : এজন বিশ বছৰীয়া ল'ৰাই এজন
কাঠমিস্ত্ৰীৰে সৈতে এবৰৰ দুৱাৰৰ তলা ভাঙি তাতে পৰি থকা কিছু-
মান পাগুচ (চকীত শৰা গাদী) চুৰি কৰিছিল আৰু ছয়ো ভাৰ ৰাফি
কিওঁতে পুলিচে পাই সিহঁতক ধৰি নিলে। পুলিচৰ হাজোততে কাঠ-
মিস্ত্ৰীজন ঢুকাল আৰু এতিয়া সেই বিশ বছৰীয়া ল'ৰাটোক একমাত্ৰ
আছামী ৰূপি গোচৰ তৰা হৈছে।

উক্ত গোচৰটোৰ সাক্ষ্য দিয়াজন আছিল এজন অতি বৃদ্ধা মানুহ।
'পাগুচ' কেইখন ডাৰেই বুলি চিনাক্ত কৰিলে; আৰু তাৰ ঘৰতেই
জন্ম ভাঙি চোৰে সেইবোৰ চুৰি কৰিছিল বুলিও ক'লে। লগতে
ক'লে যে সেইবোৰ অলাগতিয়াৰ 'পাগুচ' এনেদৰে দম খাই পৰি
আছিল। সি খোৱাখুলিকৈ ক'লে : আদালতলৈ সাক্ষ্য দিবলৈ
আহি বৰ কষ্ট পাইছে। নলগা বিষয়টোত সি অনাহকতে জেপৰ
খন পুঁচ কৰল খবচ কৰি সাক্ষ্য দিবলৈ আহিব লগা হৈছে। তাতকৈ
সি যদি চোৰ দুটাই সেই এবৰৰ দমটো চকা কৰা কামৰ বাবে
সিহঁতকে কেইকামান পুৰণাৰ হিচাপে দিলেহেঁতেন তাতো সি শাস্তি
লালেহেঁতেন।

কুৰি বছৰীয়া মৰম লগা আহাৰীজনক প্ৰশ্ন কৰাত সি ভাব
জবাবত স্বীকাৰ কৰি কৈছে যে সেইবোৰ সিহঁতে চুৰি কৰা কৰা
সঁচা। সি আৰু কাঠমিষ্ট্ৰীজনে মালিকৰ কামৰ পৰা খেলা ধাই অৱ
কাৰণে হাহাকাৰ কৰি ফুৰিলে আৰু অৱশেষত বৰ নোৱাৰি দাব
কম্বলখনক বিক্ৰী কৰি তাৰে মদ খালে। মদৰ নিচাত এৰবৰ ফলা
ভাঙি সেই 'পাপুচ'বোৰ নিয়াও সঁচা মদৰ নিচাত কি কল্প নিহে
সিহঁতে কৰ নোৱাৰে। পুলিচৰ আগন্তো সিহঁতে সেই কথা স্বীকাৰ
কৰিছে। চৰকাৰী উকীলৰ যুক্তি শুনি নেখলিউলতে বৰ নোৱাৰা হ'ল ;
সি সেই মৰম লগা আহাৰীজনলৈ চালে। তাক ভাব হল : "এই
ল'ৰাটোক যোৱাকালিৰ আহাৰীজনীৰ নিচিনাকৈ 'বিপজ্জনক কৰি
তোনা হৈছে।"

"সিহঁত বিপজ্জনক, আৰু আমি ? আমি একোজন দুৰ্ভাগ্যবান
লম্পট, প্ৰভাৱক বিসৰলো আমাৰ স্বৰূপ জানে, সিসকলে আমাক
ঘৃণা কৰা দূৰৰ কথা, আমাক সমীহহে কৰে।"

সকলোৱে দেখিছে—ই অতি সাধাৰণ ল'ৰা আৰু ঘটনাচক্ৰত এনে
পৰিস্থিতিত পৰিছে। এনেবোৰ কাৰণতেই জন্ম হয় এনে ধৰণৰ
লোকৰ। এনেহে মানুহবোৰ যিবোৰ ঘটনাৰ প্ৰভাৱত নষ্ট হ'ব ধৰিছে
সেইবোৰ ব্যৱস্থাবেহে আল-বদল কৰা উচিত আছিল। কিন্তু 'ভাব
পৰিবৰ্তে আমি ওলোটাকৈ জপিয়াই পৰিছোঁ। সিহঁতৰ ওপৰতহে।
গণিকালয়, মদৰ দোকান, কেইবা আদি যিবোৰ অজুঠানে এনেহে
অৱস্থাৰ সৃষ্টি কৰে সেইবোৰ ধ্বংস নকৰি আনি কৰে। পূৰ্ণশোৰকতা,
আৰু সেইবোৰক সমাজৰ অপৰিহাৰ্য্যৰূপে উৎসাহ দিওঁ।"

সি আকৌ ভাবিলে : "চহৰত অশুদ্ধ, অস্বাস্থ্যকৰ পৰিৱেশত জন্ম
কৰি ল'ৰাটোৱে যেতিয়া 'মদ খাই ব্যক্তিচাৰ কৰে খাবলৈ লাপাই
লক্ষ্যভ্ৰষ্ট হৈ যেতিয়া অনাৰ্হ-বনাৰ্হ চুৰি কৰে তেতিয়া আঁৰি
কিছুমান ধনী আৰু শিক্ষিত মানুহে এই আদালত-ককত বাঁহি তিয়া
কৰিছে নে - এই ল'ৰাটিৰ চহৰস্থায় কাৰণবোৰ 'দাইকিয়া কৰা' ব্যৱ
কেনেকৈ ? তাক শুখোৱা ব্যৱ কেনেকৈ ?"

নেখলিউজতে এই চিন্তাতে বুৰ মৈ আছিল, আদালতত কোনে
কি যুক্তি দিছিল সেইবোৰ সি শুনা নাছিল।

ভাৰ অসহনীয় হ'ল। বিচাৰৰ নামত যি ভয়ংকৰ আৰু জঘন্য
নিৰ্বৃত্তিৰ প্ৰকাশ দেখা যায় সেইবোৰত যোগদান কৰাটো তাৰ পক্ষে
আৰু সম্ভৱ নহ'ল।

মাছলভাৰ সম্পৰ্কত দিয়া ৰায়ৰ বিৰুদ্ধে আপীল কৰিবলৈ গৈ সি
ৰাতিপুৱাৰে পৰা উদগ্ৰীৱ হৈ আছে। কিন্তু তাৰ আগতে সি এবাৰ
ভাইক লগ পাব লাগে।

সি এডভোকেট জেনেৰেলৰ পৰা এখন অনুমতি পত্ৰ লৈ মাছল-
ভাক সাক্ষাৎ কৰিবলৈ জেললৈ গ'ল যদিও নোৱাৰিলে। কমুদীক
লগ পোৱা সময় তেতিয়া পাব হৈ গৈছিল।

সি ঘৰলৈ উভতি নাছিল।

॥ উনৈশ ॥

মাছলভাৰ টোপনি অহা নাই। তাই ধৰফৰাই আছে লেতেৰা
চালপীৰাখনৰ ওপৰত। বহুত ঘটনাই এটা এটাকৈ পাব হৈ ৰাৰ
লাগিছে তাইৰ মনৰ মাজেদি। তাই এবাৰ তাইৰ ভৱিষ্যতৰ শূন্য বুলি
এটা কথা ভাবিলে—তাই বিয়া কৰালে কেনে হয়? এদিন নহয়
এদিনতো কিবা এটা কৰিবই লাগিব! জেলত কাম কৰা কেৰাণী,
হাৰ্ডাৰ অথবা ডেনেছেন কাম কৰা কাৰোবাৰ লগত ৰিয়াত ৰহিব
পুৱা ৰাৰনে বাক।

“সকলো পুৰুষৰে একে ধাতু। কেৱল চাব লাগিব—সি যেন
কেয়াৰী নহয়। কেয়াৰী হলেই সৰ্বনাশ।”

তাইৰ মনেদি বহুত কথা পাব হবলৈ ধৰিলে। তাইক দেখিলে
সকলোৰো বৰ কোৱাৰা হয়। এনেকি কঠিৰ লোকানীয়েও তাইক দিয়ে
এখন কঠি বেছিকৈ; হাকিম, উকীল, কেৰাণী সকলোৰেও তাইৰ প্ৰতি

লোভ প্রকাশ কৰি যায়। আজি আদালতলৈ বোৱাৰ বাটত, আদালতৰ বাবান্দাত, আদালতৰ ভিতৰত সকলোবোৰতে মাহুহবোৰৰ সেই একে দৃষ্টি তাইৰ ওপৰত। লগতে বহুজনৰ কথাই তাইৰ মনত পৰি গ'ল; নপৰিল কেৱল নেখলিউলতৰ কথা। এবা, তাৰ স্মৃতিক তাই কাহা-নিবাই বিসৰ্জন দিছে। সেই স্মৃতি অতি বেদনাদায়ক। আজি আদালততো তাই নেখলিউলতক চিন্তিব পৰা নাছিল। তাই যেতিয়া তাক পাইছিল তেতিয়া সি আছিল সাজে-পাৰে সাধৰিক বাহিনীৰ লোক, মুখত দাড়ি গৌফ আছিল। আৰু এতিয়াৰ সেইজন মাহুত প্ৰোট; মুখত দাড়ি গৌফ পিছন-উৰণ আৰু খোজ-কাটলত জমিদাৰী আনৰ কাৱল। তাইৰ পেটত এটি সন্তান ৰোপণ কৰি থৈ সি আৰু দেখা নিদিলে। বহুত চেষ্টা কৰিও আজি অতদিনে তাই তাক দেখা পোৱা নাই। এবাৰ নেখলিউলতে বেলেৰে পিটাৰ্চবুৰ্গলৈ যাত্ৰাতে সোমাই বাবৰ বাৰে পেছীয়েকে তালৈ এখন চিঠি দিছিল। কিন্তু তেতিয়া সি জনাইছিল যে এটা বিশেষ জৰুৰী কামত সি চিঠাই বাব লাগিব; সেই কাৰণে সি বাটতে বৈ সোমাই বাব নোৱাৰিব। তাক এবাৰ দেখা পাবৰ কাৰণে অধীৰ হৈ থকা কাৰিঙাহাই তাক বেল ষ্টেচনলৈ নিজে গৈ এবাৰ চাব খুজিছিল। সেইমতে গৃহস্থনী ছজনী শুই পৰা অৱস্থাতে নিশা দুই বজাত তাই মনে মনে অন্ধকাৰ ছেদ কৰি পথকণা আলিৰে খোজ কাটি কাটি বেল ষ্টেচন পাঠিছিল। বুকুত এক অদম্য কামনা—এবাৰ তাক দেখে, এবাৰ কথা পাতে, এবাৰ কয় যে তাৰ ওপৰত তাই পেটত এটা সন্তান ধাৰণ কৰিছে।

তাই বেল ষ্টেচন পায়গৈ মানে ইতিমধ্যে বেলগাড়ী আহি ষ্টেচনত বৈ আছে। তেতিয়া বেলখন এবিৰৰ সময় হৈছিল। তা-দৌৰি দৌৰি বিচাৰি বিচাৰি এবাৰ দেখা পালে—প্ৰথম শ্ৰেণীৰ ডবাৰ নেখলিউলতে তাৰ বন্ধুৰ লগত তাত খেলি চিনাৰেট আৰু মদ খাই মত্ত হৈ আছে। তাই অধীৰ আগ্ৰহেৰে বিৰিকীত চকিয়ালে বহুবাৰ। এবাৰ তাৰ বন্ধু এজন আগবাঢ়ি আহিল, অলপ সিহঁতে নেখলিউলতেও চাবলৈ উঠি আহিছিল; পিছে ইতিমধ্যে বেলে গতি কৰিছে—হাব সিহঁত এজন

পঞ্জিৰে বেজখান দৌৰিবলৈ ধৰিলে । কিয়া আয়েগত অধীৰ ক্মাতিউছাই
ক'ব মোৱাবাকৈয়ে বেজৰ পাছে পাছে দৌৰি গৈ থাকিল তাইৰ মৰমৰ
ডেকাজনক চাবলৈ ।

জাই বৈ গ'ল । তাৰ পিছত কাতিউছাৰ কিবা হিংসা লগা যেন
হল হব পায় । তাই মনতে ভাবিলে—সিতো বেজৰ ডবাত আৰামত বহি
বন্ধু-বান্ধৱৰ লগত হাঁহি-ধেমালিত মত্ত হৈ আছে; আৰু মই—মই থিয়
হৈ আছো অন্ধকাৰ আকাশৰ তলত, বতাহ বৰষুণ আৰু বোকাৰ
শাজত থিয় হৈ কান্দি কান্দি ।

জিতি-বুৰি বোকাই-মাটিয়ে লুতুৰি-পুতুৰি হৈ তাই যে সেই গভীৰ
নিশা ঘৰলৈ এবাৰ উভতি আহিল, তেতিয়াৰে পৰা কাতিউছাৰ মনৰ
স্তিতবধন ওলট পালট হৈ গ'ল আৰু পৰিণামত জন্ম হল আজিৰ এই-
জনী মাছলভাৰ । এটা সময়ত তাক তাই ভাল পাইছিল, আৰু ভাল
পাইছিল তাইও ; সেইকথা তাই জানে । জানে কাৰণেই তাইৰ আজি
আৰু দৃখ কৰিবলৈ নাই । নেখলিউদভে তাইৰ দেহা সম্ভোগ কৰি
তাইক স্বৰ্জন কৰিছে, লাক্ষিত কৰিছে তাইৰ অনুভূতিক । তথাপি
এতিয়ালৈকে যিমান পুৰুষক তাই লগ পাইছে তাৰ স্তিতবতে কিন্তু
নেখলিউদভ সৰ্বোত্তম । বাকী সকলোবোৰ বেয়া । এতিয়ালৈকে বহুতে
তাইক বহুত ধৰণেৰে ব্যৱহাৰ কৰিছে ; কোনোৱে তাইক লৈ ধন
ঘটিছে, তাইক সম্ভোগ কৰিছে অসংখ্যজনে -বয়সীয়াল পুলিচ অফিচাৰৰ
লগা আৰম্ভ কৰি জেলৰ হাৰ্ডাৰলৈকে । পৃথিৱীত ভোগৰ বাহিৰে আৰু
ৰেন একো নাই । সেইকাৰণে এবাৰ সেই বয়স্ক লিখকজনক তাই
খোলাখুলি কৈ দিছিল যে ইঞ্জিয়ৰ পৰিতোষেই হৈছে জীৱনৰ তৃপ্তি—
তাতেই কাব্য আৰু নন্দনতন্ত্ৰৰ চৰম বিকাশ ঘটিছে ।

নেখলিউদভৰ ভাবনাক তাই কাহানিৰাই বিসৰ্জন দিছে—
কাহানিৰাই ।

পিছদিনা ৰাতিপুৱা স্নান পাই তাই চক খাই উঠিল -তাই এতিয়া
জননী 'দণ্ডিতা কমলী' । বৰটোৰ চাৰিওফালে এয়াৰ চকু বুজাই
৩৩/জীৱন

ভালে। কয়দীবোৰৰ সকলোৱে সাৰ পাইছে। জেলৰ কৰ্মচাৰীসকল
অহি কামত লাগিছে।

মাহলভাই চুলি আৰু গাৰ কাপোৰ সংৰত কৰি ল'লে। কাৰা-
গাৰৰ পালকজন আহি কয়দীসকলক খাবা কৰাই হাজিৰা গণনা
কৰিলে। তাৰ পিছত সিহঁতক খাবা পাতি আগবাঢ়ি যাবলৈ দিলে
গীজাৰ কালে। অন্য জেলৰ পৰাও পুৰুষ আৰু মহিলা কয়দীবোৰক
খাবা কৰাই অনা হৈছে গীজাৰৈ। জাত সকলোকে থিয় কৰাই লৈ
ধৰ্ম যাজ্ঞকসকলে প্ৰাৰ্থনাত নেতৃত্ব লৈছে।

॥ বিশ ॥

নেথলিউদভে তাৰ ফিটন ধোবাগাড়ীখন জেলৰ দুৱাৰ মুখলৈ পোনে
পোনেই নিনি জেলৰ ফালৰ বাস্তাৰ ভাঁজটোৱে ৰাখিলে। জেলৰ
সম্মুখত বহুলোকৰ সমাগম। সকলোৱে নিজৰ নিজৰ সম্পৰ্কিত কয়দীক
দেখা কৰিবলৈ আঙিছে। মানুহবোৰে প্ৰত্যেকে নিজৰ নিজৰ নাম
এজন কাৰাবন্দীক কৈ গৈছে আৰু কাৰাবন্দীয়েও তাৰ নোটব্দত
নামবোৰ ভৰ্তি কৰি গৈ আছে। নেথলিউদভেও তাৰ নামটো ভৰ্তি
কৰাও মাহলভাক যে দেখা কৰিব খোজে সেই কথাও ক'লে।

কয়দীক দেখা কৰিবলৈ অহা বেছিভাগৰে পজন-উৰণ নিকট
ধৰণৰ। তাৰ চকুত পৰিল এখন ধোবাগাড়ীও ভৰ্তি আহিছে এহাল
তৰুণ তৰুণী; সাত্ৰ-পেচাক চাই নেথলিউদভক দিবা সুধিলেহি। সি
ক'লে যে সিও নতুনকৈ অহা, কথাটি কব নোৱাৰিব। সি নাম ভৰ্তি
কৰি থকা কাৰাবন্দীজনলৈ আঙুলিয়ালে।

বহুতৰ অপেক্ষা কৰাৰ পিছত এটা সময়ত কাৰাগাৰৰ প্ৰকাণ্ড
দুৱাৰখন খোলা গ'ল। দুৱাৰখনৰ সোঁফালে আৰু এখন বুক
দুৱাৰ। সেই দুৱাৰেদি ওলাই আহিল এজন বিবৰ্ণ আৰু তেওঁৰপাছ

পাছে এজন কাৰাবন্দী। নোটবুক লৈ থকা ইজন কাৰাবন্দীয়ে দৰ্শনাৰ্থী-সকলে সেই ছৱাৰেদি ভিতৰলৈ প্ৰৱেশ কৰিব পাৰে বুলি ঘোষণা কৰিলে আৰু গণি গণি এজন এজনকৈ মানুহক সন্মুখাই দিলে। তেনেকৈয়ে নেখলিউদভো সোমাল। মানুহৰ হেঁচাহেঁচিভ সি ভিতৰটোৰ একো ধৰিব নোৱাৰে। আসন্ন সাক্ষাৎকাৰৰ কথা ভাবি তাৰ মনত এটা লাজ আৰু কোমল আৱেগ। তত্পৰে দুটি পৰম্পৰ বিৰোধী অনুভূতি : আতংক আৰু ককণ। আতংক হৈছে এই জেলত থকা বহুত দুৰ্ভাগ্যবান বন্দীৰ কথা ভাবি, আৰু ককণ হৈছে কান্দিউছা আৰু ধ'পাত ফেক্টৰীৰ সেই কুৰি বছৰীয়া ল'ৰাটিৰ কথা ভাবি। সিহঁতে বিনা দোষত হৈছে এইখন জেলৰ কয়দী।

দৰ্শনাৰ্থীসকলৰ চিঞৰ-বাখৰত তাৰ কাণ তাল মাৰি ধৰিছে। প্ৰথমতে ধৰিবই পৰা নাছিল এই চিঞৰ বাখৰ কেলৈ। পিছতহে দেখিলে যে যিটো ঘৰত কয়দীৰ লগত দেখা হ'ব সেই ঘৰটো লোৰ জালেৰে ভূভাগ কৰা। এই বেৰ এখন নহয়—দুখন। জালৰ দুইবেৰৰ মাজত তহল দি আছে কাৰাবন্দীসকল। সিখন জালৰ সিপাৰে বন্দীসকল আৰু ইখন জালৰ ইপাৰে দৰ্শনাৰ্থীসকল। ব্যৱস্থাটো এনেধৰণৰ এই কাৰণে যে দৰ্শনাৰ্থীয়ে কয়দীৰ মুখখনহে দেখিব আঁতৰৰ পৰা আৰু কথাও কব লাগিব চিঞৰি চিঞৰি। গতিকেই তাত চিঞৰ-বাখৰ আবহু হৈছে। কাৰাবান্দৰ কথা যে তেওঁৰ কয়দীজনে শুনিছে সেইকথা কব নোৱাৰি।

নেখলিউদভে যেতিয়া বুজিলে যে এনে অৱস্থাৰ মাজতে সিও কথা পাতিব লাগিব তেতিয়া তাৰ বৰ খং উঠিল ব্যৱস্থাটোৰ ওপৰত। খঙত তাৰ সৰ্মৰবীৰ জলি উঠিল। এনেহে ভয়ংকৰ পৰিস্থিতিত মানুহৰ অনুভূতিৰ ওপৰত এনেভাবে আঘাত লৈ মানুহে কিয় অপমানিত বোধ কৰা নাই? কোনেও এই ব্যৱস্থাৰ বিৰোধিতা কৰা নাই কিয়? সকলোৱে এইটোকে স্বাভাৱিক বুলি মানি লৈছে কিয়?

তাৰ মনটো এক অক্লান্ত বিৰোধে ভৰি পৰিল। নিজে নিজৰ অস্তিত্বীনতাৰ কথা অনুভৱ কৰিলে আৰু অনুভৱ কৰিলে যে অন্যান্য সকলৰ লগত তাৰ অৰিল এইখিনিভেই।

“কিন্তু মই আজি যি কামটো কৰিবলৈ আহিছোঁ সেইকাষটো কৰিবই লাগিব”—মুখৰ ভিতৰতে নিজে কৈ গ’ল।

চাৰিওফালে সি এবাৰ ঘূৰি চালে। দেখে—এজন বিষয়া ওচৰতে আছে। ডেউৰ ওচৰলৈ গৈ বিনম্ৰভাবে ক’লে, “ক্ষমা কৰিব, মই মহিলা কয়দী এজনীক লগ পাব খোজোঁ। অনুগ্রহ কৰি লগ পোৱাৰ সুবিধাটি কৰিলে বৰ কৃতার্থ হওঁ।”

বিষয়াজনে এজন কাৰাবন্দীক মাতি আনি ক’লে ‘এখেতক মহিলা কয়দীৰ ফালটো দেখুৱাই দে।’

কাৰাবন্দীজনে সেইমতে লৈ গ’ল। গৈ দেখে যে তাতো সেই একে অৱস্থা আৰু দেখা কৰাৰ ব্যৱস্থাও একে ধৰণৰ। পাৰ্থক্য মাত্ৰ এয়ে যে তাত মহিলা কয়দী কম কাৰণে দৰ্শনাৰ্থীও কম।

নিজৰ নিজৰ কয়দীবোৰৰ লগত দৰ্শনাৰ্থীবোৰে চিঞৰি চিঞৰি কথা পাতি আছে।

কিন্তু মাহুলতা ক’ত? ইফালে সিফালে চাই থকা দেখি এজন কাৰাবন্দীয়ে সুধিলেহি—

‘আপুনি কাক বিচাৰিছে?’

“ইয়াকাতোৰিণা মাহুলতাক।”

কাৰাবন্দীজনে চিঞৰি মাতিলে, “মাহুলতা, তোক দেখা কৰিবলৈ কোনোবাজন আহিছে।”

চাৰিওফালে চকু ঘূৰাই মাহুলতা আহি জালৰ ওচৰত থিয় হ’ল। ছুজনী কয়দীৰ মাজত নিজৰ কাৰণে ঠাই উলিয়াই লৈ ২২নংচক বিন্ধিয়েৰে চাই ব’ল কিছুপৰ নেথলিউদ্ভৱ ফালে। চিনিৰ পৰা নাই। মাজ-পোছাক চাই তাই বুজিলে যে কোনোবাজন ধনবান মানুহেই আহিছে। মুখত তাইৰ হাঁহি বিৰিঙি ওলাল — সুধিলে;

“আপুনি মোক দেখা কৰিবলৈ আহিছে নেকি?”

“হয় মই আহিছোঁ তোমাক দেখা কৰিবলৈ।”

ওচৰত থকা কয়দীজনীৰ চিঞৰত মাহুলতাই কথাখিনি ভালকৈ শুনা নাছিল।

নেথলিউদভে পুনৰ চিঞৰি ক'লে, “মই মই আহিছো মোৰ
কৰ্তব্য কৰিবলৈ, মই মোৰ দোষ স্বীকাৰ কৰিবলৈ।”

তাৰ কান্দোন ওলাব খুজিছিল।

মাছলভাই এই উত্তেজিত মুখখন দেখি তাক চিনি পালে। তাইব
চকুমুখ বগা পৰি উঠিল। বিবাদকাতৰ হৈ তাই ক'লে,

“—নাই, মই চিনি পোৱা নাই।”

‘মোক তুমি ক্ষমা কৰা, “তোমাৰ প্ৰতি মই ভীষণ অন্যায
কৰিছো।”

জালৰ বেৰৰ মাজেৰে কথা কোৱাত অসুবিধা হোৱাটো মন কৰি
আছিল জেলৰ সেই বিষয়াজনে। তেওঁৰ কিবা বেয়া লাগিছে—মানুহ
জনৰ অৱস্থা দেখি। তেওঁ মানুহজনক একলীয়াকৈ মাতি নি কমদী-
জনীৰ সৈতে কথা পতাৰ সুবিধাটি কৰি দিলে।

নেথলিউদভ ওচৰ চাপি গ'ল। ক'লে, “মই তোমাৰ ওচৰত ক্ষমা
বিচাৰি আহিছোঁ। মই জানো যে মোক ক্ষমা কৰাটো তোমাৰ বাবে বৰ
টান কাম হ'ব।”

“—মোক কেনেকৈ বিচাৰি পালো?”

“পৰহি বিচাৰত এজন জুৰি ময়ো আছিলো—চিনি পাইছিলো?”

“—নাই পোৱা। মই কালৈকো চোৱাও নাছিলোঁ।”

“এটা যে সন্তান জন্মিছিল, ক'ত আছে?”

“—নাই মৰিছে। মই নিজেও ভেতিয়া মৰিবলৈ ওলাইছিলো।”

“পেহীহঁতে তোনাক এৰি দিলে কিয়?”

“—ল'ৰা-ছোৱালী থকা তিৰোতাক কোনোবা মালিকে জানো
বাথে?”

মাছলভাই মুঠেও ভবা নাছিল যে নেথলিউদভৰ লগত আকৌ দেখা
দেখি হ'ব—বিশেষকৈ ইয়াত এনেদৰে। তাইব মনত পৰি গ'ল সেই
ভকল প্ৰেমিকৰ নিষ্ঠুৰতাক কথা।

তাই আকৌ ক'লে, “সেইবোৰ কথা স্মৰি আক লাভ নাই; মই
এতিয়া সমস্ত কাৰাদণ্ডেৰে দণ্ডিতা কমদী।”

“মই ‘আঁনো’ তোমাৰ কোনো মোৰ নাছিল।”

—মোৰী নহয় বুলি কোনে নাজানে? মই চোব নে ভকাই
নে?”

‘এজন ভাল উকীল ধৰি আপীল কৰাৰ কথা ভাবিছো। মই
সাধ্যমতে কৰিম।’

তাই তাৰ মুখৰ পিনে চাই থাকিল। তাৰ পিছত ক’ল, ‘মই
এটা অনুৰোধ কৰোঁ—বাৰিবা।’ মোক দহ কবল ধন দি সহায়
কৰিবা?”

সি তাৰ জেপৰ পৰা দহ কবলৰ নোট এখন তাইলৈ গুপতে আগ-
বঢ়াই দিলে। তাই হাত মেলি গৈয়েই কোনেও নেদেখাকৈ ককাাত
থুচি ল’লে।

নেথলিউডে তাইৰ কানে চাই গাইক। বগাৰ প্ৰস্তাৱ দিব খুজি-
ছিল, কিন্তু নিদি। মাহ ক’ল, মই তোমাক মোৰ স্নাতকও
ভাল পাওঁ কাতিউজ।”

তাই তাৰ মুখলৈ চাই ব’ল।

সি আকৌ ক’লে, “মই আকৌ আহিম।” সি হাতখন তাইলৈ
মেলি দিলে। তাইও হাতখন আগবঢ়াই দিলে। দুয়োখন হাতৰ
আঙুলিয়ে দুয়োখন হাত চুলে।

প্ৰথম সাক্ষাততে নেথলিউডে উপলব্ধি কৰিলে যে তাৰ কাতিউজ
এতিয়া কাতিউজ হৈ থকা নাই—তাইৰ নাম এতিয়া মাহলতা হৈছে।
কথা-বতবাবো পৰিৱৰ্ত্তন ঘটিছে। এই পৰিৱৰ্ত্তনত সি হ’ল বিশিষ্ট
আজকিত। গনিকা বৃত্তিলৈ তাই অকনো লাজ কৰা নাই; বৰং
যেন তাই পৰিভূপ্তাহে। তাই আজি নতুন সত্য এটা উপলব্ধি কৰিছে;
মাহুহে যি কাৰতেই প্ৰতিষ্ঠিত নহওক কিয়—নিজৰ বৃত্তি ব্যৱসায় আঁক
কৰ্ত্তত শুকৰ ক্ৰিয়াটোৱে হৈছে উজল কথা। যিহে যি বৃত্তিত থাকে সেই
বৃত্তিতেই কেওঁৰ কামে-সম্বন্ধীয়। নিজৰ এই জীৱন-কৰ্মনত যিহে হৈ কৰা

কাৰণে সহজাত প্ৰযুক্তিৰ বশ হৈ ভেৰ্তলোকে সকলো প্ৰকাৰৰ মানুহৰ মাজত বিচৰণ কৰি ফুৰিব পাৰে। চুৰি, ডকাইতি আৰু ৰক্তিক্ৰিয়াত পাবদৰ্শিনী গণিকাসকলে নিজৰ নিজৰ ক্ষেত্ৰত ডাঙৰ বুলি যেতিয়া গৌৰৱ কৰে তেতিয়া আমি আচৰিত হওঁ; কাৰণ আনবোৰ মানুহ সেই চক্ৰৰ বাহিৰত। সেই সকলে অন্তঃগোষ্ঠীবোৰৰ মাজতো বিচৰণ কৰে কাৰণে সিহঁতৰ পৰিধিও ডাঙৰ আৰু আমাৰ নিচিনা মানুহবোৰে সিহঁতে বিচৰণ কৰা গোষ্ঠীৰ অন্তৰ্ভুক্ত।

এই জীৱন-দৰ্শনকে লৈ মাছলভাই তাইৰ স্থান নিৰ্বাচন কৰি লৈছে। তাই কাৰাদণ্ড লাভ কৰা এজনী বেথ্যা হব পাৰে; কিন্তু তাইৰ জীৱনৰ কাৰণে অধিকাৰ কৰা স্থানৰ বাবে তাই কেৱল তৃপ্তিয়েই লাভ কৰা নাই, তাই গৰ্বিতও হৈছে।

মাছলভাৰ ধাৰণা যে শিক্ষিত, অশিক্ষিত সকলো ধৰণৰ মানুহে মোহিনী ৰমণীসকলৰ যৌনতৃপ্তি কামনা কৰে আৰু সেই কামনা-পূৰণ কৰোঁতাজনী হ'ল সমাজৰ এগৰাকী বিশিষ্টা নাৰী; আৰু সেই কাৰণেই তাই সমাজৰ কাৰণে প্ৰয়োজনীয়। তাইৰ নিজৰ অতীত আৰু বৰ্তমানে সেই কথাৰে প্ৰমাণ কৰিছে।

এয়েই হৈছে মাছলভাৰ জীৱন-দৰ্শন। সেই দৃষ্টিকোণৰ পৰা তাই বুজিছে যে তাই নিকৃষ্ট জীৱ নহয়; বৰং বিশিষ্ট আৰু প্ৰয়োজনীয়। সেই কৰ্মৰ পৰা আঁতৰি অহা মানেই তাইৰ সেই বৈশিষ্ট্যও শেষ হব। অকল এইটো কাৰণতেই মাছলভাই জোৰ কৰি তাইৰ বালিকা জীৱনৰ কথা আৰু নেখলিউদত্তৰ লগত প্ৰথম প্ৰেমৰ স্মৃতিকণা সম্পূৰ্ণৰূপে মচি পেলাবলৈ বদ্ধ কৰিছে। গতিকে আজিৰ দিনৰ নেখলিউদত্ত তাইৰ ওচৰত আৰু সেইজন ব্যক্তি নহয়। আজি সি এজন ধনবান আৰু সম্ৰাট জয়লোক হাখোন।

সি ভাবিলে : “আচল কথাটো তাইক কোৱা নহ'ল। তাইক যে মই বিয়া কৰাব খুজিছোঁ সেইবাৰ কথা তাইক ক'ব নোৱাৰিলেও কিন্তু ক'ব লাগিব।”

ইতিমধ্যে কাৰাবাকীসকলে দৰ্শনাৰ্থীসকলক ওলাই যাবলৈ কৈছে। দৰ্শনৰ সময় পাৰ হ'বৰ হৈছে। নেখলিউদত্তকো সেই কথা জনাত।

॥ এটেকশ ॥

নেথলিউনডে ঠিক কৰিছিল যে চাকৰ-বাকৰ সকলোকে বিদায় দি ঘৰটো কাৰোবাক ভাড়াটো দি সি নিজে অন্য ঠাইলৈ গুচি যাব। কিন্তু তাৰ পৰিচাৰিকাজনীয়ে বুজাই ক'লে যে জহকালি কোনো মাহুহে ভাড়াটো দিব লবলৈ নাই। তাৰ উপৰি ডেওঁতো কৰবাত নহয় কৰবাত থাকিবই লাগিব আৰু ঘৰৰ বস্তু বাহানিও কৰবাত বাধিব লাগিব।

নেথলিউনডে ভাবিলে : মাহুলভাৰ গোচৰটো শেষ নোহোৱালৈকে এতিয়াই জীৱনধাৰাৰ পৰিৱৰ্ত্তন কৰি কোনো লাভ নাই। অৱশ্যে তাৰ অসুবিধাও হ'ব বহুত। যদি মাহুলভাই মুক্তি পায়, নাইবা তাই যদি দেশৰ পৰা নিৰ্বাসিত হয় তেন্তে সিওতো তাইৰেই লগ ল'ব লাগিব। এই দুবিধৰে কিবা এবিধ হ'ব ; তেতিয়া দেখা যাব।

সি আগৰ কথা মতে উকীল কানাবিণৰ ঘৰলৈ গ'ল। উকীলে তাক অন্য এটা কোঠাত বহুৱালে। ইতিমধ্যে উকীলজনে বোৰ্ণ-মাৰ আপীলৰ খচৰাখন প্ৰস্তুত কৰি ৰাখিছিল। নেথলিউনডে বহুৱাই লৈ ডেওঁ এখন কাগজ উলিয়ালে। ডেওঁ যি কেইটা মুক্তি লাভি ধৰি আপীলটো কৰিব খুজিছে সেইখিনি পঢ়ি শুনালে। মুক্তি কেইটা আছিল চমুকৈ এনে ধৰণৰ :

(১) যুত শ্বেলকোত নামৰ সদাপৰজনৰ অত্যাধি পৰীক্ষাৰ বোভিকেল ৰিপোর্ট পাঠ কৰাত প্ৰধান বিচাৰপতিয়ে বাখাদাম কৰিছিল ; সেইবাবে সেই ৰিপোর্ট আদালতত উপস্থাপিত হোৱা নাই ;

(২) মাহুলভাৰ বিবাদী পক্ষৰ কথাৰ উত্তৰ দিওঁতে তাইৰ অধ্যাপকৰ কাৰণ বিষয়তাবে এটা এটাকৈ দৰ্শাব খুজিছিল। তেতিয়া প্ৰধান বিচাৰপতিয়ে ডেওঁক সেইকথা কবলৈ নিবিলে। মাহুলভাৰ বিচাৰপতিয়ে কৈছিল যে মূল বিষয়ৰ পৰা আঁতৰি যেন অন্য কথাত

প্ৰসংগ উত্থাপন কৰা নহয়। এই ক্ষেত্ৰত চিনেটৰ শূচিস্থিত অস্তিত্বত এই যে ফৌজদাৰী গোচৰৰ আত্মীয় দায় দায়িত্ব নিকৰণৰ সহায়ক হিচাপে অপৰাধীৰ চৰিত্ৰ বিশ্লেষণ আৰু সাধাৰণভাৱে তেওঁৰ নৈতিক দৃষ্টিভঙ্গী বিচাৰ কৰি চোৱাটো অতি যুক্তিযুক্ত কথা হ'ব লাগে ;

(৩) প্ৰধান বিচাৰপতিয়ে জুৰিসকলৰ আগত গোচৰৰ বিষয়ে সম্পূৰ্ণ বিবৃতি দিয়াৰ সময়ত ফৌজদাৰী দণ্ডবিধিৰ ধাৰা লংঘন কৰিছিল ; কাৰণ আইনমতে অপৰাধৰ সঠিক দণ্ড কেনেকুৱা হ'ব পাৰে সেই কথা জুৰিসকলক জনোৱা নাই। তেওঁ কোৱা নাই যে মাহুলভাক বিব প্ৰয়োগৰ কথা স্বীকাৰ কৰা সৰ্ব্বোচ্চ হত্যাৰ দোষত মাহুলভাক দোষী নকৰা অধিকাৰো জুৰিসকলৰ আছিল ; যিহেতু শ্বেলকোভক হত্যা কৰাৰ অভিপ্ৰায় নাছিল গতিকে জুৰিসকলে ৰায় দিব পাৰিলে- হেঁতেন যে একমাত্ৰ অসাৱধানতাৰ কাৰণেহে ছোৱালীজনী দোষী। তাইৰ অসতৰ্কতাৰ বাবে সদাগৰজনৰ মৃত্যু হৈছিল হয়, পিছে তাইৰ সেয়া অভিপ্ৰায় নাছিল ; আৰু

(৪) জুৰিসকলে আদালতৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰত কোৱা কথাও আছিল পৰস্পৰবিৰোধী মত। মাহুলভাক বিৰুদ্ধে অভিযোগ হৈছে যে একমাত্ৰ অৰ্থলাভৰ প্ৰলোভনৰ আৰ্থতহে শ্বেলকোভক বিহ 'খুৱাই' হত্যা কৰা হৈছে ... অৰ্থলিপ্সা অবিহনে তাইৰ কোনো উদ্দেশ্য থাকিব নোৱাৰে। অৰ্থত জুৰিসকলে ৰায় দিওঁতে কৈছেই যে অৰ্থ-অপহৰণ নাইবা মূল্যবান বস্তু আত্মসাৎ কৰাৰ অভিপ্ৰায় মাহুলভাক নাছিল। ইয়াৰ দ্বাৰা বুজা যায় যে জুৰিসকলে মাহুলভাক নবহত্যাৰ দায়ৰ পৰা অব্যাহতি দিব খুজিছিল। প্ৰধান বিচাৰপতিৰ বিবৃতিৰ অসম্পূৰ্ণতাৰ বাবেহে তুল মৃত্যুদণ্ড হল আৰু জুৰিসকলে ৰায়দান কৰিবৰ সময়ত এই মত বৰাৱৰণৰ বাবে পেচ কৰিব নোৱাৰিলে। গতিকে এই ৰায়দান প্ৰসংগত জুৰিসকলৰ একান্ত উচিত আছিল আদালত-বিধি ১১৬ আৰু ৮০৮ ধাৰা প্ৰয়োগ কৰা। সেই অনুমতি দান কৰাতো প্ৰধান বিচাৰপতিৰ পক্ষে উচিত আছিল, জুৰিসকলক এই তথ্যটো দেখুৱাই দিয়া আৰু আত্মীয় অপৰাধৰ প্ৰশ্নটো পুনৰ বিবেচনা কৰি দ্বিৰ সিদ্ধান্তলৈ আহাটো।

গোটেই খচৰাটো। বিপদভাৱে 'পঢ়ি পঢ়িটোৱে যুঁজি বহুলাই
উকীলজনে ক'লে. "এতিয়া গোটেই আপীলটোৰ ফলাফল নিৰ্দ্ধাৰ
কৰিব চিনেটসকলৰ ওপৰত।"

ডেওঁ নেথলিউল্ডক চিনেটৰ সদস্যসকলকো লগ ধৰাব কথা ক'লে।

"চিনেটৰ সদস্যকেজ্ঞমানক'মই চিনি পাওঁ।"

"—তেতিয়া হ'লে পলৰ নকৰিব। কিন্তু এতিয়া এই কাগজখনত
চহী কৰিব কোনে?"

"মই ভাবো মাহুলতাই চহীটো নিজে কৰা উচিত। ময়েই চহীটো
কৰাই আনিব পাৰিম।"

উকীলৰ মাহুল এহেজাৰ কৰল দি নেথলিউল্ডে কাগজখন ল'লে।
আহাৰীজনক কাৰাগাৰত লগ ধৰি চহী আনিবৰ কাৰণে অল্পমতি
লবলৈ সি উপ-ৰাজ্যপালৰ ওচৰলৈ গ'ল। এইবাৰ চহী অনাৰ অল্প-
হাভতে অন্ততঃ ডাইক আৰু এবাৰ লগ ধৰিব পাৰিব আৰু এই
কামৰ বাবে কৰ্মনাৰ্থীসকলৰ বাবে নিৰ্দিষ্ট দিনটোলৈকো সি এইবাৰ
অপেক্ষা কৰিব নাজাগিব।

॥ বাইশ ॥

জেলখানাৰ চ'ৰাঘৰত নেথলিউল্ডে বহুপৰ ধৰি অপেক্ষা কৰি
আছে। আহিয়েই সি কৰ্তব্যত থকা চিপাহীজনক এডালোকেট
জেনেবেলৰ পৰা অনা অল্পমতি পত্ৰখন দেখুৱালে।

"—আপুনি কিছুপৰ অপেক্ষা কৰিব লাগিব; ইন্সপেক্টৰজন
জেলৰ ভিতৰত এটা কামত ব্যস্ত হৈ আছে।"

ইন্সপেক্টৰজন জেলৰ ভিতৰত এটা কামত ব্যস্ত হৈ
আছিল। তেওঁৰ ব্যস্ততা "হুজুম কৰলীক বেতেবে কোবাৰ
লান্দে; চমুই হুজুম কামিগ কৰা কামত তেওঁ ওলাবক
কৰি আছিল। বেতেবে কোবাৰ" শাস্তি দিব লগা আঁহাৰী হুজুম

এজন আছিল সেই চকল ডেকা ল'ৰাজন—বৰ বঁহৰ লগা সাহসী আৰু
অন্যায় বিৰুদ্ধে মাতৃ মতা ল'ৰাজন। কয়দৌবিলাকে ডাক বৰ ভাল
পায়। বাহিবৰ কোনো মানুহে গৰ নোপোৱাকৈ সিহঁতক নি মহিলা
জেলৰ এটুকুৰা ঠাইত শাস্তি বিহি আছিল। গতিকে চিপাহীজনে
ক'লে, “ডেখেত কিবা এটা কামত ভীষণ ব্যস্ত হৈ আছে।”

অলপ পিছতে এজন চাজে'ৰ্ট আছিল; চাজে'ৰ্টজনক দেখিলেই
ভয় লাগে। সিজনৰ পিছতে আছিল ইলপেট্টবজন। বৰ ক্লান্ত হৈ
কোঁপাই কোঁপাই আহিছে। নেথলিউদে তেওঁক দেখি খিয় হ'ল
কাগজখন চালে আৰু পিছত এজন চিপাহীক ক'লে, “মহিলা-জেলত
থকা মাহুলতাক ইয়াগৈ মাতি আন।”

চিপাহীজন গ'ল। ভাগবত ক্লান্ত ইলপেট্টবজনে ক'লে, ‘আপুনি
মোৰ লগত আহক।’

হেওঁৰ পাছেপাছে গ'ল নেথলিউদে। এটা বৰ খিয় আৰু ঠেক
খটখটিয়েদি জ্বয়ো গৈ ওপৰৰ এটা সৰু কোঠালীত বাহল। কোঠা
লীটো ঠেক; এখন সৰু মেজ—তাত চকীও দুখন নে তিনিখন।

ইলপেট্টবে ক'লে, “বুজিছে, এই চাকৰী আৰু নকৰো নকৰো
লাগিছে। বিবেকৰ বিপৰীতে বহুত কাম কৰিব লগা হয়; অৰ্থচ
নিজে কয়দৌবিলাকক কষ্ট নিদিয়াকৈ বাখিব খোজো—নোৱাৰো। পেটৰ
দায়তহে চাকৰী কৰি আছে, বুজিছে?”

নেথলিউদে দেখিলে—মাহুলজন কঠোৰ নহয়, ডেওঁৰ এটা ভাল
বিবেক আছে আৰু সহানুভূতিখীলো।

অলপ পিছতে মাহুলতাক লগত লৈ চিপাহীজন সোমাই আহিল।
নেথলিউদে দেখি তাইৰ মুখত বিৰিঙি ওলাল এটা হাঁহি।
সোমায়ৈ ক'লে, “ভালনে?”

জেপৰ পৰা উকীলে খচৰা কৰি দিয়া আলীলৰ দৰখাস্ত খন উলি-
য়াই টেবিলত থৈ ক'লে, “ইয়াতে তোমাৰ এটা চহী লাগে।”

তাই হাঁহিলে হিচিককৈ। ইলপেট্টবে কলম এটা উজিয়াই
দিিলে। নেথলিউদে দেখুৱাই দিয়া ঠাইতে মাহুলতাই এটা চহী বি

উঠি এবাব নেখলিউলভৰ মুখৰ ফালে চাট পুনৰ মিচিকঠৈ হাঁহি দিলে।

“তোমাৰ লগত মই অলপ কথা পাতিবলগীয়া আছে।”
—নেখলিউলভে ক’লে। সিহঁতক কথা পাতিবৰ সুযোগ এটা দি
ইল পট্টজেন অন্য কোঠালৈ গ’ল। তাৰে নতীখনত বহি তাই ক’লে,
“হোৱা।”

নেখলিউলভৰ পৰম মুহূৰ্ত্তো এইবাৰ সন্ধানত। বহুত বহুতৰ
মূৰত সি এয়া একেবাৰে ওচৰৰ পৰা দেখিছে তাইৰ মুখখন। সি
স্পষ্টভাৱে দেখিলে—তাইৰ চকু আৰু ওঠত বহুসৰ ছাপ পৰিছে। তাৰ
মাত্ৰা লাগি গ’ল।

“—এই আপীল নামত্ৰ ক’লে আমি সন্ধ্যাট বাতাহুৰৰ ওচৰত
আপীল কৰিম। মুঠতে আমি কৰিব পৰাখিনি কৰি চাওঁ।”

“—তোমাক মই আৰু এটা অনুৰোধ কৰিব খোজো। জাৰাৰ
জেলত একনৌ নিৰ্দোষী তিবোতাই ল’ৰা-ছোৱালীক লৈ জেল খাটিছে।
ঘৰত জুট লগোৱা বুলি মিছা অপৰাধ জাপি দিয়াত তাই বেচেৰী
এতিয়া জেলত। তোমাৰ লগত মোৰ পৰিচয়ৰ কথা জানি তাই মোক
ক’লে—‘এবাৰ মোৰ কথাটিও কবাচোন, তেখেতে কিবা কৰিব
পাবেইবা? নামটি তাইৰ মেলগোত।’”

“—মই চেষ্টা কৰি চাম বাক। কিন্তু তোমাক মোৰ নিজৰ
কথা এটা কবলৈহে আহিহেঁ। মোৰ পাপ হৈছে আৰু মই সেই
পাপৰ প্ৰায়চিত্ত বিচাৰো। এই প্ৰায়চিত্ত বিচাৰো কেৱল কথানে
নহয় কাৰেবে।” হঠাৎ যেন কিবা এটা আককৰ হাৱাই তাৰ পোটেই
মুখৰুল আৰবি পেলালে।

“—কি হৈছে তুমি?”

“—মোৰ তাৰ হৈছে ঈশ্বৰক সাক্ষী কৰি মই এই দাৱিৰ পালন
কৰিবলৈ লাগিব।”

“—ঈশ্বৰ? এইজন ঈশ্বৰক তুমি আকৌ কত পাল? অৱশ্যে?
ঈশ্বৰ—ঈশ্বৰ! সেইজন ঈশ্বৰলৈ তেতিয়া তোমাৰ মনৰ পৰা নাছিলনে?”

মইতো বাক আহাৰী, হত্যাকাৰিণী ; আৰু তুমি হ'ল। বহুতলৈকে
— প্ৰিয়। মোৰ নিচিনা মানুহজনীক চুই তুমি নিজকে নুঠা কৰা কিনি।

নেখলিউদন্তৰ সময়ত শব্দবোৰে যেন ঝাঁপিবলৈ ধৰিলে। অলপ
শান্ত হৈ সি ক'লে, “যিমান পাবা গালি পাৰি থাক। মই কিমান
অনুতপ্ত সেই কথা তুমি বুজিবা।”

“—তুমি তাহানিখন মোক উপভোগ কৰি হাতত গুজি দিছিল।
এশ কবলৰ নোট। তোমাৰ ওচৰত মোৰ মূল্য সেই এশ কবলেই
নহয়নে ? এতিয়া তুমি আৰু সেইখন খেল খেলিব নোৱাৰিবা।”

“কাতিউছা !” — একপ্ৰকাৰ চিঞৰৰ নিচিনাকৈ মাছলভাৰ হাত
খনত ধৰি ক'লে।

“— এৰি দিয়া তুমি ; তুমি এতিয়া যোৱা ... । ইহ-জনমত মোৰ
নেহ সন্মোগ কৰি উঠি তুমি এতিয়া পৰজনমৰ মুক্তিৰ কথা ভাবিছা
নেকি ?”

তাই তলমূৰ কৰি থাকিল কিছুপৰ। তাৰ পিছত তাই দুয়ো-
খন হাতেৰে তাৰ হাত দুখনত জোৰেৰে হেঁচা মাৰি ধৰি কান্দি দিলে।

“—মই তোমাক বিয়া কৰাম।”

“—মই তোমাৰ পৰা একো বিচৰা নাই।” তাই ক'লে।

নেখলিউদন্তৰ চকুৱেদি পানী বাগৰিবলৈ ধৰিলে। ‘হেন সময়তে
চিপাহীজন আহি ওলাল আৰু ক'লে, “আপোনা লোকৰ সময় হৈছে,
এতিয়া যাওক।”

“নেখলিউদন্তে ক'লে, “মই কান্দিব আকৌ আহিব পাৰো
নেকি চেষ্টা কৰি চাওঁ।”

জেলৰ ভিতৰত মাছলভাই একেপ্ৰাৰে চাই বহি থাকিল— তাইৰ
অন্তৰত এক অন্তৰ্দ্বন্দ্ব : বেচেৰা মানুহজনে অন্তৰত কল্পনা কৰিছে।

বহুপৰ ধৰি উজ্জীৱিত হৈ মাছলভাই সেই পুৰণি জনতখনত বিচৰণ
কৰিবলৈ ধৰিলে ... ।

জেল-অফিচৰ পৰা ওলাই বেথলিউপতে ডাৰিছে: কি এক নিদাক্ষণ আঘাত দিছে সেইজনী ডিখোতাৰ অন্তৰত। সি আজি অত্যন্ত আতঙ্কিত; ইয়াৰ পিছত আক ডাটক পৰিভ্ৰমণ কৰা নহ'ব। কিন্তু সি ধাৰণা কৰিব পৰা নাই—জুনৰ মাজত পাবল্লবিক সম্পৰ্কই কোন ঠাইত স্থিতি লবগৈ?

সি বাট লৈছে। এনে সময়তে এজন কাৰাবন্দী আহি তাৰ কাষত থিয় হ'ল। চিপাহীজনৰ মুখত এক বহুসাহ ডাব।

“ - ডাঙৰীয়া আপোনাক এজনী বাজৰ্নৈতিক বন্দীয়ে এই চিঠিখন দিছে। মই গোপনে আনিছোঁ; মনুষ্যৰ খাতিৰত আনি দিছোঁ গোপনে

বেথলিউপতে চিঠিখন ল'লে। চিপাহীজনলৈ চালে। সি ধৰিষ নোৱাৰিলে যে সি এজন কাৰাবন্দীও আক চোৰাংচোৱাও। চিঠিখন পেলি ল'বে লিখা! আখৰবোৰ অতি স্পষ্ট। ডাঙৰীয়া আছে:

“আপুনি মাজে সময়ে জেলখানালৈ আহে বুলি শুনিছোঁ। আপুনি অনুমতি কৰি যোৱা এবাৰ দেখা কৰিলে ভাল পাওঁ। আপুনি সাক্ষাতৰ বাবে অনুমতি বিচাৰিলেই পাৰ। আপুনে যোক আপুনি এবাৰ সহায় কৰিছিল; আহিলে মই আপোনাক আমাৰ দলৰ বিষয়ে বহু কথা ক'ব খুজিছোঁ। মনকাৰ গ্ৰহণ কৰিব। ই/ত—বগ, জুখোতকাৱা।”

বহুত ডাৰি ডাৰি এই ছোৱালীজনীৰ কথা সি বনত পেলালে। বহুত বছৰ আগতে এবাৰ ভালুক চিকাৰলৈ যাওঁতে বৰ মাজতৰ ছোৱালী এজনীয়ে তাক লগ ধৰিছিল। লগ ধৰি তাই জনাইছিল যে বিশ্ববিদ্যালয়ত ভৰ্তি হ'বৰ কাৰণে তাই অনুমতি ল'ব লাগে। অনুমতি লওঁতে টকা দিব লাগে। টকাখিনি তাই বোপাব কৰিব পৰা নাই। তাক অনুবোধ কৰি কৈছিল, “ভালুক চিকাৰ কৰি আপুনি ইয়াৰ মনুহবিলাকক সদা খাবলৈ বহুত টকা দিছে, সেই টকা অৰ্থে বাৰ। যোক যদি সহায় কৰিলেহেঁতেন! সেই টকা আপোনাক অৰ্থে

নাযায়; বৰং ভাল কামত লাগিছে বুলি এদিন আপুনি ভাবিব পাৰিব। পাবিলে সেই টকা এদিন মই আপোনাক ঘূৰাই দিম।”

নেথলিউদন্তৰ মনত পৰিছে সি তেতিয়া ভাইক আশী কবল ধন দিছিল।

নেথলিউদন্তে স্পষ্টকৈ বুজি পালে যে সেইজনী ছোৱালীয়েই নিশ্চয় বিপ্লৱীদলত যোগদান কৰি এতিয়া জেল খাটিছে। সি ঠিক কৰিলে যে ভাইক সি সাক্ষাত কৰিব— বিশেষকৈ সি যেতিয়া মাহুলভাৰ কাৰণেই এনে ধৰণৰ সহায় কৰাটোও বিচাবে।

॥ তেইশ ॥

মাহুলভাক লগ ধৰিবলৈ নেথলিউদন্ত এটা নতুন ব্যৱস্থা কৰিব লগা হ’ল। অস্তুতঃ ভালকৈ কথা পাতিবৰ কাৰণেই ভাইক একেবাৰে কাষতে পাব লাগে। মাহুলভাৰ লগতে আক লগ ধৰিব লাগে মাহুলভাই কোৱা সেই বুঢ়ীজনীক আক জেলৰ পৰাই তালৈ চিঠি দিয়া সেই ছোৱালীজনীক।

জেলৰ দায়িত্বত তাৰ এজন চিনাকি বন্ধু আছে। তেওঁৰ নাম মাহুলেন্ৰিকভ। সেনাবাহিনীত ছয়ো একেলগে কাম কৰিছিল। নেথলিউদন্তে তেওঁক লগ ধৰি কথাখিনি ক’লগৈ। সি আক ক’লে যে কয়দৌকেইজনীক সি জেলখানাৰ অফিচতে বহি লগ ধৰি কথা পতাৰ যি সুবিধাটি কৰি দিব পাৰে। এনেদৰে কয়দৌক লগ ধৰি কথা পতাৰ যি ব্যৱস্থা সেই ব্যৱস্থাতে ভালকৈ কথা পাতিব পৰা নাযায়।

উপ-ৰাজ্যপালজন সন্মত হ’ল। তেওঁ অল্পৰূপে জেলৰ ইন্সপেক্টৰ-জেনৰৈ অল্পমতি পত্ৰ লিখি দিলে।

উপ-ৰাজ্যপালজনৰ সন্মতৰতাক ধন্যবাদ জনাই নেথলিউদন্ত জেলৰ কাৰ্য্যালয়লৈ আহিল। আক উপ-ৰাজ্যপালে দিয়া অল্পমতি পত্ৰখন জেলৰ ইন্সপেক্টৰজনক দিলে।

কান্ধলখন পঢ়ি ইঙ্গপেট্টবজনক কিবা বিবক্ত হোৱা যেন লাগিল।
ডেও ক'লে, 'মাহুলতাক আপুনি লগ ধৰিব নোৱাৰে।'

"—কাৰণ ?"

"—কাৰণ আপুনি ইয়াৰ আগতে আহি তাইক হাতে হাতে টকা দিছিল। সেই টকাৰে তাই ইচ্ছাযতে মদ খালে আৰু তাই মত্তলীয়া হ'ল। কয়লীৰ হাতত তেনেকৈ টকা-পইচা দিয়া নিষেধ ভাওতকৈ টকাখিনি আপুনি যোৰ হাতত দি গলেও মই তাইক চাইচিতিহে দিলোঁহেঁতেন। এতিয়া তাইৰ ওপৰত আমি কঢ়া নকৰা ৰাখিছোঁ।

নিকপায় যেন হৈ নেথলিউমতে সুধিলে, 'বাৰু নৈতিক কয়লী বগহুভক্ষ্যাকো লগ ধৰিব নোৱাৰিম নেকি ?'

"পাবিব। সিজনী কয়লী অলপ দূৰৈত আছে। আপুনি বচক মই মাতি পঠাওঁ।"

"ভাল বাক। সিজনী আহি পায় মানে মইচোন যেনচোঅনেক বোলা বুঢ়ী কয়লীজনীৰ লগতে অলপ কথা পাতিব পাৰোঁ।"

ইঙ্গপেট্টেৰে এজন অকিচাবক মাতি আনি বুঢ়ী গৰাকীৰ ওচৰলৈ নেথলিউমভক লৈ যাবলৈ নিৰ্দেশ দিলে। এটা কবিভব পাৰ হৈ আৰু এটা সৰু কবিভব।

হুয়ো সোমাই গ'ল। তাৰ পিছত আৰু এখন ছৱাৰেদি সোমাই বুঢ়ী মানুহজনীক মাতি অকিচাবজনে ক'লে

"এখেত আহিছে তোৰ গোচৰৰ খা-খবৰ লবলৈ।"

বুঢ়ীজনীয়ে মানুহজনৰ ফালে একান্তমনে চালে। নেথলিউমতে থিবীকীখনৰ একেধাৰে ওচৰলৈ গ'ল আৰু ক'লে, "তোমাৰ কথা মোক একনে কৈছে। গোটেই ঘটনাটো মই জানিব খোজোঁ।"

অকিচাবজন অলপ আঁতৰি গ'ল। সি চাৰিওপিনে এবাৰ চকু ফুৰাই চালে।

বহুত গৰণৰ কয়লী। তাৰ মাজতে আছে এজন ধনীয়া ডেকা ল'ৰা। বেচেৰাই গা লৰাৰ মোৱাৰি হুৱা চালনীবাখনৰ ওপৰতে পৰি আছে। ল'ৰাটোক সোধাত সি ক'লে যে ভাৰ মৰ-বিবাহিতা পক্ষক কৌপল কৰি ওচৰৰে এখন হোটেলৰ ৰান্নিকৈ ফুৰুলাই গিছিল।

বহুতবাৰ অনুবোধ কৰাভে সি তাইক এৰি নিদিয়ে। “খন্তু গালি
পাবিলো। সি তাৰ চাকৰ লগাই মোক মৰালে।”

“তাৰে পিছদিনা হোটেলখনত জুই লাগিল। হোটেলৰ মালিকে
মইহে ঘৰত জুই লগালোঁ। বুলি পুলিচত গোচৰ দিলোঁগৈ। ঘৰটি
হেনো ইলিওব কৰা আছিল। টকা পাবৰ কাৰণে নিজে নিজৰ ঘৰত
জুই লগাই দি দোষটো জাপি দিলে মোৰ ওপৰত।” তাৰ লগতে তাৰ
মাক—সেই বুঢ়ীজনীকো একে অভিযোগেৰে অভিযুক্ত কৰিছিল।

“—সঁচা কৈছানে?”

“—ভগবানক সাক্ষী কৰি কৈছো মই তাত নাছিলোঁৱেই।
পাবিলে মোক অলপ সহায় কৰক ডাঙৰীয়া।”

“—ভাঙি নপৰিবা, কি কৰিব পাৰি মই চাওঁ।”

ইতিমধ্যে অফিচাৰজন আহি তাৰ কাষত থিয় হলহি আৰু শ্বৰিলে
“কথা পতা হলনে?”

সিহঁত জেলখানাৰ অফিচলৈ উভতিল। ইন্সপেক্টৰজন কিবা
কামত ব্যস্ত হৈ আছিল। নেথলিউমভক দেখিয়েই তেওঁ ক’লে, “ইস-
কমা কৰিব; মই পাহৰিয়েই আছিলোঁ। আপুনি অলপমান বহক,
মই মাতি অনাওঁ।”

॥ চব্বিশ ॥

জেল অফিচৰ কোঠালী দুটা। প্ৰথমটোত আছে কয়েদীসকলৰ
উচ্চতা জুৰিবলৈ এপাত ফেল আৰু তাৰে এটি কোণত আছে বীণ্ডবুইব
এটি বৃহদাকাৰৰ বিগ্ৰহ। বিগ্ৰহটো দেখিলেই এনে ভাব হয় যে
যিবোৰ মানুহে বীণ্ডৰ বাণী শুননি বা উপহাস কৰি অন্য মানুহক
ভাঙনা দি থাকে সেইবোৰ মানুহক চাবৰ কাৰণে বীণ্ড ভাতে বৈ
আছে। আনটো কোঠালীত বহি আছে কুৰিজনমান পুৰুষ আৰু
মহিলা। মাজতে টেবিলখন সন্মুখত লৈ বহি আছে ইন্সপেক্টৰজন।

মাতুলবোৰে তেওঁক ঘেৰি আছে। তাৰে ভিতৰত আছে এজনী সৰু ছোৱালী। তাৰ মাক ৰাজবন্দীনী। মাকৰ লগতে তাইও আছে জেলত। দৰ্শনাৰ্থীক দেখা কৰিবলৈ সেই মাতুলজনবাকীতো অহা হৈছিল। নেখলিউদভে মৰমতে ছোৱালীজনীক মাতিব খুজিছিল।

“মাৰিয়া, এইজনীক লৈ যোৱা।” ইন্সপেক্টৰজনে কথাবাব এনেভাবে প্ৰকাশ কৰিলে যেন ছোৱালীজনীৰ লগত কথা পাতিবোৰো নেখলিউদভৰ কাৰণে নিষয় বহিৰুত কথ।।

মাৰিয়া প্ৰাভল্‌না বোলা সুন্দৰী ছোৱালীজনীক দেখি নেখলিউদভ আকৰ্ষিত হ’ল। ৰাজবন্দীনী মাৰিয়াই কথা পাতিব খুজিছিল নেখলিউদভৰ লগত; ইন্সপেক্টৰজনে বাধা দি ক’লে, “মাৰিয়া, অপৰিচিত লোকৰ লগত কথা পাতিব নোৱাৰে বুলি ক’ব লাগে নেকি?”

ভয়মহিলাই ক’লে, “হ’ব বাক কথা নাপাতো।” তাৰ পিছত ইন্সপেক্টৰজনে নেখলিউদভক ক’লে যে এগৰাকী ৰাজনৈতিক বন্দীক চাইবৈৰিয়াৰ জেললৈ পঠিয়া হ’ব।

নেখলিউদভে বেছিপৰ অপেক্ষা কৰিব নালাগিল। বগছখোতকাৱা ওলাই আহিল আৰু সুধিলে, “অ’ আপুনি আহিছে? আপুনি ভেনেহলে যোক পাহৰা নাই।”

“—এনেভাবে যে লগ পাম এই কথা ঘাই ভৰাই নাছিলোঁ। ভালনে?”

তাই নিজে নিজেই কবলৈ আৰম্ভ কৰিলে : ৰাজনৈতিক আদৰ্শ আৰু নীতিৰ কেনেকৈ প্ৰচাৰ হয়, সংগঠন কিয় গঢ়ি যায়, দল-উপদল শ্ৰেণী সংঘ আদি কিয় হয় ইত্যাদি কথাবোৰক লৈয়ে তাই যাত তাইৰ কথা বতৰাৰ ধৰণ-কৰণ দেখি এনেহে অনুমান হল তাই যেন পৃথিৱীৰ সমস্ত মানুহে ব্যৱহাৰ কৰা কথা আৰু শব্দবোৰৰ অৰ্থ বুজি পায় আৰু সকলো বিষয়ৰ তাৎপৰ্য্যৰ কথাবোৰ জানে। যেন নিজকে তাই কিবা এটা ডাঙৰ কামত উচৰ্গা কৰি বৃগদ হ’ব খোজে। কিন্তু সেই বৃহৎ কামটো কি সেই সম্পৰ্কে তাইৰ যেন কোনো পৰিচয়ৰ বাণী নাই।

হোৱালীজনীয়ে নেখলিউলভক বিচাৰিছিল শুভতা নামেৰে তাইৰ এজনী বান্ধৱীৰ স্বাৰ্থত। বেচৰী কোনো দল-উপদলত নাছিল, অথচ পাঁচ মাহ আগতে তাইক গ্ৰেপ্তাৰ কৰি আনি জেলত ৰাখিছে। তাইবো মুক্তিৰ কাৰণে কিবা এটা কৰে। তাই আক ক'লে যে তাইৰ এজন বন্ধুকো একেদৰেই বন্দী কৰি ৰাখিছে—তাৰো মুক্তিৰ কাৰণে মাজুফজনে কিবা এটা কৰিব পাৰে নেকি চাব লাগে। নেখলিউলভে ক'লে, “মই পাবোমানে যত্ন কৰিম।”

হোৱালীজনীয়ে নিজৰ কথাও ক'লে : তাই আছিল প্ৰশিক্ষাৰ্থী ৰাজী। ডেকিৱাই সোমাল পাৰ্টিত; জীৱনত সেয়ে প্ৰথম। প্ৰচাৰ কাৰ্য্য চলাওঁতে পুলিচে তাইকো গ্ৰেপ্তাৰ কৰিলে।

“মোকো নিৰ্বাসন দণ্ড দিছে। তাৰ কাৰণে মই আনন্দিত। মই এতিয়া ভূমীয় মাৰ্গ গ্ৰহণ কৰিছোঁ।” জেললৈ আহি তাই যে এজন চম্ভবক গুলিয়াই মাৰিছে সেই কথাও স্বীকাৰ কৰিলে।

দৰ্শনৰ সময় পাৰ হোৱা বুলি ইলপেট্টেৰে সঁকিয়াই দিলে। কয়দী-বোৰ ভিতৰ সোমালগৈ।

ইলপেট্টেৰে নেখলিউলভক ক'লে, “মাছলভাক যদি দেখা কৰিব খোজে তেন্তে কালিলৈ এবাৰ আহক।” ইয়াৰ পিছত মাছলভাক কেনেবাটক জেল হাস্পতাললৈ স্থানান্তৰ কৰিব পাৰি নেকি সেই বিষয়েও আলোচনা কৰিলে। আক লগতে ক'লে যে পাছপোৰ্ট নোহোৱাৰ অপৰাধত অপৰাধী কৰি জেলত বন্দীজনবোৰ অধিক কয়দীক এনেদৰে ৰাখি থৈছে। সেইসকলকো খালাচ কৰিব পাৰি নেকি সেই বিষয়েও আলোচনা কৰিলে।

॥ পাঁচশ ॥

শিহুৱিনা নেখলিউলভে উকীল কানাবিণৰ ওচৰলৈ গৈ খালাচ কৰাৰ বিষয়ে অনুৰোধ কৰিলে। ডেওঁ যেন এইখিনি কাম হাতত

লয়। উকীলজনেও আগ্রহ প্ৰকাশ কৰি ক'লে যে মোকৰ্দ্দমাটোও তেওঁ
ওকালতি কৰিব আৰু তাৰ বাবে তেওঁ কাৰো মাহুলো নলয়। মেথলি-
উদভৰ বৰ ভাল লাগিল।

আজি উপ-ৰাজ্যপালৰ ঘৰত আহাৰ কৰিবলৈ নিমন্ত্ৰণ আছিল
মেথলিউদভৰ। সি ভোজলৈ গৈ দেখিলে যে তাত বহুদূৰী কেবা-
জনো; তাৰে ভিতৰত আছে কবছাপিৰাও।

সি মিহিঠৈ এবাৰ ভালকৈ চালে; তাইক আজি বৰ ধুনীয়া
লাগিছে। মিহিয়েও হাঁহি হাঁহি সম্ভাষণ জনালেহি মেথলিউদভৰ। তাই
ক'লে, “মোক এবাৰ দেখা কৰি নোযোৱা জানো?”

নিমন্ত্ৰিত আলহীসকলৰ লগত ব্যস্ত উপ-ৰাজ্যপালজন। সুবোধ
বুজি মেথলিউদভে এবাৰ ক'লে, “মই অলপ সুকীয়াকৈ লগ ধৰিব
খোজো।”

“—বলা সিটো কোঠালৈ।”

চুয়ো গ'ল।

“মই তোমাক সেই ভোৱালীজনীৰ কথা কব খুজিছো। মাহুলজৰ
কথা। তাইক যদি তুমি হাল্পাতালৰ একনী পৰিচাৰিকা হিচাপে
বাস্তৱ্য কৰি দিলাহেঁতেন। শুনিছো যে তেনে বাস্তৱ্যও কৰিব পাৰি।
বেচেনী একেবাৰে নিবলবাখী; অথচ তাই জেলৰ কয়লী হ'ব লগাত
পৰিছে।”

“মই চাওঁ বন্ধ কৰি। কামটো হ'ব বুলি আশা কৰিব পাৰা।”

আৰু এটা কথাৰ কাৰণে অনুবোধ কৰো। জেলত আৰু এৰ
ত্ৰিশজন মানুহ আছে। সিহঁতৰ পাহৰপোটৰ ম্যাদ উকলি যোৱাৰ
কাৰণে যোৱা এৱাহ ধৰি সিহঁত বন্দী হৈ আছে। সিহঁতৰ অন্য কোনো
অপৰাধ নাই।”

“—তুমি কোনকৈ জানিলা?”

“—মই গৈছিলো। এজন কয়দীক দেখা কৰিবলৈ। উভতি আহোঁতে সেই মানুহবোৰে মোক ঘেৰি ধৰি কৈছিল।”

“মই বাক চাম, মই বাক আজিয়েই সেইখিনি কবাই দিম।”

পিছদিনা।

নেখলিউদভে মাছলেন্নিকভৰ পৰা এখন চিঠি পালে। মাছলভাক হাস্পাতালত এজনী পৰিচাৰিকা হিচাপে নিয়োগ কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিছে বুলি জনাই লিখা সেইখন চিঠি।

চিঠি পাই নেখলিউদভৰ বৰ আনন্দ লাগি গল। মাছলভাক কাৰণে অলপ হলেও সি অন্ততঃ কিবা এটা কৰিব পাৰিছে। বেচেষ্টা মানুহজনীৰ অৱস্থাটোৰ কথা ভাবি তাৰ দুখ লাগি যায়। তাইক এদান-মান সহায় কৰি দিব পৰাটো তাৰ কাৰণে কিমানবৈ আনন্দদায়ক কথা।

মানুহৰ মনত এটা ভুল ধাৰণা আছে। তেওঁলোকৰ প্ৰতিজনেই ভাবে যে তেওঁলোকৰ প্ৰত্যেকেই একোটা বিশেষ গুণ বা বৈশিষ্ট্য থকা প্ৰাণী। তাৰে কোনোবাজন দয়ালু, কোনোবাজন নিষ্ঠুৰ; কোনোবা জন আকৌ বিজ্ঞ, কোনোবাজন নিৰ্বোধ। কোনোজন হয়তো উদ্যোগী, কোনোজন বা আকৌ উদাসীন... ইত্যাদি। প্ৰকৃতপক্ষে মানুহ বোলা প্ৰাণীটো তেনেকুৱা বিশেষ একো নহয়। এজন মানুহৰ বিষয়ে আমি ক'ব পাৰো যে গুণত তেওঁ সদায় দয়ালু—কেতিয়াবাহে নিষ্ঠুৰ; বেছিভাগ সময়তে তেওঁ বিজ্ঞ, কাচিৎহে নিৰ্বোধ; বেছিভাগ সময়তে তেওঁ উদ্যোগী, কেতিয়াবাহে উদাসীন। অথবা কথাটো ওলোটা ভাবেও ক'ব পাৰি। কিন্তু কাৰোবাক যদি দয়ালু বা বিজ্ঞ, আৰু অন্য কাৰোবাক নিষ্ঠুৰ অথবা নিৰ্বোধ বুলি কওঁ কেতিয়া হ'লে প্ৰকৃততে সঁচা কথা কোৱা নহ'ব। তথাপিহে আমি এনেদৰেই মানুহক শ্ৰেণীভুক্ত কৰি

আহিছো। আঁচলটোঁ মাছুহ এখন নদীৰ দৰে—কেতিয়াবা তেওঁ বিহুত,
কেতিয়াবা সংকীৰ্ণ, কেতিয়াবা খবশ্ৰোতা আৰু কেতিয়াবা স্থিৰ,
কেতিয়াবা স্বৰু আৰু কেতিয়াবা ছোলা, কেতিয়াবা হৰুতা চোঁ আৰু
কেতিয়াবা উৰু। এইবোৰ কাৰণতে মাছুহক চিনা বহু চান কাম।

আজালতৰ বিচাৰ আৰু কণ্ঠিউহাৰ লগত প্ৰথম সাক্ষাতৰ
পিছতে এটা নতুন জীৱনৰ আনন্দ আৰু উল্লাসত নেখলিউদেৰ সমস্ত
জ্বনৰ পৰিগ্লভ হৈ উঠিছিল। কিন্তু হঠাতে সেই স্থান ল'লে আতংক
আৰু অনৌহাই। সি সংকল্প কৰিছে যে কাতিউহাৰ সি পৰিত্যাগ
নকৰে; আৰু তাই যদি বিচাৰে তেন্তে সি তাইক বিয়া কৰাব।

ইলপেট্টেৰৰ পৰা অমুমতি লৈ নেখলিউদেৰে কাতিউহাক দেখা
কৰিলে। ঠাৱৰ বেৰখনৰ দুয়োফালে দুয়ো মুখামুখীকৈ থিয় হ'ল।
তাইৰ মুখত শাস্ততাৰ আৰু চকুত যেন কিবা লাজ আৰু ভয়।

“মোক ক্ষমা কৰিবা ইভানভিচ, মই পৰহি দিনা তোমাক বৰ
খেলাকৈ ক'লো।”

নেখলিউদেৰ মনে মনে থাকিল।

“—ক্ষমা কৰাৰ অধিকাৰ মোৰ নাই।”

“মোক তুমি এবি দিয়া ইভানভিচ।”

“—কিয় ?”

“দিবই লাগিব।”

“—কিন্তু কিয় ?”

তাই চকুলৈ চাই আকৌ ক'লে, ‘কিয় নহয়, সেইটো কৰিবই
লাগিব। মই সঁচা কথা কৈছো। মই কোনোমতে নোৱাৰোঁ।’

তাৰ পিছত তাই কিবা ভবাৰ নিচিনা কৰি উঠি আকৌ ক'লে,
‘মই কৈছো—মই নোৱাৰোঁ; নহলে মই চিপজৰী লগাই দিবম।’

নেখলিউদেৰে বুজিলে যে এই প্ৰত্যাখানৰ পিছত বুণা আৰু কোঁত
মিহলি হৈ আছে সঁচা; কিন্তু তাৰ লগতে মিহলি হৈ আছে আৰু
এটা কথা—বিটো সম্ভৱ আৰু গুৰুপূৰ্ণ। সি গভীৰভাৱে ক'লে,

“কাতিউহা মই তোমাক আগতে কোৱাখিনিকে বৰ্ত—মই তোমাক

বিয়া কৰাব ধোতো ; তুমি যদি নিবিচৰা তেন্তে মই আগতে কোৱাৰ
দৰে তুমি যতেই থকাগৈ ময়ো। তাতেই থাকিমগৈ।”

“—সেইটো তোমাৰ ইচ্ছা।”

“ভগৱানে কবিলে তোমাৰ দণ্ডাজ্ঞা বাতিলো হব পাৰে।”

“—বাতিল নহলেও কথা নাই। এইটো গোচৰ নোহোৱা হ’লেও
এই শাস্তি মোৰ প্ৰাপ্য আছিল।”

“.... অ’ সেই হাম্পতালৰ কথাটো ; তুমি যদি কোৱা মই তাত
কাম কৰিমগৈ। মই আক কেতিয়াও মদ নাখাওঁ।”

ডাইব চকুৰ ফালে চাই সি ক’লে, ‘মই তোমাক কি ভাৱাৰে
ধন্যবাদ জনাওঁ।’

তাৰ ওলাই আহিবৰ সময় হ’ল। যোৱা কিছুদিনৰ সঞ্চিত
সকলো শিখা, পল্লহ অস্ত্ৰকতে যেন নাইকিয়া হ’ল। তাৰ মনত আজি
এটা নতুন তাৰ জ্বাৰত হৈছে। সি এটা কথাত দৃঢ়ভাবে প্ৰত্যয় গ’ল
যে প্ৰেমৰ শক্তি অপবাজেয়। এনেহেন অজুভূতি তাৰ মনত আগতে
আক কাহানিও জগা নাই।

মাছলভাও ভিতৰ সোমালগৈ। ডাই ডাইব বিচক্ষাখনত বহি
একান্তমনে বহুত কিবাকিবি কথা চিন্তা কৰি থাকিল।

॥ এক ॥

পাছৰ ফিলৰ ভিতৰতে মাহুজতাব গোচৰটো চিনেটত উপস্থাপিত হোৱাৰ কথা; নেখলিউডে সেই সময়ত পিটাৰ্চবুৰ্গত উপস্থিত থাকিব বুলি ঘিৰাং কৰিছে। কেনেবিধে আপোনাৰ খচৰাটো শেষ কৰাৰ পিছত নেখলিউডতক পৰামৰ্শ দি ক'লে যে যদিহে চিনেটত আপোনাৰ প্ৰস্তাৱ হয় তেনেহলে তেওঁ নিজে সত্ৰাটৰ ওচৰত আবেদন কৰিব। তেওঁ নিজে আপোনাৰ ভিত্তিটো অতি দুৰ্বল বুলি ভাবে, আবেদন পত্ৰ প্ৰাৱ হোৱাৰ বেছি সম্ভাৱনা দেখা নাই।

যদি আপোনা প্ৰায় নব্বয় তেনেহলে জুন মাহৰ প্ৰথম ভাগতে কৰ্মীৰ দল এটাৰ লগত মাহুজতাক চাইবেৰিয়ালৈ স্থানান্তৰ কৰিব। সেয়ে হলে নেখলিউডেও সেই দলটিৰ লগতে চাইবেৰিয়ালৈ গুচি যাব। তাৰ আগে আগে সি তাৰ জমিদাৰীত থকা গাৰ্ভকিলাকলৈ গৈ মাটিবাবীৰ এটা সন্মত কৰা উচিত হ'ব বুলি ভাবিলে।

চহৰৰ ওচৰতে ক'লামাটি অঞ্চলটো। এইটো তাৰ জমিদাৰীৰ সামৰা এক বিস্তীৰ্ণ অঞ্চল। নেখলিউডৰ উপাৰ্জনৰ এটা ভাৰত অংশ এই অঞ্চলটোৰ পৰাই আহে। প্ৰথমতে সি এই অঞ্চললৈ যোৱাটোকে ঠিক কৰিলে। কিন্তু কালতে সি তালৈকে বহুতৰাৰ গৈছে।

নেখলিউডে আগতেই অনুভৱ কৰিছিল যে পকাশ বছৰ আনৰ ভূমিদাস প্ৰথাৰ পৰিৱৰ্তন নহ'ল। তেতিয়াই গৰ্হিত বুলি ক'লা এই প্ৰথাটো আজিও একেদৰেই আছে। নেখলিউডে নিজৰ বিবেকেৰে সিদ্ধান্ত কৰিলে যে সি জমিদাৰী ত্যাগ কৰিব। ইয়াৰ পৰা তাৰ লাভ হ'ব প্ৰচুৰ। সেই ক্ষতিক বীকাৰ কৰিব লাগিব এইটো সি গৰ্হিত

যিটো সময়ত জেল কয়দীবিলাকৰ স্বাৰ্থত আৰু তাৰ সান্ত্বনা চাইবেৰিয়া
 ৰাজ্যৰ কাৰণে তাক কিছু টকাৰো আৱশ্যক হ'ব। নেখলিউদেভে স্থিৰ
 কৰিলে যে চোৱাচিতা কৰিবৰ কাৰণে মাহুহ বাখি সি মাটিত আৰু
 খেতি নকৰায়। কম খাজনাত খেতিয়ক প্ৰজাসকলৰ নামত এনেভাবে
 মাটি বন্দোৱস্ত কৰি দিব যাতে সিহঁতে জমিদাৰৰ ওপৰত আৰু নিৰ্ভৰশীল
 হৈ থাকিব নালাগে। নিজৰ মাটিত নিজে খেতি কৰিব। অস্তুতঃ
 পুৰণি ব্যৱস্থাতকৈ এই ব্যৱস্থাটো বহুগুণে ভাল হ'ব।

সি এখন ধোঁৰাগাড়ীত উঠি বাত্ৰা কৰিলে। সচৰাচৰ জমিদাৰ-
 সকল আহি যিটো ঘৰত থাকেহি সেই ঘৰটোত সোমালগৈ। তাৰ
 সিহঁত নিজেই অকলে অকলে ঠাইবোৰ চাই আহিল। নিজে গৈ
 জাহ্নুহবোৰৰ ঘৰত অৱস্থাৰ কথা স্বচক্ৰে অনুধাৱন কৰিলে। চুখে
 কুলাই-পাচ্চিয়ে নথৰা প্ৰজাবোৰৰ অৱস্থা দেখি নেখলিউদেভে মনতে স্থিৰ
 কৰিলে যে সি আৰু অলপো সময় নষ্ট নকৰে—সি তাৰ কামখিনি
 কৰি পেলাব।

এইবাৰ নেখলিউদেভে জমিদাৰ থকা ঘৰটো এবাৰ ভালকৈ নিৰী-
 ক্ষণ কৰিলে : সেইঘোৰৰ সাজ-সজ্জা, আচৰাৰ পত্ৰ আদিয়ে একালৰ
 বিলাসিতাৰ এক চূড়ান্ত নিদৰ্শন দাঙি ধৰিছে। নেখলিউদেভে মনতে
 স্থিৰ কৰিলে : এই পুৰণি ঘৰটো সম্পৰ্কেও এক ব্যৱস্থা কৰিব লাগিব।

‘মাটি-বাৰীবোৰক লৈ ঘঁই আৰু মালিক হৈ থাকিব নোখোজো।
 এইবোঁধ ঘৰ-বাৰী মোক কেলৈ?’

—সি নিজে নিজে ভোৰভোৰালে। আকৌ ভাবিলে—সি যদি বিয়া
 কৰায় তেনেহলে? বিয়া কৰালেতো তাৰ ল'ৰা-ছোৱালী হ'ব।
 খাৱৰীয়া কেবাটাও হ'ব, তেতিয়া? তেতিয়া কি কৰিব? এটা সম্পত্তি
 এবাৰ একেবাবে এৰি দিলে সিহঁত আকৌ সেই সম্পত্তি কৰি লোৱাটো
 চাৰ্ভ নহ'বনে?

বহুত ভাবিচিন্তি নেখলিউদেভে গুই পৰিল। গুই গুই নিজে নিজেই
 কৈ উঠিল—“কালিটোৰ বাজিখুৱা দেখা যাব, নিজৰ প্ৰজাবোৰৰ
 ব্যৱস্থা নিশ্চয় কৰাব।”

তাৰ পিছতে শোৱাব পৰা এবাৰ উঠিল আৰু ভাবিলে : “বহুত
নহয়, মই কেতিয়াও হাব নামানো।”

পিছদিনা ৰাতিপুৱাতে সি সাৰ পালে। এনেদৰে বিচনাখনতে
বহিল। আগদিনাই খেতিয়কসকলক খবৰ দি খোৱাৰ আহিল
মানুহবোৰ আহি যেন সন্মুখৰ পথাৰখনতে গোট খায়হি।

সেইমতে মানুহবোৰেও ইতিমধ্যে গোট খাইছিলহি। সি খিৰিকীয়ে
মানুহবোৰলৈ এবাৰ চাই পঠালে।

নেখলিউদন্ত ওলাই গ’ল মানুহবোৰৰ মাজলৈ। সিহঁতক জ্ঞান
দিলে যে সি তাৰ জমিদাৰীত থকা সকলোবোৰ বুঢ়ী খেতিয়কসকলৰ
মাজত বিলাই দিব খুজিছে।

আচৰিত্তে এনে যোষণা এটি শুনিব বুলি মানুহবোৰে আশা কৰা
নছিল; সকলোৰে মুখত আশ্চৰ্য্য। বুঢ়া মানুহ এজনে প্ৰশ্ন কৰিলে,
“মাটি আমাক দিব খুজিছে হয়, নিজে কেনেভাবে?”

নেখলিউদন্তে ক’লে : “খাজনাৰ হাৰ কিমান কমাৰ পাৰি সেই
কথাও বিবেচনা কৰা যাব, আৰু খাজনাৰ নিৰিখো নিৰ্দ্ধাৰণ কৰিব
খেতিয়কসকলে নিজে পাতি দিয়া এখন সমিতিয়ে।”

কথাখিনি শুনাৰ পাছত একো মন্তব্য নকৰাকৈয়ে খেতিয়কসকল
ঘৰাঘৰি গ’ল। নেখলিউদন্তো আহিল তাৰ জমিদাৰী কাৰ্যালয়লৈ;
তাতে ঘৰি সি চুক্তি-পত্ৰৰ খচৰাটি প্ৰস্তুত কৰিব।

পিছদিনা ৰাতিপুৱা খেতিয়কসকলৰ বয়োজ্যেষ্ঠ প্ৰতিনিধিৰ জৰত
আলচ কৰি নেখলিউদন্তে এখন চুক্তি-পত্ৰও কৰিলে।

নেখলিউদন্তে সেইয়েক দুজনীৰ সম্পত্তি আৰু জমিদাৰীও পাইছিল
উত্তৰাধিকাৰী নৃত্বে। এইটো সম্পত্তিৰো কিবা এক হেতু-বৈধ কৰিব
লাগিব। গতিকে সি তালৈকে গ’ল।

ঠাইডোখৰ পোৱাৰ লগে লগে মনত পৰিল তাৰ ওচৰ জীৱন
কথাবোৰ। বহুত বুজিয়ে তাক জুৰুবি দি থকিলে : তাহানিও সি
শুনিছিল আটাকলৰ পৰা অহা সেই মড়কনি সন্দেহক, খেতিয়ক
উপতি পৰা কৰীৰ খৰয়োজ পানীৰ কলকনিৰ পৰাও জিৱনৰ

নদীৰ পাৰত কৌপোৰ 'ধোঁওতে উঠা' ধপ্ ধপ্ শব্দ—সিহঁতৰ ডিঙা কপালত লাগিছিল বসন্তৰ বতাহ—সেই বতাহত চোঁতুলি উৰিছিল ব্ৰহ্ম চুলিখোৰ, থিৰিকীৰ কাষত বহি বহি চাই থাকোঁতে এদিন উৰি আহিছিল এটা মাখি ।

ওঠৰ বছৰীয়া সেই ল'ৰাটো তেতিয়া কেনেকুৱা আছিল সেই কথাও তাৰ মনত নপৰা নহয় । সি যেন পূৰ্বৰ দিনবোৰৰ লগত আজি একাত্ম-বোধ কৰিছে, অনুভৱ কৰিছে এক অনাবিল সবলতা, সেই অনাগত ভৱিষ্যতৰ সম্ভাৱনাক লৈ উঠা এক উদ্দীপ্ত উৎসাহ

তাৰ মনত পৰিল কাতিউছাৰ লগত তাহানিৰ সেই কথাবোৰ । লগুৱাজনক সি সুধিলে, “আচ্ছা-তই এটা কাম কৰিব পাৰনে ? খাবিনা নামৰ ইয়াত কোনোবা এজনী ভিৰোতা থাকে, ক'ত থাকে খবৰটো জানিব পাৰনে ?”

খাবিণা হ'ল কাতিউছাৰ বাছীয়েক । তাইক সি লগ পাব লাগে কাতিউছাৰ পিছৰখিনি কথা ভালকৈ জানিবৰ বাবে ।

তাৰ পিছত অলপমান চিন্তা কৰি ক'লে, “মহয়, তই নালাগে বাক—মই নিজে যাওঁ, তাইৰ ঘৰটি বাক কোনখিনিত ?”

লগুৱাজনে ক'লে ।

নেখলিউদঙে নিজে ওলাই গ'ল খাবিনাৰ ঘৰটো বিচাৰি । বাওঁতে বাটত কেবাঘৰতো সোমাল। সকলোৰে খা-খবৰ ল'লে, সিহঁতৰ আকৃষ্ণাৰ বিজয়ও বুজ লৈ গ'ল । সি গম পালে যে একোটা সাধাৰণ কথাত জমিদাৰৰ মহৰীয়ে সিহঁতক কমখন নগ্ন-নাকতি কৰি থকা নাই । বেৰ বিৰৰ বাবে এম্লি এডাল গছ কাটি অনাৰ কৰে চুৰি কৰা বুলি এজন বাহুৰুক পুলিচৰ হুকুমই ধৰালে আৰু জেলতো ভৰালেহি । এইবোৰ দেখি-শুনি নেখলিউদঙৰ অন্তৰ গলি গ'ল । এনে জত্যাচাৰৰ বাবে মোটেই জমিদাৰী অধ্যাটোৰ বিৰুদ্ধে তাৰ মন অধিক বিৰোধী হৈ উঠিল ।

অলিক কেইমিটো পৰা হৈ সুৰি সুৰি সি উলিয়াবলৈ সেই বুঢ়ী-জীয়াৰ ঘৰটো । হুলাই-ধক-বেতি বুঢ়ীয়ে 'কোতলাত'ত চলি আহে ।

বুঢ়ীয়ে তাক ভিতৰলৈ মাতি নিলে।

চুলাটোৰ পিছফালে পৰা আছে এখন সৰু খাট। খাটখনলৈ জাব ল'ব পৰিল বেছিকৈ। সি অহুমান কৰিলে—এই খাটখনতই কাতিউছাই শিশুটিক লয় দি ইয়াতেই গুই গুই ভালদিন কটাইছিল হ'ব পাৰে।

“—আজ্ঞা এটা কথা সোধো। কাতিউছাৰ কথা মনত আছেনে?”

বুঢ়ীয়ে মাহুহজনৰ ফালে ধৰ লগি চাই, থাকি পিছত ক'লে,
“বোপাই কেথেকিগাৰ কথা কৈছা নেকি? মনত নাথাকিব কিয়? তাইৰ লুখৰ কথা আৰু কি কৰা! বিয়া নোহোৱাকৈয়ে তাই মাক হ'ল, তুমিয়েই তাইক সেই সন্তানটি দিছিল।”

“—তাৰ পিছত?”

‘তাই মোৰ কথা লুপুতিলে, ভাট্টো কৰ লাগুটি নহয়। এটা কাম যোগাৰ কৰি দিলো, ভাতো টিকিব নোৱাৰিলে—তাইতো আৰু সৰু নহয়, সদায় ওপৰত কয়। এদিন মোৰ লগত কাছিয়া কৰি গ'ল ওলাই। তাৰ পিছত ফৰেষ্ট অফিচাৰৰ ঘৰত—ভাতো সুখত থাকিব নোৱাৰিলে

“তোমাৰ ঘৰতেইতো তাইৰ প্ৰসৱ হৈছিল, কেচুৱাটোৰ নিজৰে জানিব খুজিছো।”

“প্ৰসৱৰ পিছত তাইৰ অৱস্থা কাহিল, কেচুৱাটোক কিছু গীৰ্জালৈ নি জাতকৰ্মও কৰাইছিলে। মাকৰ বেমাৰ; কেচুৱাটো বখা হায় কেনেকৈ! উপায় নাপাই তাক অনাথ আশ্ৰয়ত থলে। তুমি দিয়া এশ কৰণীখন তাইৰ হাততে আছিল। গতিকে টকাৰো অৱশিষ্ট নাছিল। সিহে কি হ'ব—তাত কেচুৱাৰ অস্থি হ'ল আৰু হাস্পাতাললৈ নিওঁতে বোলে বাটতে সি মৰি থাকিল।” কথাখিনি কৈ বুঢ়ীয়ে চকুপানী টুকিলে।

নেথলিউদে তাৰ নিজৰ সন্তানটিৰ বিষয়ে মাত্ৰ সেইখিনিকে জানিলে।

জমিলাৰ অধীনত থকা শিশু, বুকু, কঁচা প্ৰকাৰেৰে কঁচা বেবি নেথলিউদেৰ বৰ বেয়া লাগিছিল; আৰু বেয়া লাগিছিল কাতিউছাৰ অৱস্থাৰ কথা ভাবি। মাহুহজনেৰে কঁচাৰে কঁচাৰে এটা-দুটা সি মাটিয়ে সিহঁতক অৱমান কৰিব পাবিলেহে তেনে সেই মাটি সিহঁতক

নহয়, সেই মাটিৰ ফল ভোগ কৰে সিসকলে—বিসকলে নিজে খেতি নকৰে।
খেতিয়কৰ পৰিশ্ৰমৰ ওপৰত সেই জমিদাৰসকলে টিখিল-খিলাই থাকে।

সি ভাবিলে : এই মাটি কেতিয়াও ব্যক্তি বিশেষৰ সম্পত্তি হ'ব
নোৱাৰে. মাটি সৰ্বসাধাৰণৰহে সম্পত্তি।

এইবাৰ সি ভাবিলে যে সিদিনা খাজনাৰ বিনিময়ত মাটি দিয়াৰ
বি ব্যৱস্থা কৰিছিল, সেই ব্যৱস্থা ঠিক হোৱা নাই। এইবাৰ ঠিক
কৰিলে—মাটিৰ পৰা পোৱা খাজনাৰো গৰাকী হ'ব খেতিয়কসকল। সেই
ধন জমা হ'ব সমূহীয়া পুঁজিত; আৰু সেই পুঁজিৰ ধন সৰ্বসাধাৰণৰ
হিতৰ কাৰণেই সৰ্বসাধাৰণেই ব্যৱহাৰ কৰিব।

এই কথাবোৰ তাৰ কৰ্মচাৰী মহৰীজনেও বুজি নোপোৱা নহয়।
সিহঁতেও জলদৰে বুজি পায়; বুজি নোপোৱাটোহে অসম্ভৱ।

সি টেবিলত বহিল আৰু তাৰ পৰিকল্পনাটোক কেঁনেদৰে কণ
দিলে সেই কথা নিশ্চিত কৰিবৰ কাৰণে কাগজ-কলম হাতত তুলি ল'লে।

লিখা কামখিনি শেষ কৰা হ'ল। তাৰ পিছত এটা স্বস্তিৰ নিশ্বাস
পেলালে আৰু তাৰ পিছত এনেয়ে এবাৰ সি বাহিৰলৈ চাই পঠিয়ালে :
পথাৰত ধূবি ফুৰা গৰুৱে হেহেলিয়াইছে।

চুক্তি-পত্ৰ কৰি খেতিয়কসকলৰ প্ৰতিনিধিক চহী কৰিবলৈ মতা
হ'ল। কিন্তু কি আচৰিত. মানুহবোৰে তাত চহী নকৰিলে। সিহঁতে
কথাকোৰ বুজিবোৰ চেষ্টা নকৰি মাত্ৰ এটা কথাহে ক'লে, যে আগতে
যেনেকুৱা আছিল তেনেকুৱাই হৈ থাকক; কোনো ধৰণৰ পৰিৱৰ্তন
নালাগে।

খেতিয়কসকলে তাৰ প্ৰস্তাৱ প্ৰত্যাখ্যান কৰিছে। সি আচৰিত
হ'ল যদিও তাৰ হুখ নালাগিল। আগৰখন ঠাইৰ মানুহবোৰে তাৰ
প্ৰস্তাৱ সমৰ্থন কৰি তাক ধন্যবাদ দিছিল। কিন্তু এই ঠাইৰ প্ৰজা-
সকলে সেই প্ৰস্তাৱ গ্ৰহণতো নকৰিলেই; বৰং তাক সন্দেহৰ চকুৰেহে
টলিলে। অকল সেয়ে নহয়—তাক সিহঁতৰ বৈৰী বুলিও ভাবি ল'লে।
এইবাৰ সিহঁত কিন্তু নেখলিওঁতৰ বেয়া নালাগিল। সি শান্ত হৈ
কেৱল ভাবি থাকিল।

অকিচ ঘৰটোৰ চাৰিওপিনে সি আকৌ এবাৰ চকু মুৰালে। তান মনত পৰিল কাতিউদ্ধাৰ লগত সেই কালবাতিটোৰ কথা—গিৰিকালৰ বাৰান্ধাখন—বিখনক পাপৰ স্বতিয়ে ছবিত কৰি ৰাখিছে। কিবা এক অস্বস্তি লাগিল। তাৰ পিছত দুৱাৰ মুখলৈ ওলাই ফুলৰ সুবাসিত গোন্ধবোৰ সি নিশাসত বুকু ভৰাই গ্ৰহণ কৰাত লাগিল।

নেখলিউদভৰ বাবে আজিৰ বাতিটো সমূলি মধুস্বয়নহয়; মধুস্বয় আৰু সুখৰ বাতি আছিল সেইটো বাতি সেইটো আনন্দৰ বাতি।

বহি বহি মাজুহাজনে অতীত জীৱনটো আকৌ এবাৰ পৰ্যালোচনা কৰিলে, বৰ্তমান আৰু ভৱিষ্যত জীৱনক লৈ নিজে নিজে নানা প্ৰশ্ন কৰিলে। ইয়াৰ পিছত কি কৰিব সেই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ সি কিচাৰি পোতা নাই। তাৰ পিছত সেই প্ৰশ্ন নিজৰ মূৰত তুলি লৈ দেখিলে যে সেই প্ৰশ্নবোৰৰ উত্তৰবোৰ অতি সহজ অতি সৰল।

সি নিশ্চয়কৈ বুজিব পাৰিছে যে এদিন খেতিৰ মাটি খেতিয়কৰ হাতত তুলি দিবই লাগিব; সেইটো যদি কৰা নাযায় তেনেহলে সোৱা হব অনায়াস, পাপ। আৰু আনহাতে কাতিউদ্ধাক সি কোনোপধ্যে এৰি দিব নোৱাৰে। এই সিদ্ধান্তই নেখলিউদভক যেন দিলে এক নতুন শক্তি, এক নতুন আনন্দ।

এইবাৰ সি সিদ্ধান্ত ল'লে—'নিজকে প্ৰভু বুলি নাভাৰি স্নেহক বুলি ভবাহে উচিত। মাটি-বাৰী বিষয়-সম্পত্তি সকলো এৰি দি মাহুলতাৰ লগত চাইবেবিয়াতে থাকিবলৈ; মহ, মাখি, উমহৰে ভবা নিৰ্বাৰন কাৰাগাৰৰ সকলো ছুখ কষ্ট সি তাইৰ লগতে সহ্য কৰি যাব।

॥ চুই ॥

নেখলিউদভে ভাবিলে : কৃষকসকল অৰুণ হলেও নৰলিখ, কিবা এটা কৰিব লাগিব। গতিকে পিছদিনাখন কৃষকসকলৰ মাজৰ পৰা কেইজনমান প্ৰতিনিধিক বাতি লৈ আহিল। একোখা পৰা, তলত

মাহুহবোৰৰ লগত একেলগে বহি ক'লে, "মোৰ মতে মাটিক লৈ কথা কটা কটা কৰা অনুচিত। মই যদি মাটি বেচিব খোজো তেন্তে ধন থকা মাহুহে গোটেইখিনি মাটি কিনি লব আৰু সেইবোৰ মাটি নথকা লোকৰ ওচৰত ইচ্ছামতে দাম লৈ বেচিব পাৰিব।"

এজনে এটা প্ৰশ্ন কৰিছিল। তাৰ উত্তৰত সি ক'লে যে জমিদাৰ হোৱাৰ দৰে পাপৰ কথা একো নাই আৰু সেই কাৰণেই সি মাটি এৰি দিব খুজিছে।

এজন ওখ-পাখ মাহুহে ক'লে, "তেনেহলে মাটি সকলোৱে সমান পৰিমাণত পাব লাগে।"

নেখলিউদভে ক'লে, "সেইটোও হ'ব নোৱাৰে; যিয়ে নিজে যিমান মাটি চহায় তেওঁ সিমান পৰিমাণৰ মাটিহে পাব লাগে।"

মাহুহবিলাকে বহুত ভাষা-চিন্তা কৰিলে আৰু তাৰ পিছত তেওঁলোক নেখলিউদভৰ প্ৰস্তাৱত সন্মত হ'ল। এই দিনটোৱেই পানোভা বোলা ঠাইখনত তাৰ শেষ দিন হ'ব।

নেখলিউদভে সেই শেষ দিনটোতে পেহীয়েকহঁত থকা ঘৰটোলৈ এবাৰ ভালকৈ চাই পঠিয়ালে। বিভিন্ন সাজ-সজ্জা বিলাস-সামগ্ৰীৰে ভৰা আচৰাৰ-পত্ৰবোৰ। তাৰ চকুত পৰিল দেৱাজত বহুত চিঠি-পত্ৰৰ লগতে আছে এখন ফটো। ছবিখনত আছে দুজনী পেহীয়েক—জোৰিয়া আৰু বেৰিয়া, ছাত্ৰ হৈ থকা অৱস্থাৰ নেখলিউদভ আৰু সেই সবল, সহজ, সুন্দৰী আৰু প্ৰাণোচ্ছল কাতিউছা। চিঠিবোৰৰ লগতে সি ছবিখন ভালকৈ ল'লে আৰু ঘৰত থকা আটাকলটো বিক্ৰী কৰি দিলে পাব লগা মুঠ দামৰ এশ ভাগৰ এভাগ দামত।

পানোভা এৰি নেখলিউদভে যেন লাভ কৰিলে মুক্তি।

নেখলিউদভ উভতি আহিল। শিহনিয়াই সি লৈ, কেটেজৰ

কোঠালী এটা ভাঙালৈ লৈ থকাটোকে ঠিক কৰিলে আৰু সেইমতে
গৈ হোটেলৰ কোঠালীও ল'লেগৈ ।

এতিয়া মানুহজনৰ হাতত বহুত কাম : উকীল, ফানাবিণে লগ
ধৰিব লাগে সব'প্ৰথমে । ঘৰত জুই দিয়া বুলি মিছা আশ্ৰয়োগ কৰি
কেচেৰা ফেনচোভ বোলা ল'ৰাজনক আকৰ লগত সি এজনত বন্দী কৰি
ৰাখিছে । সেই গোচৰটোৰ মথি-পত্ৰবোৰ সি উকীলজনক দিলেগৈ ।

উকীল ফানাবিণে আশ্বাস দি ক'লে যে ডেঙৰ তাক মুকলি কৰাই
দিব আৰু তাৰ কাৰণে ডেঙৰ কোনো হাচুলো নলয় ।

উকীলজনে আৰু জনালে যে ফেদোছিয়াৰ গোচৰটোৰ আকীলৰ
খচৰাখন হৈয়েই আছে । আপীলটো কৰিব লাগিব প্ৰতি কাউন্সিলত ।
গোচৰটো ধৰ্মীয় উপদেষ্টাৰ কাৰ্জিয়াৰ । উকীলজনে ক'লে যে কৰ্মচাৰী-
সকলে ভাৰদেৰে কাম কৰাহেঁতেন গোচৰবোৰৰ স্থবিচাৰ হলহেঁতেন
আৰু মানুহৰো নগুৰ-নাকতি নহলহেঁতেন । সেই আগৰ দিন এতিয়া
আক নাই ; আজিকালি সকলোৱেই মাহত দৰমহা লোৱা বাজ কৰ্ম-
চাৰীহে ; মাহৰ শেষত গণি গণি টকা লব পাৰিলেই তেওঁলোকৰ আনন্দ ।
নীতিক লৈ তেওঁলোকে মূৰ ঘমাব কিয় ? দৰমহা বেনেকৈ বঢ়াব পাৰি
সেই নীতিয়েই হৈছে তেওঁলোকৰ নীতি ।

নেখলিউদভ জেলখানালৈ আহিল । আজিবা আকৌ মানুহজাৰ
মেজাজ কেনেকুৱা হৈ আছে !

চুৱাৰ-বক্ষীজনক মানুহজাৰ কথা সোধাত সি ক'লে যে তাই এতিয়া
আছে হাস্পাতালত কাম কৰি । তাই হেনো ল'ৰা ছোৱালীৰ হাৰ্ডতে
কাম কৰি আছে ।

সি তাক লৈ হাস্পাতাললৈ গ'ল । এজন ডাক্তৰে সুধিলেহি,
“আপুনি কাক বিচাৰিছে ?”

“এগৰাকী ডিবোভাক ।”

“এইটো হাৰ্ড ল'ৰা-ছোৱালীৰ ; ইয়াত কোনো ডিবোভা মানুহ
নাথাকে ।”

নেখলিউদভে এইবাৰ মানুহজাৰ মাথোঁ ক'লে ।

যে তাইব গোচৰ সম্পৰ্কত চাইবেৰিয়ালৈ সি যাব আৰু বোৱাব আগতে
তাইক এখন ফটোগ্রাফ দি যাব লাগে।

ডাক্তৰে অসুস্থত দি শুধিলে “ইয়াতেই বহিব নে ওলোকেই কমলৈ
যাব?”

“ধন্যবাদ।” ডাক্তৰৰ ব্যৱহাৰটো তাৰ বৰ ভাল লাগিল। এই
সুযোগতে এটা সাহস গোটেই লৈ শুধিলে ‘মাছলভাৰ কাম কাজত
কেনে পাইছে?’

“জেললৈ অহাৰ আগতে যেনেকুৱা জীৱন যাপন কৰিছিল, তাতকৈ
এতিয়া বহুত ভাল। সেয়া ডেওঁ আহিছেই।”

নেখলিউদভক দেখি তাইব মুখখন বঙা পৰি গ’ল। তাৰ পিছত
লাজ লাগকৈ কবৰ্মৰ্দন কৰিলে। সিদিনা যি উয়া প্ৰকাশ কৰি কথা-
বোৰ কৈছিল তাতকৈ আজি বহুত বেলেগ বেলেগ লগা হৈছে।

অকণো পলম নকৰাকৈ জেপৰ পৰা ফটোগ্রাফখন উলিয়ালে
নেখলিউদভে। লগে লগেই ক’লে—

“এই ফটোখন পানাভোত পালোঁ—এখন পুৰণি ছবি, হয়তো
কেতিয়াবা তোমাৰ কামত লাগিব।”

“এইখন আকৌ কেলেই” বুলি ফটোখন তাই হাত পাতি ল’লে
আৰু লগে লগেই ভৰাই ধলে এপ্ৰনত।

“মই গৈ তোমাৰ মাহীয়েৰাক দেখা কৰিও আহিলোঁ।”

“হয় নেকি?”

“ইয়াত ভালে আছাতো? কামটো বৰ কঠিন নহব লাগে।”

“এবা ভালেই, অভ্যাস হৈ গলে ভাল লাগি যাব।”

“তোমাৰ কথা ভাবি ভাল লাগিছে, অন্ততঃ মহিলা ফাটেকতকৈ
ভাল।”

“ইয়াৰ মাহুহবোৰো ভাল।”

“—মই আজিয়েই সিটাৰ্চবুৰ্গলৈ যাম। তোমাৰ আপীলৰ গোচ-
ৰটো আদালতত সোনকালেই তুলিব লাগে।”

“অভিল ই’ল বা অই’ল জব পৰা লাভ হয় কি?”

“কেলেই?” কথাটো নেখলিউমতে যেন বুজি পালে। তাৰ পিছত ক’লে, “তুমি যেনেকৈ লোৱা জৰা। মই যিটো কৰোঁ। বুলিছো কৰিমেই; তাৰ কাৰণে মই সকলো প্ৰকাৰে প্ৰস্তুতো হৈছো।”

তাই এবাৰ যুঁজ তুলি অনিমেষ চকুৰে তালৈ চাই থ’জিল। তাৰ পিছত যেন কিবা এক আনন্দত উদ্ভাসিত হ’ল। অকণ পৰ বৈ ক’লে, “সেইবোৰ কথা এগ্ৰিয়া মোক আক নকৰা।”

“—মই কৈছো কাৰণ তুমি জানি খোৱা ভাল।”

“মইতো তোমাক সকলো কথা কৈ দিছো। আকোঁ কেলেই?”

ৱাড’ৰ পৰা এটা শিশুৰ কান্দোন ভাঁহি আহিল। তাই ক’লে, “মই যাওঁ। সিহঁতে মোক বিচাৰিব”—অস্থিৰ ভাবে ইকালে সিকালে চাই তাই আকোঁ ক’লে, “ভাল মই যাওঁ।”

নেখলিউমতে কৰমৰ্দ্দন কৰিবলৈ হাতখন আগবঢ়াই দিছিল, তাই যেন নেদেখিলে। লাহে লাহে তাই ওলাই গ’ল।

সি ভাবিলে: “তাইৰ কি হৈছে, ভাবিছে কি? কেনে ধৰণৰ তাইৰ অনুভূতি! তাই মোক পৰীক্ষা কৰিবলৈ জেদ ধৰিছে নেকি? সঁচাই জানো তাই মোক ক্ষমা কৰিব পৰা নাই? সংগলাভৰ সন্তান্নাত সি অভিজ্ঞ হৈ পৰিল। নিজে নিজেই আনন্দবোধ কৰিলে।

আনফালে ভিতৰলৈ গৈ মাছলভাই ফটোখন উলিয়াই বাবে বাবে চালে বিমূৰ্ত্ত নয়নে। তাৰ পিছত কোঠালীলৈ গৈ পূৰ্বা ফটোখন পুনৰবাৰ ভালকৈ একে দৃষ্টিৰে চালে।

তাইৰ আকোঁ মনত পৰিল সেই বিচ্ছিন্ন বাস্তৱৰ কথা।

ইটো নেখলিউমতৰ প্ৰতি তাইৰ মনৰ তিক্ততা যেন নতুনকৈ আগি উঠিল। ইচ্ছা হৈছিল—তাক তীব্ৰভাবে নিৰ্দ্ধাৰ কৰে, পানি পাৰে। তাই নিজে নিজে অনুতাপ কৰিলে—কিয় তাই আকি আকোঁ কৰিলে পাহৰিলে যে নেখলিউমতক তাই ভালকৈ চিনি পাইছে, বুজি পাইছে—আক তাৰ কান্দন্ত তাই আক ভৰি নিদিয়, তাই আক তাৰ কথা নাগানে, শাৰীৰিকভাৱে এবাৰ নেখলিউমতে তাইৰ ওপৰত বুলি প্ৰয়োগ কৰিছিল; সেই বুলিয়েই আত্মিকভাৱেও কলাংকাৰ কৰিবলৈ

আৰু কেতিয়াও দিয়া নহ'ব। তেনে সুকলৰ নৈতিক সাৱধানীয়ে অহাটো
তাইৰ কাৰণে হ'ব আৰু এক অধিকৃত কাম।

॥ তিনি ॥

পিটাৰ্চবুৰ্গত নেখলিউদভৰ কাম ওলাইছে চাৰিটা : চিনেটৰ ওচৰত
মাহুলভাৰ আপীলটো পেচ কৰা, আপীল কমিটিৰ ওচৰত ফেদেছিয়াৰ
গোচৰটো উপস্থাপন কৰা, ভেৰা বগত্‌স্কায়াৰ অনুৰোধ মতে তাইৰ
বন্ধু উস্তোভাক জেলৰ পৰা খালাচ কৰা আৰু জেলত পুতেকৰ সৈতে
দেখা কৰাৰ বাবে তাৰ মাকৰ নামত অনুমতি-পত্ৰ সংগ্ৰহ কৰা। শেষৰ
অনুৰোধ দুটা ভেৰা-বগত্‌খোৎস্কায়াই চিঠি লিখি জনাইছিল—কাৰণ
দুয়োটা কথাই আছিল জেল-বিষয়ক।

পিটাৰ্চবুৰ্গত নেখলিউদভ উঠিলগৈ তাৰ মাহীয়েক কাতেৰিণাৰ
ঘৰত। মহীক আছিল এসময়ত মন্ত্ৰী। তেওঁলোকৰ ঘৰলৈ নগৈ ছোটো-
লত থকা হ'লে মাহীয়েকে বৰ দুখ পাব কাৰণেই ডালৈ গ'ল।

“তোৰ বিষয়ে এইবোৰ কি শুনিছোঁ—নানাৰকমৰ আচৰিত
কথাবোৰ ?”—পেহীয়েকে শুধিলে।

মাহুলভা সম্পৰ্কীয় তাৰ কথাবোৰ সি পেহীয়েকক ভাঙি-পাতি
ক'লে।

কাতেৰিণাই ক'লে যে গিৰিয়েকে চিনেটৰ সদস্যসকলক ভালকৈ
চিনি পায়; কথাবোৰ তেওঁলোকক বুজাই দিবলৈ গিৰিয়েকক তেওঁ
নিশ্চয় কৰ।

গোচৰটিৰ সম্পৰ্কত নেখলিউদভে দুই-চাৰিজন চিনেটৰক লগো
ধৰিলে। ইতিমধ্যে সি থকাৰ পালে যে অহা দিনত চিনেট নৱহিৰও
পাৰে; আৰু বহিলেও মাহুলভাৰ গোচৰটো কেতিয়া মুঠিবও পাৰে।

কথাখিনি শুনাৰ নিহত সি এইবাৰ লগ ধৰিলেনে চিনেটৰ

উলসৰ সঁচাই অৰু ভয় ; তেওঁ আত্মকা প্ৰকাশ কৰি
 ভাবে। এই বৈশিষ্ট্যক তেওঁ সদায় মূল্য দি আহিছে। তেওঁ
 ভয় নহয়, সন্তোষপ্ৰায়ণ। কোনো দিনে তেওঁ ভয় নাই,
 কোনোদিন কাৰো পৰা ভেটি খোৱা নাই।

নেখলিউদভে ক'লে, “মই মাত্ৰ এইখিনিকে বিচাৰোঁ—চিৰকাল
 যেন সোনকালে নিষ্পত্তি হৈ যায়। আত্মীয় যদি চাইবেকিয়ালে যাবই
 লাগে তেনেহলে সোনকালে যোৱাই ভাল।”

“আজ্ঞা আপোনাৰ আত্মীয়ৰ নাম কি?”

“মাছলভ।”

“—ও সেই গোচৰটো মই বুজি পাইছো। মই থাকিলকল
 চিনেটৰকো কম। বুধবাৰেই গোচৰটোৰ শুনানী হয়।”

“তেনেহলে মই উকীলক তাৰিখৰ খবৰটো দিওঁগৈ নেকি?”

“উকীল? উকীল কিয়? ইয়াত আচলতে উকীলৰ কাম নাই।
 চিনেটে গোচৰৰ গুণাগুণ বিচাৰ নকৰে—চায় কেৱল ঠিকভাৱে আইন
 প্ৰয়োগ কৰা হৈছে নে নাই। অৱশ্যে উকীলক খবৰ দিলেও কোনো
 ক্ষতি নহয়।”

॥ চাৰি ॥

পিছদিনা নেখলিউদভে মছোৰ উকীল ফানাৰিণৰ পৰা এখন চিঠি
 পালে। চিঠিৰে তেওঁ জনাইছিল যে তেওঁ অন্য এটা কামত নিউইয়ৰ্কলৈ
 আহিব। যদি সেই সময়তে গোচৰটো চিনেটত উঠে তেনেহলে তেওঁ
 তাত উপস্থিত থাকিব পাৰিব।

সঁচাকৈ তেওঁ আহিলও। নেখলিউদভে তেওঁ ক'লে যে কোড-
 মেননিকত এখন ভাল আইনৰ আৰু তেওঁ কামত লগাকৈ আইন
 প্ৰয়োগকো এখন অতি দক্ষ লোক। এইটো মোকলৈও অতিই ভাল
 সচেতন চিনেটৰ ডেৱেই। তেওঁৰ ওপৰতে বেছি ভৰসা কৰিব পাৰি।

ক'লে, "মই তেওঁকেই দেখা কৰিবলৈ ওলাই-
ছিলো।"

ক'লে, "মই তেওঁকেই দেখা কৰিবলৈ ওলাই-
ছিলো।"

"দলক তেওঁ ময়ো যাওঁ একেলগে।"—উকীলজনে ক'লে।

গাড়ীত উঠিবৰ সময়ত এজন বেহুৰাই নেথলিউদৰ হাতত এখন
চিঠি দিলে। চিঠিখন আহিছে মাৰিয়েন্সৰ পৰা। তাত লিখিছে:

"আপোনাক আনন্দিত কৰিবৰ কাৰণে স্বামীৰ লগত সেই তিৰোতা-
গৰাকীৰ প্ৰসঙ্গটো আলোচনা কৰিছিলো। মই অৱশ্যে এটা নীতি-
বিকল্প কাম কৰিছোঁ। বুলি জানো। তেওঁ বোলে খবৰ কৰি জানিছে যে
তিৰোতাগৰাকীক সোনকালে মুক্তি দিয়া হব। তেওঁ কোৰ্টৰ সাময়িক
বিষয়সম্বন্ধত লৈও লিখিছে। কথা নাথাকিলেও আপুনি এবাৰ আহিব।
ইতি—আপোনাৰ শব্দ, —এম।"

চিঠিখনৰ কথাখিনি নেথলিউদৰে উকীলজনক জনালে। আক
ক'লে, "চাওক বেচেৰীক আজি সাত্তমাহে বন্দী কৰি ৰাখিছে। তেওঁ-
লোকে এতিয়াহে আৱদ্ধাৰ কৰিলে যে তাই নিৰপৰাধী।"

বেৰণ ঘৰতেই আছিল। ছয়ো পৰিচয় দিলেগৈ। তেওঁ নেথলি-
উদৰক ক'লে,

"আপোনাক দেখি বৰ আনন্দ পাইছো। আপোনাৰ মাকৰ লগত
মোৰ বহুদিনীয়া পৰিচয়, আমি পৰস্পৰৰ বন্ধু আছিলো।" নেথলি-
উদৰে কেন্দোছিয়াৰ কাহিনীটো ক'লে।

"আবেদনখন দিছেতো?"

"দিয়া হোৱা নাই। মোৰ লগতে আছে। তাখিলো দাখিল
কৰাৰ আগতে আপোনাক কথাটো এবাৰ কৈ লওঁ।"

"ভাল কৰিলে। বেচেৰী মাহুজনীৰ কাহিনীটো বৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ।"
এইবাব নেথলিউদৰ পল জেনেকেলৰ ওচৰলৈ। তেওঁ বৈঠক-
খানাত বহি আছিল। মাহুজনে টেবিলত এখন কাগজৰ ওপৰত এখন
টো খুৰাই লৈ কুৰিছে। "কাগজখনত লিখা আছিল কিছুমান আখৰ।
যেনেবেলাৰ প্ৰশ্ন।"

কল্পনাত্মক কল্পনাত্মক বোঝা হোৱাৰ বাবে
লগত কেনেদৰে চিনাকি হয়।

নেখলিউদতে বেহেৰাজনৰ হাতত এখন পত্ৰ আছিল। সেই সময়ত জেনেবেললৈ প্ৰেটখনৰ মাধ্যমত পত্ৰখন আছিল। প্ৰশ্ন স্থিতি আছিল। আৰু সেই প্ৰশ্নৰ জোড়া ল'ৰা আছিল উত্তৰ আছিল। আখৰৰ পিছত আখৰ চুই চুই জোৱান আৰু আখৰৰ পৰা পোৱা উত্তৰৰ বানান তেতিয়ালৈ জুকিয়াই থকা হৈছিল। সেই আখৰবোৰে পৰস্পৰৰ পৰস্পৰক চিনি পায় বোলা শব্দ কেইটা লিখা হৈ গৈছে। প্ৰেটখনে প্ৰথম 'প' আৰু পিছত 'ব' আখৰৰ ওপৰেদি গৈ 'ম' আখৰটোলৈ আৰু একেবাৰে বৈ গ'ল আৰু ইকাল সিকাল কৰি ছটফটাই স্থিতি ফুৰিবলৈ ধৰিলে। জেনেবেলৰ ধাৰণা সেই আখৰটো 'খ' হোৱা উচিত।

নেখলিউদত সোমাল। জেনেবেলজনে তাৰ বকুৰা ধৰিব নুখিলে। তাৰ পিছত কিছু কথা-বতৰাৰ পিছত সুৰোণ উলিয়াই সি 'গুস্তোভা' নামৰ কয়দীজনীৰ মূৰ্ত্তিৰ বাবে অজ্ঞবোধ কৰিলে।

জেনেবেলজনে ক'লে যে মাহুহজনীৰ মূৰ্ত্তিৰ বাবে কোনো নিৰ্দেশ অহা নাই। আহিলেই মূৰলি কৰি দিব পাৰিব। নেখলিউদতে এক প্ৰকাৰ নিশ্চিত হ'ল আৰু বিদ্যায়ৰ কাৰণে নেখলিউদতে নতুনকৈ জনালে।

বুঢ়া জেনেবেলজনে এনে এটা সময়ত নেখলিউদতৰ উপস্থিতি ভাল পোৱা নাছিল। তেওঁ অসন্তোষৰ ভাজিত বৃত্তটো ল'বালে আৰু পুনৰ আখৰৰ প্ৰশ্ন লৈ প্ৰেট আৰু কাগজখনৰ লগত বিয়ল হ'ল।

নেখলিউদত ওলাই আহিল। ফিটন গাড়ীখনত উঠি নিজে নিজে কোৰভোবালে : "নিবস ঠাইখনৰ নিচিনাকৈ মাহুহজনো নিবস"

চিনেট উন্নয়ন প্ৰৱেশ-দ্বাৰত থিয় হ'লগৈ নেখলিউদ্ভ আৰু 'ফেনে-
ৰিণ'। ফেনেৰিণ গৈ উকীলৰ কোঠাত সোমাল। 'তাৰ পিছত ধৰব
ল'লে চিনেটৰ আটাইবোৰ সদস্য আহি পালে নে নাই। তেওঁ মাছল-
ভাৰ গোচৰ সম্পৰ্কতে আহিছে বুলিও আদালতৰ কৰ্মচাৰীজনক
জনািলে।

যথাসময়ত চিনেটত বিচাৰ আৰম্ভ হ'ল। নেখলিউদ্ভ আৰু
অন্যান্য জ্ঞোতাসকল বাওঁফালেদি সোমাই বিচাৰ-কক্ষত প্ৰৱেশ কৰিলে।
ফেনেৰিণ বহিলগৈ ৰেলিঙৰ ওচৰৰ আসনত।

এটা সময়ত পেচকাৰে ঘোষণা কৰিলে, 'আদালত হাজিৰ।'

লগে লগেই চিনেটৰসকল সোমাই আহিল আৰু নিজৰ নিজৰ
আসন গ্ৰহণ কৰিলে। তেওঁলোকৰ লগে লগে প্ৰৱেশ কৰিলে মুখ্য
সচিব আৰু চৰকাৰী উকীল।

চৰকাৰী উকীলক দেখিয়েই নেখলিউদ্ভে চিনি পালে। ছাত্ৰ-
ৱহাত ছয়োজন আছিল অস্ত্ৰবংগ বন্ধ। নাম ছেলেনিন।

আদালতত প্ৰথমতে এটা মানহানি মোকদ্দমাৰ বিচাৰ হ'ল।
নেখলিউদ্ভে এইটো বিচাৰৰ নমুনা দেখিয়েই বুজিলে যে চিনেটে গোচ-
ৰৰ ভাল-বেয়া কথাৰ বিচাৰ নকৰে; মাথোন যথাযথভাৱে আইন
প্ৰয়োগ হৈছে নে নাই সেইটোহে বিচাৰ কৰে।

উত্থাপন হোৱা গোচৰক লৈ এটা সময়ত বিতৰ্ক হ'ল। বিতৰ্ক
ইমান দীঘলীয়া হ'ল যে অৱশেষত আজিৰ আদালতত মাছলভাৰ
গোচৰটো বিবেচনা কৰাৰ সময় নহবও পাবে বুলি নেখলিউদ্ভে ধাৰণা
কৰি পেলালে। অৱশ্যে এটা সময়ত যেনিবা গোচৰটিৰ ৰায় দিলে
'আপীল নাকচ।'

তাৰ পিছতে পেহকাৰজনৰ পুনৰ প্ৰৱেশ হ'ল। তেওঁ জনালে যে
ফেনেৰিণ আৰু নেখলিউদ্ভে মাছলভাৰ গোচৰটো বিবেচনাৰ সময়ত
চিনেটৰ আদালতত হাজিৰ থাকিবৰ কাৰণে প্ৰাৰ্থনা জনাইছে।

~~কিন্তু~~ ক'লল, 'এই গোচৰটো বেচ-বোকাটিক।'

। মাহুলভাৰ আপীলৰ ওচৰলৈ আহিব হ'ল। উল্লেখ আপীলৰ যুক্তিবোৰ প্ৰায় সম্পূৰ্ণকৈ কৈ গ'ল।

অধ্যক্ষজনে কেনেবিধৰ ফালে চালে। তাৰপিছত সুধিলে, “এই সম্পৰ্কত আপোনাৰ কিবা কবলগীয়া আছে নেকি?”

ফেনেবিগ থিয় হ'ল। তেওঁ গলগলীয়া কণ্ঠেৰে অতি দৃঢ় কথায় মাজেৰে বক্তৃতা আৰম্ভ কৰিলে। যুক্তি-তৰ্কৰ অৱত্যাৰণা কৰি বক্তৃতা তেওঁ দেখুৱালে যে অস্বত ছয়টা বিষয়ত ফৌজদাৰী আদালতে যথাযথ-ভাবে আইন প্ৰয়োগ কৰা নাই। আইনৰ জেৰ নাটানি তেওঁ আচল গোচৰটোৰ ভাল-বেয়াৰ দিশটো সংক্ষেপে উল্লেখ কৰি ক'লে যে দণ্ডাৰ্থে সুবিচাৰসম্মত হোৱা নাই।

তাৰ পিছত চিনেটৰ ওচৰত মাজুৰী দিয়া কৰি ক'লে যে তেখেত-সকলৰ প্ৰতিজ্ঞানেই হ'ল গভীৰ বিচাৰ-বুদ্ধিসম্পন্ন আইনজ্ঞ, সোটেই কথাখিনি নিহিত তাৎপৰ্য্যখিনি এইজন উকীলতকৈ তেখেতসকলে ভালকৈ বুজি পাব। চিনেটৰ সমুখত তেওঁৰ বক্তৃতা আছিল নিতান্তই কৰ্তব্য-পৰায়ণ এজন ব্যক্তিৰ কথায় দৰেই।

বক্তৃতাৰ শেষত ফেনেবিগে ধাৰণা কৰিলে যে চিনেটে ফৌজদাৰী আদালতৰ বায় নিশ্চয় নাকচ কৰিবই। তেওঁ সদৰ্শে হাঁহি এটা মাৰি এবাৰ চাৰিওফালে চালে। বেখলিউদন্তেও চাই এনেভাবে ইংগিত দিলে যে আপীলৰ জয় অৱশ্যস্তাৱী। কিন্তু আনহাতে চিনেটসকলৰ মুখৰ ফালে চাই তেনে এটা ধাৰণা কৰিব পৰা নগ'ল।

এইবাৰ চিনেটৰ সদস্যসকল আছিল তেওঁলোকৰ আলোচনা কৰিলে। সকলোৰে মাজত যুক্তি-তৰ্ক আৰম্ভ হল—আটাইবোৰে একমত হ'ব পৰা নাই। উল্লেখ মন্ত দিলে আপীলৰ সপক্ষে। নিকি-তিনে কিন্তু তেওঁৰ মন্তৰ বিপক্ষে মন্ত প্ৰকাশ কৰিলে। অৱশেষত সোটেই-খিনি কথা নিৰ্দ্ধাৰ কৰিহে বনিকতৰ ওপৰত। ঠৈতিক কাৰণত বেখলি-উদন্তে যে মাহুলভাক বিচাৰ কৰাবলৈ সক্ষম নৈছে, এই কথাৰ ফলি তেওঁ ইমান বিশ্বস্ত হ'ল যে একমত নৈছিল কাৰণতই তেওঁ আপীল

প্ৰৱীণ কৰাৰ বাবে মত দিলে। তেওঁৰ কথা হ'ল যে এজনী সামান্য গণিকা লৈয়েই হৈছে এই গোলমালীয়া কথাবোৰ।

জিনিছন চিনেটৰৰ হুকুমে আপীলৰ বিপক্ষে ভোট দিয়াত অধ্যক্ষই ফৌজদাৰী আদালতৰ ৰায়টোকে বাহাল ৰাখিলে। দণ্ডাদেশ অস্বীকাৰ কৰা নহ'ল।

ফেনেৰিণে কাগজ-পত্ৰ লৈ ওলাই আহি আছিল; এনেতে উদ্বে-
জিতভাবে নেথলিউদভে ক'লে, “দেখিলে, গোচৰটো পানীৰ নিচিনা
পৰিষ্কাৰ; অথচ একমাত্ৰ ৰীতি আৰু নিয়মৰ ওপৰত গুৰু দি এওঁলোকে
আপীলটো অগ্ৰাহ্য কৰিলে।”

ফেনেৰিণে ক'লে, “আদালতত মোকৰ্দমাটো নষ্ট হৈ গৈছে।”

“— এতিয়া কি কৰা যাব ?”—নেথলিউদভে সুধিলে।

“—মহামান্য সত্ৰাট ৰাহাহুৰৰ দৰবাৰত আমি আপীল পেছ
কৰিম। মই আবেদনখন লিখি দিম।”

অলপ পিছতে উল্ফো ওলাই আহিল আৰু নেথলিউদভক ক'লে,
“একো কৰিব নোৱাৰিলো প্ৰিয়। আপীলৰ কাৰণে যথেষ্ট যুক্তি
নাছিল।”

পিটাৰ্চবুৰ্গত থকা কালত নেথলিউদভৰ বি অৱস্থিতিতা হল তাৰ পৰা
সি কোনোমতে আশা কৰা নাছিল যে কিবা এটা সম্ভৱ হব।
কোৱাও থাকোঁতে সি বিবোধ পৰিকল্পনা কৰিছিল, জীৱন যাপনৰ
কঠোৰ ব্যস্ততাৰ অৱস্থাত যৌৱন-বয়সৰ লেইলোৰ এতিয়া কিলীফুৱান
কৰা উপায় হৈছে। তথাপি পিটাৰ্চবুৰ্গকৈ এবাৰ বেতিয়া আহিছেই,
সি কল্পিতকৈ বে সৰু সৰুৱাৰ কথাকৈ কাৰ্য্যকৰণ কৰাৰ এটা

চেঁটা কৰা উচিত। সি স্থিৰ কৰিলে যে শিহকিনা গৈ বসতিবিত্তৰ লগত দেখা কৰিব। তেওঁৰ লগত পৰাকৰ্ষ কৰি নেখলিউদে ধৰ্মসম্বাদায়ৰ সম্পৰ্কিত গোঁৱৰ আবেদনপত্ৰৰ ফলাফল বিজ্ঞপ্তি ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছে তেওঁৰ ওচৰলৈ গৈ এবাৰ চেঁটা কৰি চাব।

সেই নিজম বাতিটোত নেখলিউদে তাৰ কোঠাভাট—অকলে। তাৰ বৰ ভাল নালাগিল। মমবাতিজাল জ্বলাই কি সি কিনাত পৰিল যদিও তাৰ টোপনি নাছিল। শুই শুই ভাবিবলৈ ধৰিলে—মাহুলভাৰ কথা, চিনেটত আপীল নাকচ হোৱাৰ কথা, ক্ৰীড়ানো প্ৰকাৰে মাহুলভাক লগ ধৰি তাইৰ লগতে চাইবেৰিয়ালৈ যাবৰ কাৰণে কৰা সিকাস্তৰ কথা, জমিদাৰী স্বৰ এৰি দিয়াৰ কথা।

তাৰ পিছত সি ভাবিলে : “চাইবেৰিয়ালৈ যোৱাটো মোৰ পক্ষে ঠিক হবতো। ধন-দৌলত বিষয়-সম্পত্তি সকলো ত্যাগ কৰি মই এইবোৰ কি কৰিছো ?”

তাৰ সমস্ত প্ৰশ্নৰ উত্তৰো হ’ল অস্পষ্ট, অনিৰ্দিষ্ট। সকলোবোৰ যেন কিবা গোলমাল হৈ গ’ল। সি তাৰ আগৰ মানসিক অস্থিৰতাৰ কথা এবাৰ স্মৰণ কৰিলে, স্মৰণ কৰিলে তাৰ মনৰ গতি তেতিয়া কেনে আছিল। অস্থায়ী সেই শক্তি আৰু বিশ্বাসৰ দৃঢ়তা সি এতিয়া হেৰাই পেলাইছে।

এইবাৰ সি ভাবিবলৈ ধৰিলে : “আজ্ঞা—এনেকুৱাওতো হব পাৰে যে এই সকলোবোৰ মাথোন মই মোৰ মনেৰেহে সাজিছোঁ। আৰু এটা কথা, যদি মই নিজে কৰা ঘটনাৰ জেৰ নিজে চৰ্তাঙ্গিৰ নোৱাৰো তেন্তে কি হ’ব ?নিজে উচিত বুলি ভাবি মই বি কৰিছোঁ তাৰ কাৰণে মই যদি এদিন অহুশোচনা কৰিব লগা হয় তেন্তে ?

॥ জয় ॥

নেখলিউদে শিহকিনা-সাথ পাই ভাবিলে যে আগলিবা জেৰকবো

সি এটা গৰ্হিত কাম কৰিলে । পিছত ভাবিলে যে সি গৰ্হিত কাম কৰা নাছিল, সি পাপ-কথাবহে চিন্তা কৰিছিল ।

: নহয়, পাপ কাম ঘাই কৰা নাই সঁচা ; কিন্তু পাপতকৈও বেছি কিবা এটা কৰিছে ; পাপ-চিন্তাক মনত স্থান দিয়াটোৱে হৈছে পাপ কামৰ প্ৰকৃত মূত্ৰপাত ।

এটা পাপ কৰিলে অন্য এটা পাপ কৰাটো সহজ হয়, সুগম হয় । পাপে মনত এবাৰ বহি ল'লে সেই পাপ বোধ কৰা বৰ কঠিন । সংকল্প যিমানেই অভিনৱ বা কঠিন নহওক কিয় আচলতে সেইটো জীৱনৰ একমাত্ৰ পথ । সি আগছোৱা জীৱনলৈ শ্বৰি যোৱাটো যিমান সহজ বুলি নাভাবক কিয়, সেই জীৱনলৈ পুনৰ শ্বৰি যোৱা মানেই হ'ব তাৰ অপমৃত্যু ।

পিটাৰ্চবুৰ্গত আজি তাৰ শেষ দিন । গতিকে বাতিপুৱাই সি শুস্তভাৰ সন্ধানত ওলাই গ'ল ।

শুস্তভা থাকে তেওঁৰ ঘৰটিৰ দোতলাৰ ওপৰত । নেথলিউদভে পাছকালৰ ছিড়িয়েদি উঠি গৈ পালে বাছনী-শালটো । মহিলা এগৰাকীয়ে তাতে কাম কৰি আছিল ।

“—কাক লাগে আপোনাক ?”

নেথলিউদভে নিজৰ নামটো ক'লে । নাম শুনি মহিলাগৰাকীয়ে গাৰ কাপোৰতে হাতখন মচি আনন্দতে কৈ উঠিল, ‘ও—প্ৰিয়, আপুনি ! আপুনি পিছকালৰ ছুৱাবেদি আহিল কিয় ? আপুনিযে আমাৰ কি উপকাৰ কৰি দিছে । নহলে বেচেৰী ছোৱালীজনীক সিহঁতে মাৰিয়েই পেলালেহেঁতেন । আহক এইফালেদি আহক ।’

এখন ঠেক ছুৱাবেদি সি ভিতৰ সোমাল ।

মহিলা গৰাকীয়ে আকৌ ক'লে, “মোৰ ভনীজনীৰ নাম কৰ্নিলভা । তাই এটা বাস্তৱনৈতিক কথাত জৰিত হৈছিল, বৰ বুদ্ধিমতী ছোৱালী ।”

“—কোনজনী ?”

শুস্তভা ওচৰতে কৰি আছিল : উঠি আহি ক'লে, “সেইই শুস্তভা ।”

“আপুনি গ্ৰেপ্তাৰ হোৱাৰ বাবে ভেৰা’ইয়েক্ৰেমডনাই বৰ দুখ কৰি আছিল।”

“তেওঁ মোৰ মাহীৰ অন্তৰঙ্গ বন্ধু; মই কিন্তু, তেওঁক নিচিনো বুলিলেও হয়।”

বুঢ়ীয়ে ক’লে, “আচলতে ঘটনাক্ৰমে কি হৈছিল জানে? এজন মানুহে কিছুমান কাগজ আনি দিয়াত মই দিলো আকৌ তাইৰে ছাত্ৰত। কিন্তু আচৰিত, সেই বাতিয়েই পুলিচ আহি ঘৰ খানাডালাচ কৰিলে আৰু সেই কাগজ-পাতি পাই তাইকো ধৰি লৈ গ’ল। তাইৰ নিচিনা কম বয়সীয়াসকলৰ কাৰণে কাৰাবাস বৰ সাংঘাতিক।”

নেখলিউমতে ক’লে, “কেৱল কম বয়সীয়াসকলৰ কাৰণেই নহয়, সকলোৰে কাৰণে।”

মাহীয়েকে ক’লে, “শুনিছো আচল বিপ্লৱীসকলৰ কাৰণে নিৰ্জন কাৰাবাস শাস্তিৰ বিজ্ঞাপন পোৱাৰ নিচিনা। আত্মগোপনকাৰীসকলে সৰ্বদা উদ্বেগ আৰু অত্যাৱৰ মাজত কটাবলগীয়া হয়। সিহঁতৰ সন্মান ভয় নিজৰ কাৰণে, আত্মীয় দাতাৰ কাৰণে আৰু অন্যান্য বিপ্লৱীসকলৰ কাৰণে। ধৰা পৰি জেললৈ গলে তেওঁলোকৰ আৰু সেই উদ্বেগ, সেই উৎকৰ্ষ। নাথকে, দায়িত্বৰ বোজা কান্ধব পৰা নাথি যায় আৰু জেজিয়া পিঠিৰ ওপৰত তৰ দি বিজ্ঞাপন লব পাৰে।”

“তুমি নিজে অৰ্জা অভিলষতাৰ পৰা কৈছানে?”

“মই ছবাবো জেল খাটিছোঁ।। প্ৰথমবাৰ কিনা অপৰাধিত। অক বেচেৰী জিবিয়া—তাইক তুমি সহায় নকৰাহেঁতেন তাইৰ বে জেলত কি গতি হুলাহেঁতেন! এতিয়া তুমি এটা কাৰ কৰি দিব লাগে। ভেৰাটলৈ চিঠি এখন লিখি থৈছোঁ; দিবহে পৰা নাই। তুমি কেনে-ভেনেমেতে কেনেকাক তাইক চিঠিখন পোৱাৰ লাগে। খামটো বোলা আছে; ইচ্ছা কৰিলে খুলি তুমি পঢ়ি চাবও পাৰা।”

চিঠিখন নেখলিউমতে ল’লে। তাৰ সিহঁত বিচাৰ লৈ ওলাই গ’ল।

॥ সাত ॥

অৱশেষত যিটো কামৰ কাৰণে নেখলিউদত পিটাৰ্চবুৰ্গত থাকিব লগা হ'ল সেই কামটো আছিল গাৰ্ভৰ সম্প্ৰদায়ৰ ঘটনাকে কেন্দ্ৰ কৰি। সি বেজিমেন্টত কাম কৰা সময়ত তাৰ সহধৰ্মী আছিল বগাতিবিওভ। নেখলিউদতে ভাবিলে সেইজনৰ হাততে সেইটো গোচৰৰ আপীলৰ কথাখিনি চমজি দিয়ে।

সি বগাতিবিওভক কথাখিনি বুজাই ক'লোঁ। কথা শুনি মানুহজনে লগে লগেই নিজে কামটো হাতত ল'লে। তেওঁ পৰামৰ্শ দিলে যে প্ৰথমতে নেখলিউদতে নিজে লগ ধৰকগৈ তোপদৰ বোলা বিচাৰকজনক।

নেখলিউদতেও সেইমতে প'ল তেওঁক লগো ধৰিলে। মানুহজন আছিল বেলেগ প্ৰকৃতিৰ। তেওঁ নিজকে সাধাৰণ মানুহভকৈ একেবাৰে পৃথক বুলি ভাবিছিল আৰু ধাৰণা কৰিছিল যে ধৰ্ম বিশ্বাসৰ ক্ষেত্ৰত সাধাৰণ মানুহে বিচৰা কথাবোৰ তেওঁৰ নহলেও চলে। অৱশ্যে সাধাৰণ মানুহে ধৰ্মত বিশ্বাস নকৰা কথাও তেওঁ সহ্য কৰিব নোৱাৰে।

ধৰ্ম সম্বন্ধে তেওঁৰ মতটো আছিল কিছুমান কুকুৰা পোহাৰ নিচিনা। গেলি পটি বোৱা বস্তুবোৰ মানুহে খিণ কৰে; কিন্তু কুকুৰাই আকৌ সেইবোৰক খাই ভাল পায় কাৰণে কুকুৰা পোহা মানুহেও সেইবোৰকে খোজাৰ কৰি দিবলৈ বেয়া নাপায়। অৱশ্যে তেওঁ ভাবে যে ঈশ্বৰৰ যাক স্নেহীক পূজা কৰাটো ব্ৰাহ্ম এটা পুত্ৰজাৰ খেলাহে; কিন্তু মানুহে ডাকেই ভাল বুলি ভাবে, বিবাসো কৰে। গতিকে কু-স্নেহাৰ হলেও মানুহে ডাকেই পোষণ কৰা উচিত।

বিচাৰকজনে নেখলিউদতক ঘটনাটো বিবৰি কবলৈ ক'লে।
নেখলিউদতক ক'লে এনেধৰণে :

গ্ৰীক অৰ্থোক্তৰ গীৰ্জাৰ পৰা খেলা খোৱা খুঁটাৰ সম্প্ৰদায়টোক এখন

ধৰ্মালোচনা সভালৈ মতা হ'ল। আশা কৰা মতে ধৰ্মালোচনা সভায়ো কোনো কাম নিমিলে; ফলত আইন অনুসৰি বিচাৰত ভেঙলোকে খালি পালে। আনহাতে বিচপে দণ্ডাধীশৰ লগত যোগাযোগ কৰি প্ৰকাশ কৰিলে যে সেই সম্পদাৰ্থৰ মাহুহৰ মাজত ইতিমধ্যে কোনো বিবাদ থাকিবোৰ অসম্ভৱ আৰু বে-আইনী। এই বিচাৰৰ বায় অনুসৰি নিৰীয়েক-কোনীয়েক আৰু সিহঁতৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ সকলোকে পৰাম্পৰৰ পৰা পৰাম্পৰক আঁতৰাই ৰাখিবৰ কাৰণে নানা ঠাইলৈ নিৰাসন দিয়া। এতিয়া তেওঁলোকে আবেদন কৰিছে যেন তেওঁলোকে পৰাম্পৰে পৰাম্পৰৰ লগত বিচ্ছিন্ন নহৈ একেলগে থাকিব পাৰে।

তোপৰতে গোচৰটোৰ বিষয়ে এবাৰ ভালকৈ চিন্তা কৰি চালে। প্ৰথমতে ভেঙ ভাবিলে যে সেইসকল মাহুহ বিচ্ছিন্ন হৈ নিৰাসনত থকাই উচিত; কিয়নো একেলগে থাকিলে সিহঁতে পৰিয়ালসহ অন্তৰ্ভুক্ত কৃষকসকলৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলাব। তাৰ পিছত ভেঙ ভালকৈ গমি চাই দেখিলে যে এই গোচৰটোৰ পূৰ্ণপোষকতা কৰিছে নেখলিউদভে যাৰ এক প্ৰতিপত্তি আছে পিটাৰ্চবুৰ্গৰ সমাজত। গতিকে ভেঙ ক'লে, “এই ঘটনাটো মই জানিছিলো, ইমান দিনে পাহৰিহে আছিলো। মনত পেলাই দিয়াৰ বাবে আপোনাক ধন্যবাদ দিছো। মই বুজি পাইছো যে গোটেই ঘটনাটো ঘটিছে প্ৰাদেশিক কৰ্তৃপক্ষৰ তৎপৰতাহীনতা আৰু আতিশয্যৰ ফলত।

নেখলিউদভে ভেঙলৈ একান্তমনে চাই থাকিল। ভেঙ আকৌ ক'লে, “এবা, মই আগৰ সিদ্ধান্তবোৰ প্ৰত্যাহাৰ কৰিবৰ কাৰণে আদেশ দিম আৰু কৃষকসকলেও যেন নিজৰ নিজৰ ঘৰলৈ উভতি যাব পাৰে সেই কথাও আদেশত কৰ। অনুসাৰণৰ বাৰ্ষ বন্ধাৰ কাৰণেই মই এই কাম কৰিব লাগিব।”

“ভেনেইলে আপোনাক নকৰিলেও হব, নহয় জানো?”

“মই আপোনাক ক'ৰা দিছো।”

বিচাৰকজনে অৱশ্যে আৰু পলম নকৰিলে; তেওঁ লগে লগেই কাগজ এখিলা লৈ আদেশটো লিখিলে আৰু নেখলিউদ্ভৰ হাতত দি ক'লে,

“এইখন নিয়ক। আগুনি আদেশৰ কথাটো মানুহবোৰকো জনাই দিব পাৰে।”

কাগজখন হাতত লৈ বিচাৰকজনৰ লগত আৰু বেছি কথা নাপাতি কৰমৰ্দন কৰি বেগাই খোজ কাঢ়ি ওলাই আহিল নেখলিউদ্ভৰ। ওলাই আহি কিবা এটা বিতৃষ্ণাৰ ভাব প্ৰকাশ কৰি মুখেৰে ভোৰভোৰালে : “জনসাধাৰণৰ স্বাৰ্থ সংৰক্ষণ ! তাতকৈ নকলা কিয় নিজৰ স্বাৰ্থ বক্ষা বুলি।”

অবিচাৰৰ কবলত পৰি মানুহে কিদৰে দুৰ্দশাত ভুগিব লাগিছে এই কথা তাৰ মনৰ মাজেৰে আকৌ এবাৰ বাগৰি গ'ল। তাৰ মনলৈ আহিল সেই ছবিবোৰ—ব'ত সন্তানৰ আৰু নিজৰ পেটৰ তাড়নাত বে-আইনীভাবে চুলাই মদ বিক্ৰী কৰিব লগা হয়, চুৰি কৰা বুলি মিছা অপৰাধত ডেকা ল'ৰা একোজনক অপৰাধী কৰা হয়, ঘৰত জুই দিয়া বুলি মিছা জগৰ জাপি দিয়াৰ পিছত সিহঁত কয়দী হ'ব লগা হয়; ধৰ্মৰ গোড়াঘৰী বিকন্ধে ৰোৱাটোকে অপৰাধ বুলি গণ্য কৰি শাস্তি দিয়া হয়। সিহঁতৰ একমাত্ৰ অপৰাধ—সিহঁত প্ৰতিবন্ধক হৈছিল পৰম্পৰাগত চৰকাৰী কৰ্মচাৰী অথবা ধনবান মানুহৰ উপভোগৰ লগত বাধাৰ সৃষ্টি কৰি।

জাননীতি বুলি কৈ একোজন নিৰ্দোষী-লোকে দণ্ড পাব লগা হোৱাতকৈ দহজন দোষী ব্যক্তি পলাই ফুৰাও ভাল। এই নীতি এৰি দিয়া নহ'ব, ইহঁতে এজন প্ৰভুত আৰু বিপজ্জনক অপৰাধীৰ পৰা মুক্ত হ'বৰ কাৰণে দহজন নিৰপৰাধ ব্যক্তিৰ ওপৰত শাস্তি বিধান কৰে। এনেদৰেই কোনেবাখিনি পেলোৱা অংশ কাটি ৰাখ দিবলৈ নৈ বহুখিনি ভাল অংশহে কাটি পেলোৱা হৈছে।

॥ আঠ ॥

সিদিনা সন্ধিয়া নেখলিউদভৰ উভতি যোৱাৰ কথা আছিল ম'কোঁলৈ । কিন্তু নগল । আগদিনা তাক মাৰিয়েটে মাতিছিল^১; সিদিনা একেলগে এখন থিয়েটাৰ চোৱাৰো কথা । মাৰিয়েটৰ বেহৰুপ চাই তাইক ভালকৈ বুজি লবৰ আগ্ৰহ এটাও নেখলিউদভৰ আছে । অকল সেইটো কাৰণতে সি সেইদিনা ম'কোঁলৈ গ'ল ।

নেখলিউদভে থিয়েটাৰ হল পায়গৈ মানে নাটকৰ দ্বিতীয় অংক চলি আছে ।

পেকাগৃহৰ ভিতৰত মাৰিয়েট দৰ্শকৰ মাজত । কাৰত গিৰিয়েক — এজন দীৰ্ঘকাষী শূৰ্শ্বৰ্শন পুৰুষ । তথীদেহী, চালে চকুৰোৱা দেহ-সৌৰ্ষ্ট, সাজ-পাৰত শূৰ্চিপূৰ্ণা মাৰিয়েট বহি আছিল । নেখলিউদভক দেখিয়েই তাই যেন কৃতজ্ঞতাৰ হাঁহি এটা মাৰি সম্ভাষণ জনালে অৰ্থবহ চকুৰুৰি তুলি যুহু হাঁহি এটি মাৰিলে; আৰু তাৰ পিছত নেখলিউদভক হাত বাউল দি মাতি তাইৰ আৰু গিৰিয়েক বহি থকা আসনৰ পাচফালৰ শাৰীত ওচৰতে থকা খালি আসনখনত বহিবলৈ ইংগিত দিলে ।

গিৰিয়েকে নেখলিউদভক নমস্কাৰ জনালে । ঘৈণীয়েকৰ লগত বহা এই মানুহজনক দেখিয়েই সি বুজিব পাৰিছিল যে সেইজনই মাৰিয়েটৰ গিৰিয়েক ।

নাটকৰ দ্বিতীয় এটাত দৰ্শকৰ হাত-চাপৰি পৰিল । এই স্তব্ধপণতে মাৰিয়েটে গিৰিয়েকক পৰিচয় কৰাই দিলে নেখলিউদভৰ লগত ।

নেখলিউদভে ক'লে, “আজি মোৰ ম'কোঁলৈ যোৱাৰ কথা আছিল; ভোমাক কথা দিছিলো কাৰণে নগলো ।”

গিৰিয়েকে অন্য কিবা এটা ব্যক্ত্যক বুজি তাই গিৰিয়েকক ক'লে, “এই দৃশ্যটো বৰ বড়িয়া কৰিলে দিয়া—কি কোৱা ?”

টিগাৰেট খোৱাৰ চুটা কৰি গিৰিয়েক এবাৰ বাহিৰলৈ ওলাই গ'ল। নেথলিউদেহে বুজিলে যে মাৰিয়েটৰ কবলৈ কোনো কথা নাই। তাক থিয়েটাৰ চাৰলৈ মাতিছে কেৱল তাইৰ দেহৰ অনাবৃত স্ত্ৰীম কান্ধ আৰু ডিঙিৰ ওপৰলৈ অংগ সৌষ্ঠৱ দেখুৱাবলৈ। সি একালে প্ৰীতি আৰু আনফালে কদৰ্ঘ্যতা অনুভৱ কৰিলে।

নেথলিউদেহে দেখা পালে এই আৱৰণৰ ভাঁৱত থকা তাইৰ প্ৰকৃত ৰূপটো। মাৰিয়েট মোহিনী হয়, পিছে সি জানে যে তাই মিছলীয়া। শ শ মানুহৰ চকুত পানী, আৰু আনফালে তাইৰ গিৰিয়েকে নিজৰ ঘৰ আৰু কৰ্মজীৱনৰ উন্নতি সাধিছে। পিছে মাৰিয়েটৰ বাবে সেইবোৰ কেলেই ? যোৱা কালি তাই যিবোৰ কথা ক'লে, সেই সকলোবোৰ কথা মিছা আছিল বুলি সি বুজি পাইছে। নেথলিউদেহক যাতে তাইৰ প্ৰতি প্ৰেমাসক্ত কৰি তুলিব পাৰে তাৰ কাৰণে তাই একান্ত প্ৰচেষ্টা চলাই থকা কথাও সি বুজি পাইছে।

টিগাৰেটৰ গোন্ধ মুখত লৈ গিৰিয়েক ভিতৰ সোমাল আৰু নেথলিউদেহৰ প্ৰতি এনে এটা অভিভাৱকমূলত দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰিলে যেন তেওঁ তাক চিনিয়েই নাপায়। সি কিবা বুজি পালে আৰু নিজৰ ওভাৰকোটটো হাতত লৈ তাৰ পৰা লাহে লাহে বাহিৰ ওলাই গুচি আহিল।

ঘৰলৈ ওভোতাৰ সময়ত সি মন কৰিলে যে তাৰ সন্মুখি ঘৰ গতিত খোজ কাঢ়ি গৈছে দীৰ্ঘকাৱী, স্ত্ৰীম আৰু জাকজমক সাজ পৰিহিতা এগৰাকী বয়সী। সেই বাটেদি যোৱা সকলো মানুহৰে চকু তাইৰ ওপৰত। তাইৰ কাৰেদি পাব হৈ যোৱা সকলেও পাছফালৰ পৰাও তাইলৈ উত্তৰি চাই গৈছে। নেথলিউদেহৰ খোজৰ গতি তাইতকৈ খৰ আছিল। এটা সময়ত তাইৰ কাৰেদি পাব হওঁতে সি অনিচ্ছাকৃতকৈ তাইৰফালে চাই হাঁহি দিলে। ততালিকে তাৰ মনত পৰিল মাৰিয়াটলৈ। একেধৰণৰ আকৰ্ষণ-বিকৰ্ষণৰ টনা-আজোৱা লগা যেন

অনুভৱ কৰিলে সি, ঠিক অলপ আগতে ঘিয়েটোৰ হুলৰ ভিতৰত
অনুভৱ কৰাৰ নিচিনাকৈ।

খোজ কাঢ়ি কাঢ়ি সি ভাবি। ৩ :

“এইজনী আৰু সিজনী—হুৱোজনীৰ চকুৰ ভাষাৰ অৰ্থ একেটাই।
মাত্ৰ প্ৰভেদ এয়ে যে এই বাটত লগ পোৱাজনীয়ে কেনে কৰিলে বিচা-
ৰিছে—“যদি বিচৰা মোক তুমি দিব পাৰা; যদি নালাগে বুলি
ভাবিছ। তেনেহলে তুমি যোৱা তোমাৰ নিজৰ বাটেৰে।” আৰু
সিজনী মাৰিয়েট তাই ভাও ধৰি এনেধৰণেৰে দেখুৱাইছিল বিচাৰে
যেন অতি সূক্ষ্ম, মাজিত কোনোবা লোকৰ লগতহে তাই বসবাস কৰি
আছে। মূলতঃ কিন্তু হুৱোজনী একেই। এইজনীয়ে অন্ততঃ সঁচা
কথাকে কৈছে নিবয়ে; আৰু সিজনী হ’ল মিছলীয়া। অকল সেয়ে
নহয়; এইজনী তিবোতাই ভুগিছে অভাৱৰ তাড়নাত—আৰু সিজনীয়ে
খেলিছে খেল, আমোদ কৰিছে এটা ভীষণ, মধুৰ প্ৰযুক্তিক সাগতি। বাটত
পোৱা এইজনী যেন এজনী পেলাই দিয়া এগিলাচ পুতিগন্ধময় পানী,
পিয়াহে বিতৃষ্ণাৰ ভাব অতিক্ৰম কৰিলেও এই পানী খাব পাৰি;
আৰু সিজনী! সিজনীয়ে হাতত তুলি দিব পাৰে বিষৰ পাত্ৰ, সেই
বিষ পান কৰিলে জীৱন হৈ পৰিব বিষময়।”

সেই অভিজাত সমাজখনৰ কথা সি ভাবিলে এইবাৰ : ‘মানুহৰ
স্বাস প্ৰযুক্তিৰ মাজত এটা যে পাশৱিকতা থাকে আৰু সেইটো যে অতি
বিষমিকৰ তাত কোনো সন্দেহ নাই। কিন্তু যেতিয়ালৈকে সেই কথা
উলংগ হৈ থাকে তেতিয়ালৈকে আমি আমাৰ অধ্যাত্ম চেতনাৰ লিখৰৰ
পৰা চাই সেই প্ৰযুক্তিক বুগা কৰিব পাৰোঁ। সেই প্ৰযুক্তিক আমি
প্ৰতিহত কৰিব পাৰোঁ অথবা তাৰ প্ৰভৱত পৰাজয়ো স্বীকাৰ কৰিব
পাৰোঁ; অথচ তাৰ ফলত আমাৰ মৌলিক মানৱিকতা ক্ষুণ্ণ নহয়।
কিন্তু সেই একেবিধ পাশৱিকতাটো যেতিয়া কাৰ্য্য নতুবা নন্দনতত্ত্বৰ
জীৱত গোপনে ছদ্মৰূপ ধাৰণ কৰি আগবাঢ়ি আহে আৰু আমাৰ
পৰা পূজাৰ দাবী কৰে। তেতিয়া আমি হৈ পৰোঁ। সম্পূৰ্ণ অতিকৃত,
আৰু হৈ পৰোঁ আক্ৰম। আৰু এই পাশৱিক প্ৰযুক্তিকই আমি প্ৰকাৰ
আসন্নত কল্পোঁ। সেই অৱস্থাত পাপ-পুণ্য আৰু ভাল-বেয়াৰ মাজত

আমাৰ ভেদাভেদ জ্ঞান লোপ পাই যায়। এই পৰিণতিয়ে হ'ল অতি
সাংবাদিক ।’

নেথলিউদত্তৰ মনত সেইবোৰ কথা অতি পৰিস্কাৰ হৈ ওলাইছে।
বাহিৰৰ সাজ সজ্জা আৰু বিলাসৰ আঁৰত লুকাই আছে সেই পুৰণি
পাপবোৰ। অথচ এইবোৰ অপৰাধৰ কোনো শাস্তি নাই, পাপৰ কদৰ্শ-
তাক যত্ন সহকাৰে ঢাকি ৰখা হয় বাহিৰৰ জাকজমকত আৰু সমা-
ৰোহেৰে।

সি বিচাৰে এই সকলোবোৰ পাহৰি থাকিবলৈ আজি যি পোহৰ
সি দেখা পালে সেই পোহৰ ক’ব পৰা আহিল নেথলিউদত্তে কব
নোৱাৰে। এই আলোকত যি কথা প্ৰকাশ পালে সেইখিনি নেদে-
খাকৈ থকাৰ উপায় নাই। অৱশ্যে এই অনিবাৰ্য্যবোধে তাক যেনেদৰে
আনন্দ দিলে, তেনেদৰে সি উদ্বিগ্নও হৈ পৰিছে।

॥ ন ॥

সকোৰ পৰা উভতি নেথলিউদত্তে অকণো পলম নকৰি গ’ল জেল-
খানাৰ হাস্পাতাললৈ। আদালতৰ ৰায়ৰ কথাটি সি মাছলভাক অতি
জুখেৰে জনাব লাগিব, আৰু কব লাগিব যে উকীল ফেনেবিনে শেষ
চেষ্টা কৰি চাবৰ বাবে সন্মতলৈ এখন আবেদন-পত্ৰ লিখি দিছে।

হাস্পাতালৰ চকীদাৰে নেথলিউদত্তক চিনি পায়। সি ক’লে যে
মাহুলজা এতিয়া হাস্পাতালত নাই, তাই আকৌ জেলখানালৈ যাব
লগা হৈছে। কথা শুনি নেথলিউদত্তৰ চকু থিয় হ’ল।

“—আকৌ জেলখানালৈ কিয় ?”

“—কি কব ভাঙৰীয়া ভাইৰ কথা। কম্পাউণ্ডৰদৰ লগতো

তাইৰ চুপাতি। ডাক্তৰৰ আদেশত তাই আকৌ তালৈকে ঘাব লগা হ'ল।”

নেথলিউদে কথখিনি ভালকৈ বুজিব নোৱাৰিলে। নি স্তম্ভিত হ'ল। ইমান দিন ধৰি সি আনন্দে লক্ষ্য কৰি আহিছে যে তাইৰ স্বদেশত ধীৰে ধীৰে এটা পৰিৱৰ্তনৰ সূচনা হৈছে। 'গাৰ' মানে নেথলিউদে নিঃস্বার্থভাবে কৰা সকলো প্ৰচেষ্টাৰ ফল 'লাভ' কৰিবলৈ তাই অনিচ্ছুক নেকি? নে একমাত্ৰ তাইৰ নিজৰ সুবিধাৰ বাবে নেথলিউদে কামত লগোৱা ধৰ্মৰ সেয়া এক নতুন কথা। নে কিবা কৌশল?

সি তাঁত অলপো পলম নকৰিলে আৰু হাস্পাতালৰ পৰা বেগাই ওলাই গ'ল। ভাবিলে: 'এতিয়া মই কি কৰে'?' তাইৰ লগত এতিয়াও মই মোৰ বান্ধোন বখাটো জানো উচিত হব?'

তাৰ পিছত আকৌ ভাবিলে, "নহয় নহয়, অন্ততঃ মোৰ শাস্তিৰ কাৰণেই মই এই কামটো এনেদৰে এৰি দিয়া উচিত নহয়; বৰকৈ মই আৰু অধিক দৃঢ় হৈ যাব লাগিব। তাই যদি কাৰোবাৰ লগত কিবা কৰিছে—কৰি থাকক, সেয়া তাইৰ ব্যক্তিগত কথা..... মই মোৰ বিবেকৰ দাবী অনুসৰি কাম কৰি যাম।

তাইক দেখা কৰিবৰ অনুমতিৰ কাৰণে আগবৰ্ত্তন ইন্সপেক্টৰৰ খবৰ কৰাত জানিলে যে সেইজন বিয়লী ইতিমধ্যে বদলি হৈ গৈছে। এতিয়া আহিছে তেওঁৰ ঠাইত এজন অতি কড়া মানুহ।

নতুন বিষয়াজনক গৈ সি দেখা কৰি মাহুলতাৰ লগত সাক্ষাতৰ বাবে অনুৰোধ জনালে। নেথলিউদে গৈ নোচোৱাকৈয়ে সিজসে ক'লে, "নাই নাই, নিৰ্দিষ্ট দিনত বাহিৰে সাক্ষাতৰ অনুমতি দিয়া নহয়।"

"নহয়, মানে সম্ৰাটৰ ওচৰত আবেদনৰ কাৰণে মই তাইৰ এটা চহী লব লাগে।"

"কামজবান মোক দিয়ক, মই চহী আনাওঁ।"

"মই তাইৰ লগত অলপ কথাও হব লাগে, আপোনিহেও মোক

অল্পমতি দিয়া হৈছে। মই ৰাজ্যপালৰ পৰাও লিখিত অল্পমতি পাইছোঁ।”

মাহুহজনৰ যেন মাত হ'বিল। তেওঁ নেথলিউদভৰ ফালে চালে।

“—চাওঁ অল্পমতি দিয়া কাগজখন।”

নেথলিউদভে দেখুৱালে। ইলপেট্টৰজনেও অল্পমতি দিলে; অৱশ্যে তেওঁৰো লগতে গল।

মাহুলভাই লাজতে বঙা পৰি গ'ল, তাই থিয় হৈ থাকিল। মাহুলভাৰ গতি-গোত্র দেখি কৰমৰ্দন কৰিবলৈ তাৰ যেন আজি সং নগ'ল। সি ক'লে,

“চিনেটত ক'ৰা আপীলত হাবিলোঁ।”

“মই জানিছিলোঁ।”—তাই তাৰ চকুৰ পিনে চালে।

নেথলিউদভ যেন বিবক্ত হ'ল।

“হতাশ হব নালাগে, সম্ৰাটৰ ওচৰত আবেদন কৰিম। কিবা লাভ হবও পাৰে।”

‘তুমি হাম্পাতাললৈ গৈছিল।? তাত তোমাক মোৰ বিষয়ে কোনোবাই কিবা ক'লে হব পায়।’

“—তাতে কি হ'ল; সেয়া তোমাৰ ব্যক্তিগত কথা।”

সি জেপৰ পৰা কাগজখন উলিয়াই চহী কৰিবলৈ তাইৰ হাতত দিলে। তাইৰ চকুৰ পানী ওলাইছিল, মচি মচি ক'ত কি কৰিব লাগে তাই স্থিৰিলে। নেথলিউদভেও দেখুৱাই দিলে। সি মন কৰিলে—একালে যেন অহমিকাৰ অভিমান আৰু আনফালে এই বেদনাত্মক ভিৰোতা-জনীৰ প্ৰতি তাৰ অহুকম্পা। শেষত যেনিবা পিছকটোৱেই জয়লাভ কৰিলে। তাই কাগজখনত এটা চহী কৰি দিলে।

নেথলিউদভে তাইৰ কালে চাই চাই ক'লে, “যি ঘটনাই নষ্টক, আবেদনৰ ফলাফল যিয়েই নহওক কিয়, মোৰ সংকল্পৰ কিছু অংশো লবচৰ নহয়।”

যিটো ঘটনাক লৈ মাছলভাক হাম্পাডালৰ পৰা বহিষ্কাৰ কৰা হ'ল সেই ঘটনাটো আছিল এনেকুৱা : মুখ্য নাৰ্চজনীয়ে মাছলভাক পঠাইছিল দৰৱৰ বখা কোঠালীৰ পৰা কিবা এটা দৰৱৰ আনিবলৈ । দৰৱৰ বখা কোঠালীটো আছিল কবিডৰৰ মূৰত । তাত আছিল ক-পাউণ্ডাৰ-জন । এই মানুহজনে আজি কিছুদিনৰ পৰা মাছলভাক পিছত লগিছে । তেওঁৰ বেহ-ৰূপ লক্ষ্য কৰি মাছলভাই তাক এবাৰ চলিছে ।

মাছলভাই দৰৱৰ কোঠালীত সোমোৱাৰ লগে লগেই সি ডাইক ধৰিলে সৱত মাৰি । তাৰ হাতৰ পৰা এবাৰ দিবৰ বাবে ডাইও তাক এনে ধৰণেৰে প্ৰচণ্ড ঠেলা এটা মাৰি দিলে যে সি গৈ পৰিল এটা দৰৱৰ বটলৰ ওপৰত । ধমকৈ শব্দ এটা হ'ল ।

সেই সময়তে মুখ্য ডাক্তৰজন গৈ আছিল সিকালোদি । শব্দ শুনি তেওঁ কোঠালীত ভূমুকি মাৰি চাই দেখে যে মুখ বগা কৰি মাছলভাই ছবমূৰকৈ দৌৰি ওলাই আহিছে । ভিতৰত সিজান মানুহ ।

তেনে অৱস্থাত দেখা পাই ডাক্তৰৰ খঙে চুলিৰ আগ পালেগৈ । তেওঁ চিঞৰি চিঞৰি গালি পাৰিবলৈ ধৰিলে :

‘বেটী ভাল মানুহৰ জীয়েক ; ইয়াতো তই এইখন খেল খেলিছহি ! বাক দেখা যাব তোক !’

ডাক্তৰে আক পলম নকৰিলে । তেওঁ গৈ ঘটনাটোৰ কথা ইল-পেট্টৰক ক'লে ; আক ক'লে যে মাছলভাৰ ঠাইত অন্য এজনীক তাত দিব লাগে ।

এই ঘটনাৰ পৰা পুৰুষৰ প্ৰতি মাছলভাৰ হুগা আক লুট হ'ল ; এই অপৰাধে ডাইক আক এক নতুন বেৰনা জাপি দিলে । আজি নেখলিউলডক সাক্ষাৎ দিবলৈ আহোঁতে ডাই জাবিছিল যে হাম্পাডাল সন্মুখত মিছা অভিযোগৰ কথাটো নিচৰ কেনেবাকৈ নেখলিউলডক কানতো পৰিবলৈ । কিন্তু ডাই আশা কৰিছিল যে নেখলিউলডে কথাটো বিশ্বাস কৰিবলৈ কোনোমতে প্রস্তুত নহব । ডাই যদি আশা-সফল

কৰি গোটেই ঘটনাটোৰ কথা তাৰ আগত কৈ দিয়ে তেতিয়া তাৰ
হয়তো সন্দেহটো আৰু অধিক দৃঢ় হৈ পৰিব ।

কান্দি কান্দি ছোৱালীজনী অস্থিৰ হৈ পৰিছিল। তাইৰ কণ্ঠ কন্ঠ
হৈ গৈছিল আৰু সেই কাৰণেই তাই এঘাৰ কথাও কব নোৱাৰিলে ।

মাছলভাই নেখলিউদভৰ লগত সাক্ষাতৰ সময়ত এইবোৰক লৈয়েই
ছবাৰো কঠোৰ ব্যৱহাৰ কৰিলে । অৰ্থাৎ প্ৰকৃততে তাই কিছুদিনৰ পৰা
তাক আকৌ ভাল পাবলৈ আৰম্ভ কৰিছে । অনিচ্ছাসম্বন্ধেও নেখলি-
উদভৰ সকলো ইচ্ছা পূৰণ কৰিব বুলিও যে তাই ভাবিছিল এই কথাও
তাই তাক জনাব নোৱাৰিলে । নেখলিউদভে বেয়া পায় কাৰণে তাই
মদ খোৱাৰ নিচিনা বদভ্যাসবোৰো ত্যাগ কৰিছিল । অৱশ্যে তাই
অনুভৱো কৰিছিল যে নেখলিউদভে তাইক বিয়া কৰাই ছৰ্ভাগ্যহে চপাই
লব খুজিছে। তাই নিবিচাৰে—সেইজন মানুহ গভীৰভাবে আহত
হওক, বেদনা পাওক । নেখলিউদভে হয়তো এতিয়াও ভাবিছে যে হাম্পা-
তালত কিবা দুৰ্ঘটনা হৈ গৈছে বুলি । এই কথাটোত সি যিমান যত্ন
পালে তাতকৈ বৰং তাইৰ দণ্ডদেশ বাহাল থকা সংবাদতো সি যিমান
আঘাত পোৱা নাই ।

॥ দহ ॥

দণ্ডাজ্ঞা পোৱা কয়দীবোৰৰ যিটো দলক প্ৰথমতে চাইকেৰিয়ালৈ
পঠোৱা হ'ব, সেইটো দলত মাছলভাও ঘাৰ লাগিব । গতিকে নেখলি-
উদভে দেখিলে যে সিহঁতৰ লগত সিও বাবলৈ প্ৰস্তুত হ'ব হ'ল । ইয়াত
থকা সময়ত তাৰ কামৰ অন্ত নাই ; তথাপি সি সকলো কাম বাত দি
হলেও বাবই ।

নেখলিউদভে তাৰ কাৰণ-পাতিবোৰ ভিতৰলৈও ভাঙি দিছিল ।
অৰ্থাৎ ভাঙত লোৱা কাৰণ-পত্ৰ মাছলভাৰ দোষ-সংশয়কৈ ।

তাতে মাটি বাৰীৰ বিষয়ে শি. লৰ খোজা ব্যৱস্থাৰ চুক্তি-
পত্ৰও আছে, আৰু ভূমীৰ ভাগত ল'লে কেলৰ কয়দীসকলক সহায়তা
কৰা বিষয়ক কাগজ-পত্ৰবোৰ। সেই সহায়তাৰ বাবে আবেদনবোৰ
আহিছে এটাৰ পিছত এটাকৈ। কয়দীসকলৰ সম্পৰ্কেই অহাৰ
পিছতে সিহঁতৰ কষ্টখোঁচ অনতিপলমে লাঘৱ কৰা কাৰণে
মধ্যস্থতা কৰাটো আহিল নেথলিউদত্তৰ অনু^৬ 'এই' প্ৰধান কাম।
গোচৰবোৰক সি পাঁচটা ভাগত ভগাই লৈছিল : নিৰপ্ৰাৰ্থী লোকে
অনাহকত ভোগ কৰা শাস্তিৰ কাগজবোৰ এটা ভাগত; ৭, 'আৱেগ'
ঈৰ্ষা আৰু সন্দেহ অথবা সুৰাপান কৰা সম্পৰ্কীয় বিশেষ পৰিস্থিতি
বোৰ এটা ভাগত; নিজে স্বাভাৱিক বুলি ভাবি কৰা অপৰাধ, নৈতিক
ধাৰাৰ উৰ্দ্ধত থাকি সৰ্বসাধাৰণৰ প্ৰভাৱপ্ৰতি বীতি ভংগ কৰা বুলি
অতিযুক্ত আৰু ব্যক্তিৰ দোষতকৈও সমাজৰ দোষত অতিযুক্ত হোৱা
সকলৰ কথাৰ বিষয়ে ভাগে ভাগে কাগজ পত্ৰবোৰ।

মাছলভাক যিটো দলৰ লগত নিয়া হ'ব সেই দলটোৱে জুলাই
মাহৰ পাঁচ তাৰিখে চাইবেবিয়ালৈ যাত্ৰা কৰিব। যাত্ৰাৰ কাৰণে
নেথলিউদত্তো সাজু হ'ল।

বেলগাডীখন যাৰ আবেলি তিনি বজাত। তাৰ ইচ্ছা যে দল-
টিয়ে বেল-ষ্টেচনলৈ কেনেকৈ যাত্ৰা কৰে সেই দৃশ্য চাই চাই ডেওলোকৰ
লগতে সিও বেল-ষ্টেচনলৈকে যাব।

যাত্ৰা কৰাৰ আগে আগে সি নিটাৰ্চবুৰ্জত লিখা ডায়েৰীটো
এৰাৰ পঢ়ি চাবলৈ তাৰ মন প'ল। এটা পাত সি পঢ়িলে :

'কান্তিউছাই মোৰ ভাগ স্বীকাৰ কৰিবলৈ সন্মত নহয়; ওলো-
টাকৈ বংগ ভাইয়ে নিজকে বলি দিব খোজে। ভাইৰ ভয় হৈছে—
মোৰো হৈছে। ভাইক বিশ্বাস কৰিবলৈ মোৰ ভয় লাগে, অৰুচ আশাও
কৰি আছো বেন ভাইৰ অন্তৰত এটা পৰিষ্কাৰ নুলো হয়। ভায়েক
বেন মই পায় পৰম আনন্দ।

তাৰ পিছত আন এটা পূৰ্ণা পঢ়িলে :

মই এটা কব কঠিন সময়ৰ মাজেৰে আগবাঢ়ি আহোঁ, কঠিন
হলেও সময়বোৰ বৰ আনন্দদায়ক । আজি হাল্পাতাজত এটা অতি যুগ-
নীয় আচৰণ হৈছে বুলি শুনিছোঁ ; শুনি মোৰ মনত বেঘনা জাগিল ।
এৰে কথা হ'ব পাৰে বুলি মই ভাবিবও নোৱাৰোঁ ।'

‘এটা যুগৰ তাৰ লৈ মই আজি তাইৰ লগত কথা পাতিছোঁ ।
তাৰ পিছত হঠাৎ মনত পৰি গ'ল—তাই যি দোষত ঘোৰী বুলি ভাবি
মোৰ যুগ উপজিছে তেনেকুৱা কিমান দোষ মই নিজে মোৰ জীৱনত
কিমানবোৰ কৰিছোঁ—আক এতিয়াও কৰি আছে। ।’

কয়দীসকলৰ লগত যাবলৈ নেখলিউদভ ওলাই গ'ল । মাহটো
আছিল জুলাই, অসহ্য গৰমৰ দিন । বতাহ আছিল হয়, পিছে শূকৰৰ
তাপে সেই বতাহকো উত্তপ্ত কৰি আক বেছি অসহনীয় কৰি তুলিছে ।
তাতে আকো বতাহে কঢ়িয়াই আনিছে কবাবৰ পৰা দুৰ্গন্ধবোৰ ।

বাটত মাজুহ নাই বুলিবই পাৰি । ভিৰবিৰাই থকা ব'দৰ মাজে-
লিয়েই চলি আছে ট্ৰাম-গাড়ীবোৰ খঙা বজাই বজাই, ঘোঁৰাগাড়ীৰ
ঘোঁৰাবিলাকৰ সুৰবোৰ কাপোৰেৰে ঢকা ।

সি গৈ জেলখানাৰ ওচৰ পাৰ্শ্ব মানে কয়দীবিলাকক তেতিয়া-
লৈকে সাজু কৰা হোৱাই নাই । পুলিচৰ জিম্মালৈ হস্তান্তৰ কৰাৰ
কাম চলিয়ে আছে । কয়দীৰ বলত আছে পুৰুষ ছৱল তেইশজন আক
তিবোতা চৌবঠিজনী ।

নামবোৰ মাতি মাতি পৰীক্ষা কৰি থকা হৈছে তাৰ পিছত
ডাক্তাৰী পৰীক্ষা আক প্ৰত্যেককে কিবা কিবা প্ৰশ্ন কৰাৰ পিছত
প্ৰত্যেকৰে বিষয়ে একোটা বিৱৰণ দিয়া হৈছে । সুৰত ব'দৰ প্ৰথম
উত্তাপলৈ কয়দীবোৰ থিয় হৈ আছে একেবাৰে তিনিঘণ্টা ধৰি । এইসকল
কয়দীয়ে বেলেগেটোনলৈ দীঘলীয়া বাট খোজকাঢ়ি যাব লাগিব সেই
প্ৰথম ব'দ আক উত্তাপ সহ্য কৰি । কয়দীসকলৰ মাল-বস্ত্ৰবোৰ এখন
পাৰ্শ্বত তুলি নিয়া হ'ব ; সেই পাৰ্শ্বখনতে তুলি নিয়া হ'ব বেয়াও আক
অলব কয়দীবোৰকো ।

কিছু খাঁড়বত থিয় হৈ আছে কিছুমান কন্নীৰ আখীৰ-
সকল। ডেউলোকে শ্ৰাৱণ চাই আছে নিজৰ নিজৰ মাহুৰ-
কেনেবাকৈ পুলিচে নেবেখাকৈ এবাৰ মাত দিবৰ বাবে, কিম্বা এটা
বন্ধ হাতৰ টিপতে গুজি দিবৰ বাবে ...।

পুৰুষ আৰু মহিলা কন্নীবোৰক শাবীত থিয় কৰি কাৰোবাক
কাৰোবাক ভৰিত শিকলি লগোৱা হ'ল। তাৰ পিছত আকৌ গণনা
কৰিলে। গণনাৰ শেষত বন্ধীপাহীৰ অধিকাৰক দিয়া এটা হুকুৰ
দিলে। লাগে লাগেই হুকুৰ, অনুৰূপ আৰু অলম পুহৰ আৰু ডিবোতা-
বোৰক বাচি বাচি গাড়ীত জুলি দিলে। পুলিচৰ বেতৰ কোষ বা
হাতৰ মুঠিৰ খুলা খোৱাৰ ভয়ত কন্নীসকলে নিবৰে মাত্ৰাৰ লকেতৰ
বাবে অপেক্ষা কৰি বৈ আছে।

তাৰ পিছত এজন বিষয়াই হুকুৰ দিলে—

“—মাৰ্চ।”

লাগে লাগেই কন্নীৰ মাত্ৰা আৰম্ভ হ'ল। কন্নীৰ শাবীৰ হুকুৰ-
কাষে বন্ধুত্বাৰী চিপাহী। কন্নীবোৰৰ প্ৰথম শাবীত গৈছে সৰ্ব্ব
কাৰাদণ্ডেৰে দণ্ডিতসকল - সিহঁতৰ ভৰি শিকলিৰে বন্ধ। তাৰ পিছৰ
শাবীত গৈছে নিৰ্দাসিতসকলৰ দলটো, তাৰ পিছৰটোত দুজন দুজনকৈ
সাজুৰি একেলগে হাতকেয়েৱা লগাই বাঁহি নিয়া কন্নী বোৰ আৰু তাৰ
পিছৰ দলটো মহিলাৰ। সৰ্বশেষত গৈছে গাড়ীৰে বোৱা সেই হুকুৰ,
অনুৰূপ কন্নীবোৰ।

শেষৰ গাড়ীখনৰ পাছে পাছে বাৰ পৰাকৈ নেখলিউলতে এখন
বোঁবাগাড়ীত উঠিল। সি গাবোৱানজনক ক'লে,—সি যেন গাড়ীখন
বেগাই লৈ যায়। গাড়ীখন বেগাই গলে শাবী পাতি লৈ থকা কন্নী-
বোৰৰ মাজত তাৰ চিনাকি কোন কোন আছে চাই বাৰ পাবে।
ওচুপৰি মহিলা কন্নীবোৰৰ মাজত মাহুলতা ক'ত আছে বিচাৰি
উলিয়াব পাৰিব। তাইক দেখিছেই সি শুবিব—তাইলৈ সি খিবোৰ
বন্ধ পঠাইছিল, সেইবোৰ তাই লাগেনে নাই।

অৱশ্যেই পৰবৰ বতাহ ডেউকা নাই। বাটৰ ধূলি কন্নীৰ কন্নী-

বোৰে খোজকাঢ়ি গৈছে শুভ বেষ্ট্ৰে। নেখলিউদত্তৰ গাড়ীৰ বেগ
সিহঁতৰ বেসতলৈ বেছি।

তিবোডাসকলৰ খাবীৰ ওচৰ পায়েই সি দেখা পালে মাহুলভাক।
তাই খোজকাঢ়ি গৈছে তিবোডাসকলৰ দ্বিতীয় খাবীত। তাইৰ আগে
আগে গৈ আছে এজনী গৰ্ভৱতী কয়নী। মাহুলভাৰ মুখত এটা শান্ত
স্থিৰ সংকল্পৰ ভাৱ। সি তাইৰ ওচৰেদি যাওঁতে তাইক কথাটো শ্বশ্বিৰ
খুজিছিল; কিন্তু কাৰে কাৰে গৈ থকা বন্ধীবাহিনীৰ তহলদাবী
চাৰ্জেক্টকনে দেখে বুলি শ্বশ্বিৰ নোৱাৰিলে।

ভীৰ ব'দত চকু মেলাব নোৱাৰা সৰ্বেও আলিৰ কাষৰ দোকান-
ঘৰ, দুৱাৰ মুখ, খিৰিকীমুখৰ পৰা আৰু গছৰ তলৰ পৰা মানুহবোৰে
চাই আছে এই শোভাযাত্ৰাটো।

জীৰ্ণ-খীৰ্ণ চেহেৰাৰ সৰু ল'ৰা এটিয়ে চাই আছিল এই শোভা-
যাত্ৰাত থকা কয়দীসকললৈ—একে দৃষ্টিৰে। সি যেন ভাবি আছিল:
এই কয়দীসকলো অন্য মানুহৰ দৰে একে মানুহ। অন্য মানুহবিলাকেও
কিয়নো এইসকল মানুহৰ প্ৰতি অনায়াস কৰিছে। কয়দীসকলৰ
মূকৰ চুলি খুৰাই দিয়া আৰু শিকলিৰে ভৰিত বন্ধা দেখি পোনপ্ৰথমে
ভাৱ ভয় লাগিছিল। এতিয়া সেই ভয়ৰ পৰিৱৰ্ত্তে সি ভাবিছে—যি
সকলে এই কয়দীসকলৰ মূৰ খুৰাই দিছে আৰু শিকলিৰে ভৰি বান্ধিলে,
সি সকলে মানুহ হৈও ইমান পাৰাণ মে? হুখত ভাৱ অস্তৰ কাটি যাওঁ
যাওঁ হ'ল—সি ক্ৰমাগতভাবে চেঁচা কৰিলে ভাৱ চকুলো বন্ধ কৰিবলৈ।
ভাৱ পিছত ভাবিলে যে এনে কথাৰ লৈ কন্দাটোও বৰ লাজৰ কথা।

॥ এবাৰ ॥

কয়দীসকলৰ খোজৰ সীতা-বেগৰ লগত ভাল বাখি নেখলিউদত্তে
খোজ কঢ়িবলৈ আ'লো। পাৰ্শ্ব দিকৰ আছে পাৰ্শ্বৰ বৰণৰ কপোৰ;

তথাপি তাৰ পৰা লাগিছিল। তাতোকৈ ডাঙৰ কথা হৈছিল যে বজাৰত
লগত উৰি পুৰা ধূলিয়ে তাক উপাহ-নিশাহ লোৱাত বৰ কষ্ট নিছিল।
অলপ দূৰ খোজ কাঢ়ি সি আকৌ ধোবাগাড়ীখনত উঠিল; তথাপিহে
পৰ্যন্ত বৰ নোৱাৰিলে।

বাটতে বাটতে সি দেখিলে কেইটামান বন্ধু ল'ৰাই আইচ ক্ৰীম
খাই আছে। পিৰাহত তাৰ অৰ্ধ-কৰ্ঠ শুকাই গৈছিল। সিহঁতক শূন্যে,

“ইয়াত কৰবাত পানী পোৱা যায় নেকি?”

সিহঁতে ওচৰৰে দোকান এখন দেখুৱাই দিছে। দোকানখন দেখি
নেখলিউকতে অজ্ঞান কৰিলে যে তালৈ গ্ৰাহক বেছি নাযায়। পোটেই-
খন লেডেৰা, ধূলি-মাকড়সিৰে ভৰা। নেখলিউকত দেখি দোকানীয়ে
চালে এক কোঁতুহলী দৃষ্টিৰে। বেক এখন গামোছাবে জোকাৰি
নিছিল দোকানীজনে; কিন্তু সি নথিছিল। খিয় হৈছে এবটল চোজ-
পানী লৈ গালে।

এইখিনি সময়তে কয়লীৰ দলটো কিছুদূৰ আগবাঢ়ি গৈছিল।
গতিকৈ দোকানীক চোলা বটলৰ দায়খিনি দিয়েই শুভালিকে ডাব
পৰা ওলাল দলটোক লগ ধৰিবৰ মনেৰে।

বহুখোঁ বেন আৰু বেছি উদ্ভল হৈ উঠিছে। সি গাড়ীৰ ওপৰত
বহি ললে আৰু কিবাকিবি আকাশ-পাতাল ভাবি গৈ থাকিল।

হঠাৎ ডাব চকুত পৰিল এটা ডাঙৰ দৰাৰ প্ৰৱেশৰাবৰ সন্মুখত এল
হালুহৰ ভিৰ। ক'বতে বন্ধী বাহিনীৰ এজন লোক। তাৰ হাতত
এটা বাইকল।

পাবোৱানজনে ক'লে, “এজন কয়লীৰ কিবা এটা হৈছে।”

নেখলিউকতে শুভালিকে গাড়ীৰ পৰা নামিল। ভিৰৰ মাজলৈ
গৈ সি ভিত্তি ৰেলি চালে: নৰ্দমাটোৰ কাষতে নিলৰ ওপৰত পৰি
আছে এজন আদৰসীয়া কয়লী, সুখন বঙা হৈছে সন্দেহ নিচিনা।
ভেজৰ নিচিনা ডাব বঙা চকুৰ দৃষ্টি আকাশৰ ফালে বহুখৰ বৈ বৈ
ডাব বহুখৰে উঠা-নমা কৰি আছে। নেখলিউকতে কৈ উঠিল।

“ইমান দূৰল হালুহজনক এই পৰ্যন্ত খোজ কঢ়াই কঢ়াই

কাৰতে চাই থকা এজনী ডিবোতাই ক'লে, “নাৰাচিহই।”

ওচৰতে বৈ থকা পুলিচজনে থিয় হৈ আছে অতি উত্তেজিত আৰু বিজ্ঞান হৈ। তথাপি সি ক'লে, “আপোনালোকে এনেহেন পৰমত মানুহজনক আগুৰি ধৰিছে কিয়? আপোনালোকে বাৰ নে নাবাৰ? কি চাবলৈ আছে ইয়ালৈ?”

কোনোবা এজনে কৈ উঠিল, “বাৰ যি কাম তেওঁ যদি সেই কাম কৰিলেহেঁতেন তেনেহ'লৈ এই মানুহজন এনেভাবে মৰিব লগা নহল-হেঁতেন। সি বেচেৰা কয়লী হলেও মানুহহে।”

এনেতে আহিল কৰবাৰ পৰা এটা কৰ্তব্য-বাহক কৰ্ত্তব্যৰ। তাৰ পিছত দেখা গ'ল এজন পুলিচ বিষয়া। তেওঁ ডিঙি ফালি চিঞৰি ক'লে, “ইয়াৰ পৰা যাওক—ইয়াত তিৰ কৰিছে কিয়? কি লাগে ইয়াত?” তাৰ পিছত কয়লীজনৰ মূৰটো নাভিয়েই যেন কিবা এটা বুদ্ধি পালে। পিছত পুলিচজনলৈ চাই সুধিলে,

“কেনেকৈ হ'ল?”

পুলিচজনে ক'লে।

“—গাড়ী এখন আন. ইয়াক ওচৰৰ খানালৈ লৈ যা।”

ওচৰত আৰু অন্য গাড়ী নাছিল। নেথলিউভে ক'লে, “মানুহজনক অলপ পানী থুৱাব পাৰিলে ভাল আছিল।”

চিপাহীজনে কৰবাৰ পৰা পানী অলপ লৈ আহিল। কয়লীজনৰ মূৰটো নাভি পানী অলপ থুৱাবলৈ যত্ন কৰিলে—টোক মাৰিবৰ শক্তি তাৰ নাই, তই কোৱাবীয়েদি পানীখিনি বাগৰি গ'ল।

পুলিচ বিষয়াজনে ক'লে, “তাৰ মূৰত চালিমে।” তাৰ পিছত ইকালে, সিকালে চাই নেথলিউভে নিয়া ধোবা গাড়ীখন ধেথি ক'লে, “সেইখনটো এখন গাড়ী আছে—সেইখন নিনিয় কিয়? এই গাৰো-হান ইকালে আহ।”

সি ক'লে, “মোৰ ভাড়া আছে।”

নেথলিউভে ক'লে, “গাড়ীখন যয়েই ভাড়া আনিছে, নিব পাৰে।” তাৰ পিছত গাৰোহানক উদ্দেশ্য কৰি ক'লে, “ভাড়াবিনি যয়েই দিব, তই লৈ যা।”

‘কল্পদীপনক’ গাড়ীত তুলি পোতাই দিয়া হ’ল। থানা অভিমুখে গাড়ীখন আগবাঢ়ি গ’ল। নেখলিউদঙেও গ’ল পাছে পাছে বোম্ব কাঢ়ি।

পুলিচ থানা পোতাৰ লগে লগে কেইজনমান পুলিচে বোবাগাড়ী-খনৰ চাৰিওফালে ঘেৰি থবিলে। তাৰ পিছত কামৰূপী কৰ্মীজনৰ ভৰিত ঘৰি টানি উলিয়াই দাঙি লৈ গ’ল এটা কোঠালীত। সেইটো কোঠালীতে হুজুৰ বেয়াৰী কল্পদী পৰি আছিল হুজুৰ খাটত।

ভাঙৰখানাৰ এজন কৰ্মীউত্তাৰ আছিল। তেওঁ হুই চালে আক ক’লে ‘শেষ হৈ গৈছে। খটো লাহ বখা ঘৰলৈ নিব লাগে।’

কল্পদীজনৰ মূত্ৰদেহটো খব্দেহ বখা ঘৰলৈ নি থৈ আহিলগৈ। নেখলিউদঙক চকুত পৰাত পুলিচ বিষয়া এজনৰ বঙা চকু দেখুৱাই সুধিলে,

“কি লাগে ডোক?”

“একো নালাগে।”

“একো নালাগে যদি যা ইয়াৰ পৰা।”

নেখলিউদঙে বিষয়াজনৰ কথা মানিলে। উত্ততি আহি দেখে যে গাড়ীৰ গাৰোহানজন গাড়ীতে শুই পৰিছে। সি ভাঙ জপালে আক পুনৰ যাত্ৰা কৰিলে বেল-ষ্টেচন অভিমুখে।

অলপ দূৰ গৈ আছে। এনেতে দেখিলে ওলোটা কালৰ পৰা এখন গাড়ীত বাইকসখাৰী পুলিচ কেজনমান। গাড়ীৰ ভিতৰত এজন কল্পদী। দেখিলেই বুজা গ’ল যে কল্পদীজন বাচি থকা নাই।

নেখলিউদঙে তাৰ গাড়ীখন আকৌ দুবাৰলৈ ক’লে সেইখন গাড়ীৰ পাছে পাছে। গাড়ী গৈ এটা সময়ত আকৌ পুলিচ থানা পালে। এজন পুলি, বিষয়া ওলাই আহিল। তেওঁক জনোতা হ’ল। তেওঁ ক’লে, “আক এজন গ’ল হুজুৰ হ’ল। কুৰুৰ পোতাৰীত লৈ যা আন্তাৰলৰ কোনত থকা কোঠালৈ।”

আগবটো মূত্ৰ কল্পদীক নিয়া দি এইটোকে লৈ বোতা হ’ল। নেখলিউদঙে কথা কাকৰোৰ থৰ লাগি তাই আহিল। পুলিচ বিষয়া-জনে আক ক’লে, “ইয়াত কি লাগে?”

নেখলিউদন্তে শৰদেহটোৱে একান্তমানে চাই আছে: “আগবন্ধন
কয়দী আহিল যিমান কদাকাৰ এইজন কয়দী যিমান স্তম্ভৰ—অসাধাৰণ
স্তম্ভৰ, যিমান ধুনীয়া তাৰ মুখত্ৰী ডিমান ধুনীয়া তাৰ সৰ্বশৰীৰ। একে-
বাৰে প্ৰস্তুতিত যৌৱন। স্তম্ভিত ললাট প্ৰাণহীন ছুটা চকুৰ ওপৰেদি
ধনুৰ নিচিনাকৈ বৈ পৰা চেলাউৰি মুখত যেন এটা যুহু হাঁহি, তাৱত
শাস্ত, স্তম্ভীৰ । এটা উচ্চতৰ জীৱনৰ সম্ভাৱনা ধ্বংস হৈ গল।
এজন মানুহ যে মৰি গল তাৰ বাবে কাৰো মনত হুখতো নালাগিলেই,
এনেকি এটা শক্তিমান্ত সমৰ্থ আৰু কৰ্মক্ষম জীৱন যে শেষ হৈ গল
তাৰ কাৰণেও কাৰো হুখ নালাগিল। সিহঁতৰ একমাত্ৰ চিন্তা—এই
শৰদেহটো গেলি পচি যোৱাৰ আগতেই জঞ্জালটো শেষ কৰি পেলাব
পাবিলেই হয়।

মুডকৰ ভৰিত বন্ধা শিকলিডালৰ কথা মনত পৰি পুলিচ অফিচাৰ
জনে ক’লে, “ভবিষ্য শিকলিডাল কমাৰৰ হতুৱাই কটাই উলিয়াব
লাগে।”

এজন ডাক্তৰ আহিছিল শটো পৰীক্ষা কৰিবলৈ। নেখলিউদন্তে
শুধিলে, “কেনেকৈ মৰিল?”

“—কেনেকৈ মৰিল কব লাগে? গৰম আৰু ঠাণ্ডাত মানুহ কিয়
মৰে কব লাগে? বাকীখিনি কথা তেওঁলোকক সোধক”—বুলি পুলিচ
বিষয়াজ্ঞক অৰ্থ কৰি ক’লে। তাৰ লিহত শুধিলে “আপুনি কোন?”

“মই এজন।” এই বুলি কৈয়েই নেখলিউদন্ত উত্তৰ
আছিল। সি দেখিলে যে গাবোৱানজন আকৌ শুই পৰিছে।

॥ বাৰ ॥

নেখলিউদন্তে বেগ-ষ্টেজ পাৰ্কেতে পলম হৈছিল। ইতিমধ্যে কয়দী-
বোৰে বেগত বহি গৈছে। তালৈ গৈ পৰ পালে যে ঘাটত আৰু তিনি

জন কয়লীয়ে প্রাণ এবিছে । ইয়াৰ আগতে সি নিজে কখন কয়লী বৰা দেখিছেই । পিছৰ ভিনজন হেনো গৰমতে যুখ উৰুৰি দি যবিল । বকী বাহিনীৰ জিন্দাত থকা অৱস্থাত যি পাঁচজন লোকৰ দৃষ্টি হ'ল সেই মাজুহ কেইজনক নমবাকৈও বাধিব পৰা নহৈছিল; অৱচ এনেহেন যুত্বাব বাবে বকী বাহিনীৰ কোনেওজন উৰি যোৱা নাট ।

কয়লীসকলক দেখা কৰিবলৈ য়াৱা আত্মীয় কটকটকিৰ কাৰো দেখা কৰিবলৈ অলুপতি দিয়া হোৱা নাই । অৱশ্যে নেখটি উলটে দেখা কৰাৰ নিজৰ ব্যৱস্থাটি নিজেই কৰি লৈছিল এজন চাকৰীক কিছু টকা ভেটি দি । তাক কোৱা হৈছিল যেন কোনো ওপৰহালাই দেখা নোপোৱাকৈ মাহুলভাক দেখা কৰি আহে ।

পুৰুষ কয়লীৰ ডবা কেইটা এগিয়ৈই মহিলা কয়লীৰ ডবাবোৰ । এটা এটাকৈ বিচাৰি বিচাৰি সি তৃতীয় ডবাটোত দেখিলে— গাত বগা ব্লাউজ পিন্ধি মাহুলভাই ওলোটাফালৰ খিৰিকীৰ বাহিৰলৈ চাই আছে । কেৱেছিয়া নামৰ মুল্লবী ভাসামুখী কয়লীজনীয়ে মাহুলভাক গাত চিকুত মাৰি দি ইফালৰ খিৰিকীৰ ফালে আঙুলিয়ালে ।

ঘৰমৰকৈ উঠি ভাই নিজৰ চুলিকোচা সংযত কৰি ল'লে । বামেৰে ভৰি থকা টকটকীয়া বঙা মুখত এগাল হাঁহি লৈ খিৰিকীখনৰ লোহা এডালত ধৰি ল'লে,

“সাংঘাতিক গৰম দেই !”

“আটাইখিনি বস্ত্ৰ পাইছানে ?”

“উ”, ভোমাক ধন্যবাদ ।”

“আক কিয়া লাগিব নেকি ?”

“নাই আক একো নালাগে ।”

কেৱেছিয়াই ক'লে, “অলপ খোৱা পানী পোৱা হলে ”

মাহুলভাই কৈ উঠিল, “এবা অলপমান পানী খাব পৰা হ'লে ।”

“—কিন্তু সিহঁতে ডবাত পানী দিয়া নাই ?”

“—কিছিল অলপমান, শেষ হৈ গৈছে ।”

“বাক নাই বকী-বাহিনীৰ একজনক কৈ দিও ।”

“—তুমিও এইখন গাড়ীতে বাবা নেকি”—মাহুলভাই শুধিলে।

“মই পিছৰ ট্ৰেইনখনত গৈ আছো।”

মাহুলভাই একো নক’লে; এটা দীঘল শ্বাস এবিধে মাৰি।
কোনোবা এজনীয়ে আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰি নেখলিউদতক শুধিলে,

“তুলিলো বাবজন কয়দৌক বোলে সিহঁতে মাৰি পেলালে—
হৱনে কথাটো?”

সি ক’লে, “বাবজনৰ কথা শুনা নাই, মই কিন্তু নিজে তুলনক
দেখিছোঁ।”

“মাহুতে কৈছে বাবজন বুলি। আচ্ছা—ইয়াৰ কাৰণে কাৰো শাস্তি
নহব নেকি? কি বৰ্ষৰ সিহঁত!”

নেখলিউদে শুধিলে “তিবোতাসকলৰ কাৰো একো হোৱা
নাইভে?”

এজনীয়ে হাঁহি হাঁহি ক’লে, “তিবোতাসকলৰ দেহা পুৰুষতকৈ
টান দিয়ক—অৱশ্যে এজনীৰ প্ৰসৱ বেদনা আবদ্ধ হৈছিল।”

মাহুলভাই ক’লে, “কেনেবাকৈ সেই কয়দৌজবীক ইয়াতে বাধিবৰ
ব্যৱস্থা কৰিব নোৱাৰিনে? তাই বৰকৈ কষ্ট পাইছে?”

নেখলিউদে ক’লে, মই কৈ চাওঁচোন বাক।”

এনেতে এজন চাক্ষুৰক দেখা পাই আগবাঢ়ি আহি ক’লে, “মহাশয়,
কয়দৌৰ লগত কথা পতা নিশেধ।”

নেখলিউদে আসন্ন প্ৰসৱা সেই গভীৰভাৱে তিবোতাজনীৰ কথা
কব খুজিছিল; কিন্তু কোনোজন বিষয়াকৈ পোৱা নগ’ল—সকলো
বান্ধ। তাৰ পিছত গাড়ী এবিধৰ পৰত এজন বিষয়াক পাই কথাটো
কলত ডেওঁ উত্তৰ দিলে, “প্ৰসৱ হয় যদি হব; হ’লে পিছত দেখা যাব।”

গাড়ী চলিল। নেখলিউদে টেচনৰ প্লেটফৰ্মত থিয় হৈ চাই
আহে—গাড়ীৰ বিষিকীৰোৰে এখনৰ পিছত এখনকৈ গৈ আছে আগ-
কালে গতি কৰি কৰি; আৰু বহুজনীৰ নিচিনাকৈ মাহুলভাইও তিবি-
কীৰে নেখলিউদকৈ চাই এটা ককণ হাঁহি মাৰিলে মাত্ৰ।

নেখলিউদে থিয়ৰ বেজৰ বাৰ সেইখন আহিবলৈ এতিয়াও

হুৰুটী বাকী। গতিকে সি ষ্টেশনৰ প্ৰথম শ্ৰেণীৰ বাত্ৰীৰ জিৰণি কোঠালৈ গৈ এখন চোফাত বহিল। তাপবত সি ক্ৰান্ত হৈ আহিল। চোফাতে ভাব তত্ৰা লাগিল; তাৰ নিছত অগ্ৰতীয়াবৃত্তাবে তাৰ টোপনি আহিল। টোপনিত সি যেন দেখিলে কল্পনাবোধে শোভা-যাত্ৰা কৰি খোজ কাঢ়ি আছে, দেখিলে দুটি মৃতদেহ, ১৮৮৪ৰ ডবাত গড়াল দিয়াৰ নিচিনাকৈ মহিলা-কল্পনাবোধ আৰু তাৰ মাজতে এক নীয়ে প্ৰসন্ন বেদনাত চটকটীয়া লাগিছে। তাইক সন্ধান কৰি দিবলৈ কোনো নাই আৰু এটি ককণ হাঁহি মাৰি গড়ালৰ ভিতৰেৰে তাৰকালে চাই আছে অপলক দৃষ্টিৰে।

হঠাৎ সি সাব পাই গ'ল - কাৰোবাৰ মাতত। সি দেখিলে তাৰ বায়েকক আৰু বহুজনক। বায়েকো সেইখন বেলেতে ক'বলৈ ধৰ।

“তোক বিচাৰি পালে” - বায়েকে ক'লে।

সি থিয় হ'ল; ক'লে, “কালি ভোমালোকৰ ঘৰৰ পৰা আহি মনটো বেয়া লাগি আছে। মই তিনিহীক কথাবোৰ তেনেকৈ কব নালাগিছিল।

“একো নহয় যে।”

বায়েকে কি কব খুজিছিল সি বুজি পালে। তাৰ মনটো সেৱকি গ'ল।

‘মই যাব লাগিব, আৰু সেই কাৰণেই ওলাইছো। কাতিঠোকা বিয়া কৰাব খোজা কথাটো তুমি জানিব খুজিচাতো? চোৱা— মই ঠিক কৰি পেলাইছিলো, কিন্তু তাই কোনোমতে মান্তি নহ'ল।’

তাৰ নিছত আকৌ ক'লে, “যোৱা ত্যাগক তাই স্বীকাৰ কৰিব নোখোজে অৰুচ নিজে যি ত্যাগ স্বীকাৰ কৰিলে, সেই ত্যাগ তাইৰ নিচিনা ছোৱালীৰ কাৰণে বহুত বেছি। তাই যদি শেৰ বহুতটো প্ৰত্যাখ্যান কৰে তেনেহলে তাইৰ ত্যাগবিধি মই সন্মত হ'ব স্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰিম। সেই কাৰণে মই ওলাইছোঁ। তাইৰ লগে লগে— তাই ব'লৈকে দায় মইও দাৰ। তাইৰ অদৃষ্টৰ বোকাটো কিমানখিনি পাতলৰ পৰা চাওঁচোন x x x।”

বায়েকে একো নামাভিলে । তাৰ পিছত সি আকৌ ক'লে;

“আক এটা কথা, ফুজমিনস্কয়ৰ মাটিবোৰ মই এতিয়াও খেতিয়ক সকলক দান কৰি দিয়া নাই । গতিকে মোৰ মৃত্যুৰ পিছত তোমাৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰেই সেই জমিদাৰীৰ উত্তৰাধিকাৰী হ'ব ।”

“—তই এইবোৰ কি কৈছ ?”

“আক যদি শেষ পৰ্য্যন্ত মট খেতিয়ক প্ৰজাসকলক দি দিওঁ তেনে-
হ'লে বাদ-বাকী যি থাকে সেইবোৰেই সিহঁতৰ হ'ব । মোৰ যে
খেতিয়াবা বিয়া হব তাৰ কোনো সম্ভাৱনা নাই ; আক যদি বিয়া
হয়ও আমাৰ কোনো সতি-সন্তান নহব । গতিকে ।”

“তই এইবোৰ কি বলকিছ ?”

নেখলিউলভে মন কৰিলে যে বায়েকে যদিও মুখৰে তেনেকৈ কৈছে
আলতে ভিতৰি ভিতৰি তাই ভালহে পাইছে । বিয়া সম্পাদিত
আক উত্তৰাধিকাৰ সম্পৰ্কত যিখিনি চমুকৈ ক'লে তাৰ দ্বাৰা যেন
জায়েক স্তনীয়কৰ স্নেহৰ সহকৰ মাজত এটা ছেল পৰিল, এটা নতুন
বাস্থধান বচিত হ'ল দুজনৰ মাজত ।

॥ চৰিত্ৰ ॥

বেলৰ তৃতীয় শ্ৰেণীৰ ডবাত ৰহি গৈ আছে নেখলিউলভ । তাৰ
মনৰ মাজেমি সিহঁতাৰ সেই দৃশ্য এটা এটাকৈ পাব হৈ গৈ আছে ।
হঠাৎ—সিজনক মাৰি পেলোৱা হৈছে । সেই শব্দৰ মুখখনি, হাঁহো হাঁহো
কৰি থকা ওঠ ফুটি । সিটাকৈ তাক হত্যা কৰা হৈছে, সেই প্ৰথম
বাৰৰ জাপত তাক হত্যা কৰা হৈছে । অথচ তাৰ বাবে তেওঁলোক
বোৰী নহল ; তেওঁলোকৰ দাঁততেই তাৰ মৃত্যু হ'ল ; অথচ সিজনক
মিৰ্ণোষী হৈ আছে । কাৰণ তেওঁলোক হৈছে খালসকৰ্তা, ইলপেটৰ,
পুলিচ বিবৰা আৰু পুলিচ সিহঁতে-তাৰে যে অৱস্থাজেনে বাহুব

লগত মানৱীয় সম্পৰ্ক নাবাখিলেও চলি যায়। তেওঁলোকে সেইবোৰ পদবীত নথকা হ'লে গা পুৰি যোৱা ব'ব আৰু এচও উদ্ভাৱন মাজলৈ পঠোৱাৰ আগতে কুৰিবাৰ ভাৰি চালেহেঁতেন, শিলায় পথত খোজকাঢ়ি থকা সময়ত হয়তো কুৰিবাৰ জিৰণি মি মি খাবলৈ দিলেহেঁতেন । দুৰ্বল, অৱসাদগ্ৰস্ত হোৱা মৰ্মৰ দেখা পালে বা মম লব নোৱাৰা অৱস্থা হৈছে বুলি দেখিলে মৌলিক সঁক্ৰিয় হাঁত জিৰণি মি পানী ছুনি খুৱালে হেঁতেন । মোটেই কাৰণটো হৈছে এয়ে যে তেওঁলোকৰ সমুখত থকা সকলক সেইবোৰে মাজুহ বুলি গণ্য কৰা নাই । সিহঁতৰ প্ৰতি যে কিবা কৰ্তব্য থাকিব পাৰে সেই কথা নাতাবি ভাবিছে কেৱল নিজৰ পদবীৰ কথা, সিজনৰ পদবীৰ স্থান দিছে মান-বীয় সম্পৰ্কৰ উৰ্দ্ধত ।

সি আকৌ ভাবিলে :

‘এনেকুৱা হয়, আৰু হবলৈও বাধ্য । কিছু সময়ৰ বাবেও আৰি যদি ভাবিব পাৰিলেহেঁতেন যে মাজুহক ভাল পোৱাতকৈও আৰু ডাঙৰ কিবা এটা আছে ! তেনে কথা ভাবিব পৰা হ'লে জগতত এনে পাপ-কৰ্ম নাথাকিব যিবোৰ নকৰাতকৈ অনায়াসে আৰু স্বাচ্ছন্দ্যে থাকিব পাৰে’ ।

বাহিৰত বতৰৰ সলনি হৈছিল । একাক বৰখুশো আহি গ'ল । বেগত বহি সি সেইবোৰ চাই গ'ল । তাৰ পিছত সি আধাহুটা মাতেৰে বিব-বিব কৈ নিজে নিজে কৈ উঠিল :

‘তাৰ পিছত বই কি ভাবিছিলো ? অ—এবা, সিহঁতৰ নিষ্ঠুৰ-ভাব কথা । এবা আত্মকালটো এই ঘিনিতেই যে বি কথা আইনৰ ভিতৰত নপৰে সেইটোকে সিহঁতে আইন বুলি ভাবে ; নিষ্ঠুৰিও তেওঁৰ বি বিধান প্ৰতিজন মাজুহক অন্তৰত দেখি দিছে সেই স্বাৰত অমোঘ বিবিধ বিধানকো সিহঁতে স্বীকাৰ নকৰে ।

..... আৰি সিহঁতক সঁচাকৈয়ে ভয় কৰোঁ—সিহঁত চোব, ভীকৰ চোব-ভকাইতকৈও ভীষণ ; বিশেষ ক্ষেত্ৰত চোব ভকাইতে পৰব-স্থত কাতৰ হব পাৰে, কিন্তু সিহঁতৰ ভয়ৰত ককণা বুলি একো নাই,

খেতিৰ সঁজুলি তৈয়াৰ কৰা ঠাইডোখৰত মাজুহে যেনেদৰে খেতি নকৰে ঠিক তেনেদৰে সিহঁতৰ পাৰাণ জ্বলন্ত অন্ধকম্পাৰ কোনো স্থান নাই। সেই কাৰণেই ভয় কৰো সিহঁতক ।

আজি যদি মনোস্তাৱিক সমস্যা এটি উপস্থাপন কৰি কিবা প্ৰকাৰে আমাৰ যুগটোৰ ধাৰ্মিক আৰু মানৱিকতাবাদী দয়ালু লোকসকলৰ হতুৱাই অতি জঘন্য পাপ-কৰ্ম কৰাবলৈ কোৱা হয় আৰু যদি কেতিয়াবা সিহঁতৰ অন্তৰত অপৰাধ বোধ সঞ্চারিত নহয়, তেতিয়া হ'লে একমাত্ৰ এটাই সমাধান উদ্ভাৱন কৰিব পাৰি; আৰু সেইটোৱে হ'ল— যেনেকৈ চলিছে তেনেকৈয়ে যাতে চলি থাকে তাৰে ব্যৱস্থা কৰি দিব লাগে। x x x চৰকাৰী চাকৰী নামৰ ব্যৱসায়টোত যিফল লৈ নামিছে, পদাধিকাৰৰ ভাৱতম্য তেওঁলোকৰ মাজত যিমানৈ নাথাকক কিয়, তেওঁলোকে এওঁ একমতত বান্ধ খাই থাকে। তেওঁলোকৰ পাপ কৰ্মৰ ফলাফলৰ কাৰণে তেওঁলোকে একজনক বাছি উলিয়াই ব্যক্তিগত ভাৱে কেতিয়াও দায়ী কৰিব নোৱাৰি। এইবোৰ চৰ্ত পালন কৰি অহা হৈছিল কাৰণেইতো আজিৰ দিনতো এনেহেন ভয়ংকৰ ঘটনা ঘটিব পাৰিছে । এই কাৰণেই মাজুহৰ ব্যৱহাৰত প্ৰেমভাৱ নাৰাখিলেও চলি যোৱা হৈছে। কিন্তু এনেহেন ব্যৱহাৰ কেতিয়াও ঠিকি থাকিব নোৱাৰিব। নিজীৱ পদাৰ্থৰ প্ৰতি প্ৰেমভাৱ নাৰাখিও আমি ইচ্ছামতে কাম কৰি যাব পাৰোঁ, গছ কাটিব পাৰোঁ, ইটা তৈয়াৰ কৰিব পাৰোঁ, হাড়ুবীৰে লোহা পিটিব পাৰোঁ। কিন্তু মাজুহৰ বেলিকা সেৱা কেনেকৈ সম্ভৱ হব পাৰে? সাৱধানতা অৱলম্বন নকৰাকৈ মৌ-মাখিব হতুৱাই কাম কৰাই যোৱা ব্যৱস্থাহে যেন সেইটো। মৌ-মাখিব বৰিই হৈছে সেইটো। মৌ-মাখিব লগত অসাৱধান আচৰণ কৰিলে সিহঁতৰ ক্ষতিতো হৱেই, নিজৰো ক্ষতি হয় ...। মাজুহৰ কথাও তেনেকুৱা। পাৰম্পৰিক প্ৰীতিৱেই হৈছে মানৱ জীৱনৰ মূল মূল্য ।

নেথলিউণ্ডে ট্ৰেচনৰ প্ৰেটকৰ্মত ভৰি দিয়াৰ আগতেই চকুত পবিল
ট্ৰেচনৰ বাহিৰ ফালে কেডবোৰ ডাঙৰ ডাঙৰ ধোবাগাড়ী। তাৰ পিছত
নামিছে বেগৰ প্ৰথম শ্ৰেণীৰ ডবাৰ পৰা কোনোবা ক্ৰম; আৰু নি-
জনক আদৰি আগবাঢ়ি নিবলৈ গাছ হৈ আছে ট্ৰেচন ঘাটবেৰে পৰা
আবলু কৰি বহুত লোক। তাৰ মাজতে গাছ এগৰাকী মহিলা;
আৰু প্ৰকাণ্ড কুকুৰ এটাক শিকলিৰে বান্ধি ধৰি আছে এজন
যুৱক। ছয়োৰে কাষতে বৈ আছে এজন চাপ্ৰাচী। ঐশ্বৰ্য্য-সম্পদ-
শালী, আত্ম-মৰ্যাদাসম্পন্ন আৰু আত্ম-প্ৰত্যয়ৰ ছাপ লৈ থকা এই
ভাৰলোকসকল। ডেউলোকৰ কেন্দ্ৰত কাষ কৰা কৰ্মচাৰী, ডাঙৰ,
পুলিচ আদি। বাণকীয় সন্মানৰে আদৰি অনা কুছা পৰাকী প্ৰেটকৰ্ম
পৰা ওলোৱাৰ লগে লগে নেথলিউণ্ডে দেখিলে ট্ৰেচনৰ অন্য এটি
কোণৰ পৰা আগবাঢ়ি আহিছে একল মনুষ্য। সিহঁতে বেগবৰ্ষ
ওচৰতে পোৱা ডবাটিত উঠিবৰ বাবে হেঁচা ঠেলা লগাইছে। যিগৰাকী
কুছাক আদৰি লৈ গ'লহি নেথলিউণ্ডে সেইগৰাকী মহিলাক চিনি
পাইছিল—ডেউ আছিল বাজ কুমাৰী। শিকলি ৰপোৱা প্ৰকাণ্ড কুকুৰ-
টোক ধৰি লৈ কুছা যুৱকজন আছিল কৰ্চাগিনৰ পুতেক; আৰু
শকত-অৱত মহিলা পৰাকী আছিল বাজ-কুমাৰীৰ ভনীয়েক ... ।
ডেউলোক আটাইবোৰে যাবলৈ আহিছে জমিদাৰী খাটলৈ।

সি ভাবিলে : সঁচাকৈয়ে ইহঁত এখন নতুন জনতৰ, নৃতীয়া
জনতৰ মাজুহ। এবাৰ কৰচাগিনে তাক এবাৰ কথা কবাচী ভাৱাৰে
কৈছিল। সিহঁত সমাজৰ আটাইতকৈ উচ্চতৰৰ মাজুহ (Le Vrai
Grant Mondî)। এবাৰ কবলৈ ললে সিহঁতৰে প্ৰকৃতপক্ষে সেই
ডাঙৰ জনতখনৰ মাজুহ। লগে লগে নেথলিউণ্ডৰ চকুৰ আগত তাহি
উঠিল কুছতা নীচতাবে তথা আমল্য-মিলাদী অভিজাত সমাজৰ জনত-
খন—যিখন এগৰাক্ত বাস কৰি আছে—কৰচাগিনহঁত।

॥ তৃতীয় পর্ব ॥

॥ এক ॥

কৌজদাবী আদালতত দণ্ডলাভ কৰা কয়দীসকলৰ লগতে আছিল
মাছলভা। বেলগাড়ী আৰু পানী জাহাজেৰে যাত্ৰা কৰি প্ৰায় তিনি
হাজাৰ মাইল অতিক্ৰম কৰি দলটিয়ে গৈ প্ৰথম চহৰত উপস্থিত হ'ল।
ভে'ৰা কাছখোভখায়া আছিল ৰাজবন্দীসকলৰ দলটিত। তাই নেখলি-
উদভক কৈছিল যে মাছলভাই যাতে সিহঁতৰ দলৰ সহযোগী হ'ব পাৰে
তাৰ কাৰণে সি যেন কিবা এটা ব্যৱস্থা কৰি দিয়ে।

প্ৰথম চহৰ আহি পোৱাৰ পিছত নেখলিউদভে সেই পৰোৱানখন
কোনোমতে সংগ্ৰহ কৰিব পাৰিলে।

প্ৰথম চহৰ পাবলৈ তিনিহাজাৰ মাইল আছিল লগা হৈছিল।
এইদোৱা বাটত মাছলভাই শাৰীৰিক আৰু মানসিক কষ্ট সহ্য কৰিব
লগা হৈছিল বহুত। কয়দী হলেও তিবোতাসকলক ব্যভিচাৰ
কৰাটো লক্ষ্যটোৰে এক অভ্যাস যেন হৈ পৰিছিল আৰু নিজৰ নাৰী-
থক বিসৰ্জন দিবলৈ অসম্মত হোৱা তিবোতাসকলে সদায় সাৱধান
চলিব লগা হৈছিল। সকলো সময়তে ভয় আৰু কাজিয়াৰ মাজত
দিন যাপন কৰা সকলৰ ভিতৰতে আছিল মাছলভা। তাইৰ চেহেৰা
আছিল আকৰ্ষণীয়, আৰু তাইৰ অতীতৰ কথা সকলোৱে জানে কাৰণে
তাইৰ পিছতেই বেছিকৈ লক্ষ্যছিল পুৰুষৰ দল। মাছলভাই সেইবোৰক
দৃঢ়ভাবে প্ৰতিহত কৰাৰ কলত সিহঁতে অপমানিত বোধ কৰিছিল;
পতিকে তাইৰ ওপৰত বিদ্বেষৰ ডাৱ হৈছিল অতি তীব্ৰ। তাইৰ অৱ-
স্থাটো আৰু বেছি বেয়া হৈ গ'লহেঁতেন যদিহে তাইৰ কাষত সৰ্বদা
নাথাকিলহেঁতেন কেদোছিয়া নামৰ সেই ছোৱালীজনী।

ৰাজবন্দীসকলৰ দলত অন্তৰ্ভুক্ত হোৱাৰ অহুমতি পোৱাত মাহুল-
 ভাই কিছু সকাহ পালে। ৰাজবন্দীবিলাকৰ খোৱা আৰু থকাৰ ব্যৱস্থা
 ভাল আৰু চক্ৰবীৰবিলাকৰ কঠোৰ আচৰণে। তুলনামূলকভাৱে ভাল।
 ৰাজবন্দীসকলৰ সংস্পৰ্শলৈ অহাত তাইৰ ওপৰত এটা ঠাট্টা আৰু গভীৰ
 প্ৰভাৱে। পৰিল আৰু তাৰ ফলত তাইৰ চৰিত্ৰ গঠনেও লাভ কৰিলে
 এক শুভকলপ্ৰদায়ী ৰূপ। মাহুলজা আৰু ডাউব/এবলী সংগিনী
 ফৌজদাৰী কয়দী আছিল। গছিকে ৰাজবন্দীৰ দলত থাকিলেও খোজ
 কাঢ়িহে যাব লগা হৈছিল তাই। এই কথা সহিব নোৱাৰি ছগৰাকী
 ৰাজবন্দীয়েও ইহঁতৰ লগতে খোজকাঢ়ি যাবলৈ ধৰিলে। ভাবে
 এগৰাকী আছিল মাৰিয়া। মাৰিয়াক নেথলিউদতে আগহেও লগ পাই-
 ছিল : ধুনীয়াকৈ আৰু মোহনীয় সেই চোৱালীজনী। বাকীজন যুৱক--
 ছিমনছন। তাকো নেথলিউদতে জেলতে পাইছিল। ছিমনছনক নিৰ্ধা-
 সন দিবলৈ পঠোৱা হৈছে ইয়াকৃতক অঞ্চললৈ। মাৰিয়াই নিজে
 বহি অহা গাড়ীৰ ঠাইখিনিত বহি যাবলৈ দিছিল এজনী ফৌজদাৰী
 কয়দীক; কাৰণ তাই আছিল গৰ্ভৱতী। ছিমনছনে খোজকাঢ়ি
 গৈছিল, কাৰণ শ্ৰেণীবিভাজনৰ সুযোগ-সুবিধা গ্ৰহণ কৰাত তাৰ আছিল
 আপত্তি। তাৰ দৃষ্টিভংগীও আছিল সুকীয়া। যাওঁতে বাটত এঠাইত
 জিবণি লওঁতে সি জেপৰ পৰা কাগজ এটুকুৰা উলিয়াই লিখিছিল :
 “এটা জীৱাগুৱে যদি মানুহৰ আঙুলিৰ নখ এটাও ভালকৈ পৰীক্ষা
 কৰিব পাৰিলেহেঁতেন ভেনেহ’লে সি ক’লেহেঁতেন যে নখটো এটা
 অজৈৱ বস্তু। ঠিক তেনেদৰে আমিও এই পৃথিৱীৰ উপবিভাগ পৰীক্ষা
 কৰি কব পাৰো যে পৃথিৱীখন অজৈৱ; কিন্তু এইটো ধাৰণা সম্পূৰ্ণ ভ্ৰান্ত,
 বিজ্ঞ।।”

যি ঠাইত জিবণি ল’লে সেই ঠাইতে কয়দীসকলক আন এজন নতুন
 পুষ্কিৰ-বিষয়ক চমজি দিয়া হ’ল। তেওঁলোকে চমজি লৈছিল এতিয়ন
 কয়দীক গতি কৰি কৰি, সিহঁতৰ হাতৰ কেবেয়া আৰু তৰিৰ পিকনি
 পৰীক্ষা কৰি কৰি। এই প্ৰকৃতি চলি থাকোঁতে হঠাৎ তেনা গ’ল
 কোনো এটা আকস্মিক শিতৰ কাটোন। চিকৰ-বাধৰ আৰম্ভ হ’ল।

চিঞৰ-বাখৰ অহা ঠাইৰ কালে দৌৰি গ'ল মাছলতা আৰু মাৰিয়াই ।

সিহঁতে ঘটনাস্থলীলৈ গৈ দেখিলে যে এজন কব লকড-আবৃত্ত কঁফীয়া কনভয়-বিষয়াই ডিঙি ফালি চিঞৰি গালি পাৰি পাৰি হাতৰ তলুৱা মোহাৰিব লাগিছে । এজন কয়দীৰ মুখত প্ৰচণ্ড খাপৰ মৰাৰ কাৰণে তেওঁ হাতত দুখ পাইছিল ; আৰু সিকালে কয়দীজনে এখন হাতেৰে তাৰ মুখেৰে বৈ যোৱা ভেজ মচি আছে আৰু আনখন হাতেদি ধৰি আছে এজনী অকনমানি ছোৱালীক । ছোৱালীজনীয়ে প্ৰচণ্ড ভয়ত চিঞৰি চিঞৰি কান্দি পেলাইছে ।

বিষয়াজনে আটাই পাৰি পাৰি কব লাগিছে :

“ইমান সাহস চালা(অল্লীল গালি) ... মুখে মুখে কথা ছোৱালীজনীক মহিলা কয়দীবোৰৰ লগত দিবি নে নাই.... এ-ই, তাক হাতকেৰেয়া লগা ।”

সেই কয়দীজনক গাওঁ পঞ্চায়তে নিৰ্বাসনলৈ পঠাইছে । তাৰ লগত আহিছিল তাৰ ঘৈণীয়েক আৰু সেই কণমানি ছোৱালীজনী । বাটত ঘৈণীয়েকজনী টাইকয়েদত পৰি মৰিল ; গতিকে সি মাউৰা ছোৱালীজনীক বুকুত খামুচি গোটেই বাটহোৱা খোজ কাঢ়ি আহি এইখিনি পাইছিলহি । এতিয়া নতুন কনভয় বিষয়াজনে আদেশ দিছে—টাইক তাৰ লগত যাব দিব নোৱাৰি । কয়দীটোৱে বেচেৰীক এৰি দিব নোৱাৰাত তাক ধৰি মাৰ শোষণোৱা হ'ল ।

এইজন কয়দীৰ ওপৰত অত্যাচাৰ হোৱা দেখি কোনোবাজনে কৈ উঠিল, “আগভেঙো তাক হাজকেৰেয়া লগোৱা নাই : এতিয়া কিয় লগাব লাগে ? কথাটো বে-আইনী হৈছে ।”

বিষয়াজনে যেন অপমান পালে । তেওঁ ইফালে সিকাজে চাই ক'লে.

“কোনে কৈছে কথাখাব ? চাও মুখখন দেখুৱা—আইন কাক বোলে সিকাই দিওঁ । কোনে কৈছে—ভই ? ভই ?

জেপটো খুৱৰ কয়দীজনে ক'লে, “সকলোৱে কৈছে, কাৰণ”

কথাখাব শেষ নৌহওঁতেই বিষয়াজনে তাৰ মুখত ধৰি দিলে এটা

ঘোচা। তাৰ পিছত ক'লে, “বিজোহ—চাও বিজোহ কবাতো দেখুৱাই
কিওঁ—ভাল। আটাইবোৰকে সুনীয়াই মাৰিম এটা এটাকৈ কুকুৰ বেতুৰীৰ
দৰে—অ-ই, লৈ বা হোৱালীজনীক।”

সকলোবোৰে নিঃসহায় দৃষ্টিৰে মনে মনে থাকিল। হোৱালীজনীক
টানি নিওঁতে ডাই বেচেৰী আঙুৰত চিঞৰি দিলে। মাৰিয়াই দোষি
আহি বিবৰাজনক অহুৰোধ কৰি ক'লে,

‘সক হোৱালীজনীক ময়ে লগত নিওঁ, দিবহে?’

“—ডাই কোন?”

“এজনী ৰাজবন্দী।”

ৰূপন্তী মাৰিয়ালৈ বিবৰাজনে অলপ লোলুপ দৃষ্টিৰে চালে আৰু
তাৰ পিছত ক'লে,

“মোৰ আপত্তি নাই—নিব খোজ যদি নিব পাৰ। তহঁতৰ আৰু
কি, দয়া-সমতা দেখুৱাইয়েতো খালাচ। কিন্তু সেই কৰদীজন যদি
পলালহেঁতেন? দায়ী হ'লহেঁতেন কোন?”

“—হোৱালীজনীক কোলাত লৈ কেনেকৈ পলাব পাৰে?”

“ইমান কথা ক'বৰ মোৰ সময় নাই নিব খুজিহ যদি নে তোৰ
লগত।”

হোৱালীজনীক পাই মাছলভাই এখন বিকুট দিলে। আগতে
মাক আৰু ডাই মাছলভা থকা জেলতে আছিল। সেইকাৰণে মাছল-
ভাক পাই তাই অলপ সুস্থ হ'ল।

চিন্তনচনে বিবৰাজনক ক'লে, “আলুনি কামটো ভাল নকৰিলে
কিন্তু।”

আকৌ ৰাজ্য আবদ্ধ হ'ল। এইবাৰৰ আলিবাটটো লৈহে এখন
পতীৰ অবশ্যৰ বাজেদি।

■ দুই ■

অবতৰ হয়- ক'বৰ ধৰি কাতিউহাই আকৰ্ষণৰ ব্যক্তিৰ আৰু

উল্লেখ/১৩৩

ভোগবিলাসী জীৱন যাপন কৰিছিল; আৰু তাৰ পিছত দুটা বাহু
কটাইছে জেলখানাৰ কোজনাৰী কয়দীসকলৰ মাজত। কিন্তু এতিয়াৰ
সকলো ধৰণৰ কঠিন অৱস্থা সৰেও আগৰ অভিজ্ঞতাৰ পিছত বাজবন্দী-
সকলৰ লগত থাকি তাইৰ বৰ ভাল লাগিছিল। প্ৰতি দিনে পোন্ধৰ-
বিশ মাইল খোজ কাটি ভাল ধৰণৰ আহাৰ খোৱা আৰু দুদিনৰ মূৰে
মূৰে এদিন জিৰণি পোৱাৰ কাৰণে তাই শৰীৰতো কিছু শক্তি পাইছে।
তাৰ উপৰিও নতুন সংগীসকলৰ সাহায্যৰ ফলত তাই জীৱনৰ বাবে এটা
নতুন আশা দেখা পালে। এনে-নতুন আশাৰ কথা তাই ভাবিবও পৰা
নাছিল। এতিয়া তাই সাৱিধা লাভ কৰা মানুহকেৰেৰ বিষয়ে তাই
“সকলো আচৰিত মানুহ” বুলি নিজেই কোৱা হ’ল। এনেধৰণৰ মানুহ
তাই কেতিয়াও দেখা নাই, এনেকি তাই ধাৰণাও কৰিব পৰা নাছিল।
তাই নিজে নিজে কয় :

“দণ্ড দিয়া বুলি জানি মই কিমান কান্দিছিলো। মই এতিয়া
ঈশ্বৰৰ ওচৰত চিৰকাল কৃতজ্ঞ হৈ থকা উচিত। এনে অৱস্থা হোৱাৰ
ফলত মই বহুত কথা বুজি পালোঁ, নহ’লে মই মোৰ গাটেই ভীৰুত
এইবোৰ কথা নজনা হৈয়েই থাকিলোঁহেঁতেন।”

মানুহবোৰে কিহৰ কাৰণে গতি কৰি আছে সেই কথা কাতিউছাই
যেন অতি সহজে বুজি পালে। সেই সকলোবোৰৰ ভিতৰে যে তাই
নিজেও এজনী এই কথা জানি মানুহবোৰৰ প্ৰতি তাইৰ সহানুভূতি
বাঢ়িছিল। তাই বুজি পাইছিল যে সেই মানুহবোৰে শ্ৰদ্ধা শ্ৰেণীটোৰ
বিকছে; আৰু সিহঁতে জনগণৰ স্বাৰ্থৰ কাৰণেহে সংগ্ৰামত নামিছে।
এদিন সিহঁত নিজেই আছিল সেই উচ্চ শ্ৰেণীৰে ভিতৰত; একমাত্ৰ
জনগণৰ স্বাৰ্থৰ কাৰণেই নেখলিউদৰে এতিয়া সকলো উৰ্দ্ধা কৰিছে।
এই একেটা কাৰণেই কাতিউছায়ে সিহঁতৰ প্ৰতি হৈ পৰিছে মূৰ।

এইবোৰ নতুন মানুহৰ ভিতৰত তাইৰ বিশেষকৈ ভাল লাগে
যাৰিৱাক। কেৱল ভাল লগাই নহয়, তাইক শ্ৰদ্ধা আৰু ভক্তিও কৰিছিল
তাই। তাই বেছি আচৰিত হৈছিল যে এই দুন্দুৰীজনীয়ে তিনিটা
ভাৰত সকললীয়াইক কৰা পাণ্ডিত্য কৰে, যেনে-জানে অতি-অজ্ঞানত

পৰিয়ালৰ ছোৱালী এজনী হৈও তাই সকলোবোৰ জলাঞ্জলি দিহে আৰু
নিভান্ধই এজনী সাধাৰণ মানুহৰ জীৱন বাপন কৰিছে।

স্বাভাৱৰ ৰূপে যে পুৰুষসকলক সহজে আকৰ্ষণ কৰে এই কথা
মাবিয়াই বুজি পায় আৰু তাৰ কাৰণে তাই বৰ আনন্দ পায়। স্বাভাৱ-
তাইও সেট কথাত লক্ষ্য কৰি আহিছে। সেইবাবে তাইৰ কেতিয়াবা
কেতিয়াবা সংকোচ লাগে। তাইৰ প্ৰেমত পৰিব নোৱাৰে—
এই কথাটোৱে তাইক মাজে মাজে বৰকৈ বিষন্ত কৰিছিল। কেতিয়াবা
কেতিয়াবা তাই বৰ সংকোচো কৰিছিল। কল্পলীলকলেও এই কথা
জানে বাবে কোনোমতে তাইৰ প্ৰেম কোনোৱে পৰিব নোৱাৰে
আৰু কোনোবাজনে প্ৰেমত পৰিলেও সেই কথা নিজৰ ভিতৰতে গোপনে
ৰাখি থয়। সিহঁতে তাইক সেই পুৰুষসকলৰ মাজৰ এজন হিচাপে
বাস্তৱ্য কৰিছিল।

আৰু এই মাবিয়াজনী। তাই আছিল ধনী-মানি পৰিয়ালৰ
ছোৱালী। মাক নাছিল তাইৰ। বাপেকৰ বিলাসী ঘৰৰ পৰা সাধাৰণ
মানুহৰ মাজলৈ তাই ওলাই আহিছে টানখ বচৰ বয়সতে। সাধাৰণ
ছোৱালীৰ দৰেই সোমাইছিল কাৰখানাৰ কামত। গৰ পিছত তাই
সোমালগৈ গাওঁত। পিছত আকৌ চহৰলৈ আহি এটি গোপন ছপা-
শালত কাম কৰি থাকোঁতে এদিন পুলিচে তাইক গ্ৰেপ্তাৰ কৰিলে।

মাবিয়াক গ্ৰেপ্তাৰ কৰিবৰ সময়ত বিপ্লৱীসকলৰ মাজৰে কোনোবা
জনে পুলিচৰ গালৈ গুলী কৰিছিল। মাবিয়াই সেই দোৰ নিজে নিজৰ
গাত তুলি লৈছিল আৰু সেই কাৰণেই আজি তাইৰ এটা শাৰি।
লোকৰ হিতৰ কাৰণেই নিজৰ জীৱনটো উৰ্জা কৰিছে মাবিয়াই।
চিকাৰীৰ চিকাৰ বিচাৰি কুৰাৰ নিচিনাকৈ তাইৰ জীৱনৰ একোটা
সাধনা হ'ল জনগণৰ সেৱা কৰা, কাক কেনে ধৰণেৰে উপকাৰ কৰিব
পাৰে তাৰে সুযোগ বিচাৰি কুৰা। এই অনন্য সাধাৰণ ছোৱালীজনীৰ
স্বৰূপত স্বাভাৱতাই ইমান গভীৰভাৱে অভিভূত হৈ পৰিছিল যে তাই
তাইৰ সমস্ত হৃদয়ৰ মাবিয়াক অনাৱাসে সমৰ্পণ কৰি দিছিল। তাইৰ

এই পতীৰ অহুবাৰে মাৰিয়াৰো হৃদয় স্পৰ্শ নকৰাকৈ নাথাকিল।
তাইও ভাল পাইছিল কাতিউছাক।

সিহঁতৰ ঘনিষ্ঠতাৰ অন্য এটা কাৰণো আছিল। সেয়া আছিল
যৌন সংগমৰ প্ৰতি উভয়েৰে বিতৃষ্ণ। প্ৰভেদ মাত্ৰ আছিল এয়ে যে
এজনীয়ে যৌন সংগমৰ সম্বন্ধ বিভৎসতাৰ মাজেদি বিচৰণ কৰি অহাৰ
পিছত সেই প্ৰেমক ঘিণ কৰিবলৈ শিকিছে; আৰু আনজনীয়ে তাইৰ
জীৱনৰ অভিজ্ঞতাৰ মাজেদি নগৈও ভাবিছিল যে যৌন-সংগমৰ খেলখন
অকল যে বুদ্ধি নোপোৱা খেল ভেনে নহয়; মানসিক মৰ্যাদাৰ প্ৰতি-
কূলে ই এক হীন, এক জঘন্য পাণ্ডৱিক প্ৰবৃত্তিও।

মাহুলতাই মাৰিয়াৰ ওপৰত আত্ম-সমৰ্পণ কৰিছিল।

তাইৰ জীৱনৰ ওপৰত আৰু এজনৰ প্ৰভাৱ পৰিছিল; সেইজন
আছিল চিম্নছন। এই প্ৰভাৱৰ উৎপত্তি হৈছিল মাহুলতাৰ প্ৰতি
চিম্নছনৰ অহুবাগৰ পিছৰ পৰা।

প্ৰতিজন মানুহৰ জীৱনৰ আচৰণ আৰু কাম-কাজ নিয়ন্ত্ৰিত হয়
নিজৰ প্ৰৱণতা অনুসৰি; সেই প্ৰৱণতা কিছু পৰিমাণে নিজৰ আৰু
কিছু পৰিমাণে লাভ হয় আনৰ প্ৰভাৱৰ ফলত। প্ৰতিজন মানুহৰ
বৈশিষ্ট্য নিৰ্ভৰ কৰে এনে কথাৰ ওপৰত। কিমান পৰিমাণত মানুহজনে
নিজৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল আৰু তেওঁ কিমানখিনি লোকৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ
কৰে সেই কথা আকৌ তেওঁৰ বৈশিষ্ট্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। কিছুমানে
ভাৱে যে আত্ম-শক্তিয়েই তেওঁলোকৰ কাম-কাজ নিয়ন্ত্ৰিত কৰে আৰু সেই
আত্ম-শক্তি আকৌ নিৰ্ভৰশীল তেওঁলোকৰ নিজৰ মতামতৰ ওপৰত।
আত্ম-শক্তিয়েই যেন তেওঁলোকৰ বাবে প্ৰধান ক্ৰিয়া-শক্তি। তেওঁলোকে
চলিব খোজে নিজৰ বিচাৰ-বুদ্ধি অনুসৰি; কেতিয়াবা যদি তেওঁলোকে
অন্য কাৰোবাৰ মত স্বীকাৰ কৰি লয় সেয়াও কৰি লয় নিজৰ বুদ্ধি
আৰু বিচাৰৰ মানসেৰে জুখিহে। চিম্নছন আছিল এই প্ৰকৃতিৰ মানুহ;
সি নিজৰ বুদ্ধি বিচাৰৰ খেলিকা সকলোবোৰ কথা নিজে বিবেচনা
কৰি সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে আৰু এবাৰ যি সিদ্ধান্ত লয় তাৰ আৰু দলচৰ
নহয়।

সকল কালতে চিনমনহনে দেখিছিল যে তাৰ বাপেকে চৰকাৰী চাকৰি কৰি যি দৰ্জহা পাইছিল তাতোকৈ তেওঁৰ ওপকৰা উপাৰ্জন আছিল প্ৰচুৰ। সি ভাবিছিল সেইবোৰ হুখীয়া মাহুহক জগাই দিব লাগে। সেই কথা এদিন সি বাপেকে ক'লেও। সি ক'বলৈ পালে—বাপেকে কৰ্মবৃত্তি ধৰি খেদি আছিল। সেই ঘটনাটোৱে তাক অধিক বেজাৰ দিলে। সি ঘৰ এৰি গুচি গ'ল আৰু এটা বাজলৈতিক কলত যোগ দিলেই। তাৰ পিছত তাক গ্ৰেপ্তাৰ কৰা হ'ল।

চিনমনহনৰ বিচাৰ আৰম্ভ হ'ল। আদালতৰ বিচাৰ দেখি তাৰ ধাৰণা হ'ল যে প্ৰকৃততে তাক বিচাৰ কৰিবৰ অধিকাৰ কাৰো নাই। এবাৰ সি বিচাৰকৰ মুখে মুখে এটা কথা কৈও দিলে। বিচাৰকজনে তাৰ প্ৰতি কৰ্পপাত নকৰা দেখি সি ঠিক কৰিলে যে তেওঁলোকৰ কোনো কথাৰে সি উত্তৰ নিদিয়; নিদিলেও।

বিচাৰত তাক য'লৈ নিৰ্মাসন দিয়া হ'ল, সেই ঠাইখনত ধৰ্মতত্ত্বৰ নতুন পদ্ধতিয়ে কাৰ-কাৰুবোৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। এই ধৰ্মতত্ত্বৰ মূল কথাটো হ'ল—পৃথিৱীত জড় অথবা মৃত বুলি জ্ঞান কৰিব লগা একো বস্তু নাই। অজৈৱ পদাৰ্থবোৰ বিৰাট জৈৱ দেহৰ ভিতৰৰে অংশ বিশেষ। মাহুহে সেইবোৰৰ কাৰ চাপিব নোৱাৰে। সেইকাৰণে বিৰাট জৈৱ দেহৰ ক্ষুদ্ৰাতি-ক্ষুদ্ৰ অংশ স্বৰূপে সেই জৈৱদেহ আৰু তাৰে জীৱন্ত অংশ-টোক পোষণ কৰাটোৱেই হৈছে মাহুহৰ কাম। সেইকাৰণেই চিনমনহনে বিশ্বাস কৰে যে মাহুহক হত্যা কৰাটো এটা মহাপাপ; আৰু সেই কাৰণেই সি যুদ্ধৰ বিৰোধী। সি প্ৰাণদত্তবো বিৰোধী। সি যে অকল নবহত্যাৰে বিৰোধ কৰে এনে নহয়, সমস্ত প্ৰাণীহত্যাৰো বিৰোধী।

বিয়া সম্পৰ্কত চিনমনহন এটা নিজস্ব মত আছে : মাহুহৰ নিৰন্তৰ কাৰ্যকলাপ হ'ল যৌন ক্ৰিয়া; আৰু এই ক্ৰিয়াৰ কলতেই সম্ভাৱন জন্ম হয়। মাহুহৰ যি প্ৰাণ ইতিমধ্যে উচ্চ-স্তৰতেই আছে একোটা সেই প্ৰাণক সোঁতা কৰাটোৱেই হৈছে মাহুহৰ প্ৰধান কৰ্তব্য। ভেনেকৈয়ে জীৱনৰ উৎকৰ্ষ সাধন কৰিব পৰা যাব আৰু উৎকৰ্ষ সাধন কৰিব পৰা যাব সমাজৰ দুৰ্জল আৰু কল অংশটোৰ। সেইকাৰণে সি গাৰে চিকিত্বেয়

হৈ থাকিবলৈ,--প্ৰাণময় বিশ্বস্বাৰ চূৰ্ণল. অশুষ্ক অশ্লোককৰ - সেৱাত
অতী হৈ থাকিবলৈ । সি ভাবিছিল যে সি আৰু মাৰিয়া দুয়ো সমাজ-
দেহৰ মানৱিক ষ্ঠেত কণিকাহে ।

কাতিউছাৰ প্ৰতি তাৰ প্ৰেম আছিল নিৰাম । সি ভাবিছিল যে
মানৱিক ষ্ঠেত-কণিকাকপে সমাজৰ চূৰ্ণলসকলক সেৱা কৰাৰ ক্ষেত্ৰত জেই
প্ৰেম কেতিয়াও প্ৰতিবন্ধক হ'ব নোৱাৰে ; বৰং প্ৰেৰণাদায়কহে হ'ব ।

ল'ৰাজন আছিল লাজুক আৰু বিনয়ী । কিন্তু যদিহে সি কিবা কথাত
তাৰ মত স্থিৰ কৰি পেলায় তেনেহলে তাৰ চুলি এডালৰো কোনেও
হেৰ-ফেৰ কৰিব নোৱাৰে ।

এই মানুহজনৰ প্ৰেমে মাছলভাক প্ৰভাৱান্বিত কৰিছে । স্বাী-জাতিৰ
সহজাত প্ৰযুক্তিৰ বশ হৈ তাই এই কথা সহজতে বুজি পাইছে । তাই
যেন এতিয়া বুজি পাইছে যে তাইৰ মূল্য বহুগুণে বাঢ়ি গৈছে । লেখলি-
উদভে তাইলৈ বিয়াৰ প্ৰস্তাৱ আগবঢ়াইছিল তাৰ নিজৰ মহামুভৱতাৰ
কাৰণে আৰু তাৰ অতীতত ঘট৷ ঘটনাৰ কাৰণে । কিন্তু চিমনছনে
তাইক ভাল পায় আজিৰ তাৰিখৰ মাজলতাক , ভাল লাগে কাৰণেই
ভাল পায় । গতিকে মাজলভাই সদায় সতৰ্ক হৈ আছিল যাতে চিমন-
ছনৰ ধাৰণাৰ সৰ্বোৎকৃষ্ট গুণবোৰক নিজৰ ভিতৰতে নিকশিত কৰি তুলিব
পাৰে ।

মাছলভাৰ এই ধাৰণাৰ সূত্ৰপাত হৈছিল জেলখানাত থাকোঁতেই ।
নিৰাসন দণ্ড পালন কৰিবলৈ একেলগে সিহঁতৰ পুনৰ্ধাৰ দেখাদেখি হ'ল
যদিও কোনোদিনেই কথাৰ বিনিময় হোৱা নাই ; চকুৰ দেখা-দেখিন্তেই
যেন সিহঁতে পৰস্পৰে পৰস্পৰক চিনি পাইছে * x ।

॥ তিনি ॥

এইছোৱা যাত্ৰা-পথত লেখলিউদভৰ লগত কাতিউছাৰ দুখাৰ সাক্ষাৎ

হোৱাৰ সুযোগ মিলিছে—এবাৰ বিষতি-শিবিৰ এটালৈ জন-
পথেদি যাওঁতে, আৰু এবাৰ পেৰেৰ কাৰাগাৰৰ কাৰ্যালয়ত ।
দুয়োবাবেই তাইৰ কথা-বতৰাৰ বাজত সি মন কৰিছে যে কেমেৰা
ভাল নলগা কিবাব কিবা কথা যেন গাই শোৱনি কৰিছে ।
সি লগ ধৰিলেই তাই যেন তাক এৰা দি চাৰিবলৈ ছোৱা
কৰে, যেন কিবা লাজ লাজ ভাৱ দেখুৱাই কৰাৰ উত্তৰ দিয়ে ।
আগিবাবৰ লগ ধৰোঁতে তাইৰ পৰা তেনে ব্যৱহাৰ পাওঁতে
সি ভাবিছিল যে ফৌজদাৰী কয়দীবোৰৰ লগত পাকি তাই পুৰুষৰ
সান্নিধ্য এৰাই চলিব খুজিছে ; কিয়নো তাই তেতিয়া পুৰুষৰ পৰা অতি
সান্নিধ্য চলি থাকিব লগা হৈছিল । কিন্তু ৰাজনৈতিক কয়দীসকলৰ
লগত থাকি তাই বেতিয়া সেই সন্দেহৰ পৰা মুক্ত হ'ল, তেতিয়া তেনে
আচৰণ দেখি স্বাভাৱিকভেঁই নেখলিউলত আচৰিত হৈছিল । সি তাইৰ
পৰা বিচাৰিছিল আন্তৰিকতা ; তাৰ উত্তৰত সি যেন পাইছিল
নৈবাশ্যহে । মাথোন সি যে তাইৰ কাৰণে ইমানখিনি কৰিছে আৰু
অৱশেষত ৰাজবন্দীসকলৰ লগলগে থকাৰ সুবিধাটো কৰি দিছে তাৰ
কাৰণেহে যেন তাই তাক কৃতজ্ঞতা জনাইছে ।

আজি দুমাহ ধৰি নেখলিউলতে তাইৰ লগত পদযাত্ৰা কৰিছে ।
এই দুমাহতে সি মন কৰিছে—তাইৰ সেই আগৰ চেহেৰা নাই, গালে-
মুখে বয়সৰ ছাপ, সাজ শোভাক আৰু অগাধ দিশটো তাইৰ পৰিৱৰ্ত্তন
ঘটিছে । এই উপলক্ষৰ লগতে সি নিজে অনুভৱ কৰিলে যে তাইৰ
সেই প্ৰথম অনুভৱৰ বাহ্যিক উজ্জাসৰ লগত এতিয়া কোনো মিল নাই ;
পিছৰ কালত তাইৰ যি ইন্দ্ৰিয়-পৰাৱণ প্ৰেম জাগৰিত হৈছিল ত্যৰ
লগত এতিয়াৰ মিল বৰ কম ; এনেকি বিচাৰৰ পিছত সি তাৰ কৰ্ত্তব্য
কৰি দিয়াত আত্ম-প্ৰাণসাৰ বশৱৰ্তী হৈ নেখলিউলতে কাতিউলত বিয়া
কৰাবলৈ বিচৰা আগ্ৰহৰ লগতো ইয়াৰ মিল নাই । সি তাইৰ অতীতৰ
হৰ্ষাগ্ৰাসকক ঘটনাবোৰ হেলাবঙে এৰি দিছিল সহানুভূতিৰে । এনেকি
কল্যাণীকালৰ লগত হোৱা ঘটনাৰ (যদিও ঘটনাতো কল্যাণী কৰি সজা

হৈছিল) গিছতো সি ডাইক মার্জনা কৰিছিল।

ভালপোৱাটো ইয়ান মিন নেথলিউদৰ হৃদয়তে আৱদ্ধ আছিল
হৃদয়ৰ বাহিৰলৈ ওলাই আহিবৰ যেন পথ পোৱা নাই; এইবাৰ ভাব
সেই নিকট ভালপোৱাই যেন সকলো বান্ধু ভাঙি মুক্তাবাৰ লৰে প্ৰৱা-
হিত হ'ল। তাই যদি আক কাৰোবাক ভাল পাইছে সিজনৰ প্ৰতিও
তাৰ ভালপোৱা গঢ়ি উঠিব; কাতিউছাই ভালপোৱা মানে সি
ভালপোৱা হব। তাৰ হৃদয় এতিয়া সম্পূৰ্ণ মুক্ত হৈছে; তাৰ আক
কোনো সংকীৰ্ণতা নাই।

কাতিউছাৰ এইবোৰ পৰিৱৰ্তনৰ কথা লৈ লক্ষ্য কৰি নেথলিউদে
ৰাজবন্দী আৰু বিপ্লৱীসকলৰ কথাও গভীৰভাৱে বিশ্লেষণ কৰি চালে।
অতি ওচৰৰ পৰা সিহঁতক পাই সি নিশ্চিত হ'ল যে মাহুছে সিহঁতক
ছদ্মৃতিকাৰী বুলি ভুল কৰিছে ঠিকেই, কিন্তু সিহঁতক সম্পূৰ্ণ আদৰ্শ-
বান পুৰুষ বুলি কোৱাটোও ভুল হব। এই সাধাৰণ মাহুছবোৰৰ মাজতে
আছে কিছুমান ভাল মাহুছ, কিছুমান মজলীয়া আৰু কিছুমান তলৰ
খাপৰ। এই সকলোৰে কিছুমানে বিপ্লৱৰ পথ বাছি লৈছে; কাৰণ
সিহঁতে মনে-প্ৰাণে বিশ্বাস কৰে যে সমাজত বিৰাজ কৰি থকা অন্যা-
য়বিচাৰৰ বিৰুদ্ধে যুঁজ দিয়াটো সিহঁতৰ কৰ্তব্যৰ ভিতৰত। আকৌ
কিছুমানে বিপ্লৱী হোৱাৰ কাৰণ এয়ে যে তাৰ সুযোগতে সিহঁতে নিজৰ
স্বাৰ্থসিদ্ধি অথবা উচ্চ আশা চৰিতাৰ্থ কৰিবলৈ সুযোগ লব পাৰিব।
সৈন্যদলত থকা কালত নেথলিউদে নিজে দেখিছে যে তৰুণ বয়সত
প্ৰাণৰ প্ৰাচুৰ্য্যৰ কাৰণে নিজান্ত সাধাৰণ মাহুছে দুঃসাহসিক অভিযানত
খোজ পোলাব খোজে। এইটো হ'ল তৰুণ বয়সৰ ধৰ্ম। কিন্তু অন্যান্য
সাধাৰণ পাঁচজনৰ লগত এঠাইত ইয়াৰ এটা ডাঙৰ অমিল আছে :
অমিলটো এইখিনিতেই যে এইসকল বিপ্লৱী তৰুণ; সিহঁতৰ নৈতিক
আদৰ্শ অতি উচ্চত। কেৱল যে আত্ম-সংৰক্ষণ, কষ্ট সহিষ্ণুতা, সত্যবাদিতা
আৰু নিঃস্বার্থপৰাৱলম্বিতাকৈ যে সিহঁতে একমাত্ৰ জীৱনৰ সংগী কৰি
লয় তেনে নহয়, তলৰ আদৰ্শৰ কাৰণে সিহঁতে সিহঁতৰ সৰ্ব—এনেকি
প্ৰাণ পৰ্যন্ত বিসৰ্জন কৰিবলৈ কুঠাঘোৰ সক্ষম। গতিকে সিহঁতৰ মাজৰ

বিবোধৰ সৰ্বভোক্ট সিহঁতে নৈতিক আদৰ্শৰ অতি উচ্চ-নিখৰত উপনীত
 হ'ব পাৰে। তেনে ঠাইত উপনীত হ'ব পাৰে অতি কম মাহুৰেহে।
 আকৌ সিহঁতৰ মাজৰ নিৰন্তৰকোৰৰ মাজতে আছে বহুজন মজলীয়া,
 বহুজন ভণ্ড, আৰু কিছুমান আছে যিসকল আত্ম-বিবাহী আৰু অহঙ্কাৰ
 উৰ্দ্ধত। গতিকে নেখলিউদত নতুনকৈ পৰিচয় হোৱাসকলৰ কিছুমানক
 গভীৰভাৱে আত্ম-কৰিবলৈ—এনেকি জ্বৰয়েৰা ভাল পাৰিলে যে এখিলে;
 আৰু বাকীসকলৰ প্ৰতি তাৰ মনোভাৱ অতি উদাসীন বুলিও কম পৰা
 যায়।

॥ দুয় ॥

নেখলিউদতৰ ভাল লাগিছিল যন্ত্ৰাযোগত ভূমি থকা সেই ল'ৰা-
 জনক। সি ৰাজবন্দী, মাহুলভাহঁতৰ দলত অন্তৰ্ভুক্ত। সি ছাত্ৰাৱস্থাত
 কোনো ধৰণৰ বিপ্লৱী দলত নাছিল; সি আছিল ধনী জমিদাৰৰ ল'ৰা।
 বিশ্ববিদ্যালয়ত পঢ়ি থাকোঁতে কেইজনমান ল'ৰাই এদিন এখন বহীত
 তাৰ পৰা চান্দা লৈছিল। কিহৰ চান্দা ল'ৰাজনে নাজানে; বহি
 বহীত তাৰ নাম লিখি সি চান্দা দিছিল। সিহঁত পুলিচে সেই বহীখন
 পালে। বিপ্লৱী দলক টকা দিয়াৰ কাৰণে সেই দলৰ লোক বুলি তাক
 গ্ৰেপ্তাৰ কৰা হ'ল আৰু সিহঁত জেলত ৰাখিলেনি।

জেলত থকা সময়তে তাক পালে যন্ত্ৰাযোগে। সি নেখলিউদতক
 তাৰ নিজৰ বিষয়ে কৈ কৈছিল যে তাৰ কাষৰ কোঠালী এটাত দুজন
 কম বয়সীয়া ল'ৰা আছে। সিহঁতৰ বয়স পোন্ধৰ-বোলৰ ভিতৰত।
 এদিন ৰাতিপুৱা সিহঁত দুয়োজনকে বিচাৰৰ বাবে লৈ গ'ল। সন্ধ্যা
 সিহঁতে উভতি আহি জনালে যে সিহঁতৰ প্ৰাণদণ্ডৰ আদেশ হৈছে।
 কাৰণটো আছিল এয়ে যে সিহঁতে কমলী দলৰ পৰা সঁটেতে পলাব
 খুজিছিল; সিহঁতে কাকো কোনো ধৰণৰ আৰোহণ কৰা নাই। ধৰণটো

তিনি কোৱেও বিশ্বাস কৰিব পৰা নাছিল যে সৰ্বাধৰণ এটি কৰাৰ কাৰণে সিহঁতক প্ৰাণদণ্ডৰ আদেশ হ'ব পাৰে।

তাৰ পিছত এদিন সন্ধিয়া এজন চকুৰীৰ পৰা তুলিলে যে দ্বিতীয়ো কাঁচী কাঠ সাজি আছে।

সকলো আচৰিত হ'ল। সিহঁতৰ বুজিবলৈ বাকী বাকলি যে সঁচা-সিঁচকৈ ল'ৰা দুটাক কাঁচী দিবলৈকে সেই আয়োজন চলিছে। তাৰ পিছত তুলিলে যে মজ্জাৰ পৰা কাঁচী দিয়া মানুহো আহি পাইছে।

এটা সময় এজন বিষয়া সোমাই আহি সিহঁতক পৰিষ্কাৰ কাপোৰ পিন্ধালে। সি বেবৰ ফুটাৰে চাই দেখিলে যে মৃত্যুদণ্ডৰ আদেশ পোৱা ল'ৰা দুজনে আটাই পাৰি ক'ব লাগিছে—“মই দোষী নহয় মোক নাযাবিবা.....।” তাৰ পিছত সি দেখিলে যে সিহঁতক নিজান অন্ধকাৰৰ মাজেদি কাঁচীকাঠলৈ লৈ যোৱা হৈছে আৰু একমাত্ৰ জীৱনটোৰ কাৰণে আটাই পাৰি পাৰি গৈ থকা ল'ৰাহালক চিপাহী-চকুৰীয়ে আগলৈ ঠেলি ঠেলি নি আছে.....। তাৰ কিছুপৰ পিছত সকলো নিষ্পত্তি হৈ গ'ল সিহঁতক জোৰ কৰি কাঁচীকাঠত..... তাৰ পিছত সকলো শেষ।

এই অবৰ্ণনীয়, নিষ্ঠুৰ আৰু শোকাবহ ঘটনাৰ বলি হ'ল দুটি নিষ্পাপ ল'ৰা। সি বিজোহী হৈ উঠিল আৰু তাৰ সেই বিজোহে এইজন ল'ৰাক বিপ্লৱী কৰি তুলিলে। সি ক'লে,

‘জেতিয়াৰ পৰাই মই বিপ্লৱী হুৱোঁ। এৰা.....।’

চৰকাৰৰ শাসন ব্যৱস্থা ধ্বংস কৰি দিয়াৰ প্ৰতিজ্ঞাৰে সি বিপ্লৱী হৈ পৰিছিল।

বিৰতি শিবিৰত সেই অকণমানি ছোৱালীজনীক বাপেকৰ পৰা কল্লীসকলৰ লগলৈ অনা ঘটনাৰ নিশা মেখনিউদ্ভৱ ভাল টোপনি অহা নাছিল। গাওঁৰ এটা চবাইখানাত বাতিটো কটাউছিল। সেই-দেৰে পিছদিনা সাৰ পাৰ্শ্বতে তাৰ পলয় হ'ল। ইতিমধ্যে বাতিপুৰাত কল্লীবিলাকক বিৰতি শিবিৰৰ পৰা লৈ গৈছিল। সিহঁত বহুদূৰ আন-বাটি বোৱাৰ কাৰণে দিমৰ বিৰটো খোজ কাঢ়িও মেখনিউদ্ভৱে সিহঁতক

লগ ধৰিব নোৱাৰিলে। ইয়াৰ পিছত যিটো বিবতি শিবিৰত সিহঁত
বথা হ'ব সেই গাওঁখন সি গৈ পাওঁতে সন্ধিয়া হ'ল।

সি গৈ এঠাইত জিৰণি ল'লে। তেৰে লিচা কেনেকৈ উঠি-
উঠাক লগ ধৰি ছুৱাব কথা পাতিবৰ অনুমতি পাব পাৰি নকি চেষ্টা
কৰিলে। যোৱা সপ্তাহটোৰ ভিতৰত কোনো বিষয়েই অনুমতি নদিয়াত
সি তাইৰ লগত কথা পাতিব পৰা নাই। এতিয়া যাত্ৰা দৈৰ্ঘ্যে;
চাৰিওকালে অন্ধকাৰ। যিঘৰ মানুহৰ ঘৰত আশয় লৈছিল তেয়েই
অন্ধকাৰৰ মাজত বাট নোহঁকাৰ কাৰণে এজন মানুহৰ ঠিক কৰি
দিলে। শিবিৰটো আছিল লুপ্ত।

অন্ধকাৰৰ মাজেদি খেপি খেপি গৈ সিহঁতে শিবিৰৰ ওচৰ পালে।
শিবিৰ অফিচৰ পৰা লেমৰ পোহৰ আহি চোতালত পৰিছে। সিহঁতক
দেখিয়েই এজন চকুৰীয়ে খেদি আহিল।

নেথলিউদেৰে ক'ব নগ'ল।

চকুৰীৰ চিঞৰত এজন চাৰ্জেন্ট ওলাই আহিল সুধিলে, "কি
লাগে?"

চাৰ্জেন্টজনে দৰ্শনাৰ্থী বুলি জানি দেখিলে যে দুটা পইচা ধৰাৰ
এটা সুযোগ আহিছে। ডেউ অলপ কোমল হ'ল। নেথলিউদেৰে
চাৰ্জেন্টৰ পইচাৰ লালসাৰ কথা বুজি পাই এই সুযোগতে হাতত কেইটা
মান গুজি দিলে। লগে লগেই অনুমতি হৈ গ'ল।

অলপ পৰ পিছতে ছুৱাবৰ শিকলি খোলাৰ শব্দ হল। তাৰ পিছত
চাৰ্জেন্টজনে নেথলিউদেৰক এটা কোঠালীলৈ লৈ গ'ল আৰু বিষয়াজনক
দেখা কৰাৰ সুযোগটো কৰি দিলে।

এইটো শিবিৰ আগৰবোৰ শিবিৰতকৈ ভাল আৰু কিছু পৰিপাকী
ৰেন আছিল। কোঠালীটোৰ সোমাজতে ওপৰৰ পৰা ওলোৱাই কোঠা
সেৱা এটা অলি আছে। টেবিলৰ কাষত বহি আছে এজন কৰ্মচাৰী
অধিকাৰ। বিষয়াজন বিহু হ'ল আৰু নেথলিউদেৰে লগে লগে
চাই সুধিলে,

“কি লাগে।”

“মই এজনী কন্নড়ী দেখা কৰিব খোজো।”

“—ৰাজকন্যা? ৰাজকন্যা দেখা কৰাৰ নিয়ম নাই।”

“ৰাজকন্যা নহয়; ৰাজকন্যা নহলেও মোৰ অনুৰোধত তাইক ৰাজ-
কন্যাৰ লগত থাকিবলৈহে দিয়া হৈছে।”

তাক বহিবলৈ ক’লে। বিষয়াজনৰ ব্যৱহাৰত নজ্ঞতা দেখি তাৰ
ভাল লাগিল। দুয়ো অলপ কথা পাতিলে। চাহ একাপ আগবঢ়াই
দি বিষয়াজনে ক’লে “মাতুলে ভাবে—কনজৰ আঁচিবোৰৰ আটাইবোৰ
বৰ্ণৰ। সকলোবোৰ কিন্তু একে নহয়।” তাৰ পিছত সি দেখা কৰিব
খোজা ছোৱালীজনীৰ বিষয়ে শুনিলে। নেখলিউদভেও বিবৰি ক’লে।

বিষয়াজনে এজন চিপাহী মাতি আনি ক’লে,

“এখেতক ৰাজনৈতিক বন্দী থকা কাৰণ ঘৰটোলৈ লৈ যোৱা।
কন্নড়ী-গণ্ডিৰ সময়লৈকে তেখেত তাত থাকিব পাৰিব।”

চিপাহীজনৰ লগত নেখলিউদভে এটা ভিতৰুৱা পথেদি ঘৰ এটালৈ
সোমাই গ’ল। ভিতৰত কাৰোবাৰ কথা চলিছে হ’ব পাৰে। মোমাখিৰ
গুঞ্জন যেন শুনা গৈছে। কোঠালীবোৰ ঠেক। সিহঁত সৈ প্ৰথমতে
যিটো কোঠালী পালে সেইটো লগত পৰিবাৰ থকা কন্নড়ীৰ বাবে,
তাৰে পিছৰ অৰ্থাৎ দ্বিতীয়টো কোঠালী পাব হৈ শেষবটোত বন্ধা
হৈছে ৰাজনৈতিক বন্দীসকলক।

ঠেক কোঠালীবোৰত গিজ-গিজকৈ ঠাই খাই থকা এই কন্নড়ীবোৰক
নেখলিউদভে একেবাৰে যোৱা তিনিটামাহ দেখি আহিছে—নানা পৰি-
স্থিতিত। দেখিছে শিকলিৰে বন্ধা অৱস্থাত নিজৰ ভৰিৰে ধূলি উকুৱাই
জুই যেন কন্নড়ীৰ ডাপ সুবত লৈ খোজকাঢ়ি থকা; ধূলিৰে ধুসৰ
বাৰীৰ কাৰত এক-বাকাল জিবলি লোৱা; দেখিছে বন্দী শিবিৰত
মাতি কটোৱা; দেখিছে অহৰ দিনৰ দুপৰীয়া শিবিৰ আৱলম্ব অতি
খিৰল অৱস্থাবে ব্যক্তিগত সিঙ লৈ থকা। তথাপি সি ভেটিয়াও
সেইসকলৰ মাজলৈ আহিছে; যেতিয়াই সি লক্ষ্য কৰিছে যেতিয়াই

সিহঁতৰ দৃষ্টিয়ে তাক চাৰিওপিনৰ পৰা বিছিন্ন লাগিছে। তেনেহেন অৱস্থাত এটা গভীৰ প্ৰানিত তাৰ মন ভৰি পৰে আৰু ভেটিয়াই তাৰ ভাৱ হয় সিহঁতৰ বিৰুদ্ধে যেন সি কিবা এটা পাপাহে কৰিছে—যিটো পাপৰ কোনো ক্ষমা নাই। সি বুজি পায় যে এটা পাপৰ বাহুছে যি পৰিৱেশ আৰু পৰিস্থিতিত অগ্নি ডাঙৰ হৈছে আৰু এতিয়াৰ নবকত যি কাম কৰি থাকিব লগা হৈছে সেই একে অৱস্থাতে থকাৰ বাহিৰে ইহঁতৰ আৰু কোনো গত্যন্তৰ নাই। তথাপিও নেখলিউদত তাৰ কৃপাক সি নিজে জয় কৰিব পৰা নাই।

x x x

কোঠালীৰ বাৰান্দাৰে গৈ থাকোঁতে চাৰে'টকন আহিল। ভেৰ্ণ নেখলিউদতক জনাই গ'ল—গম্ভিৰ আৰু হোৱাৰ আগে আগেই যেন তাৰ পৰা ওলাই আহে।

কবিডৰতে এখন সৰু বেৰ দি ক'ৰা হুটা কোঠালী। তাত থাকে ৰাজবন্দীসকল। কবিডৰত সোমায়ৈ নেখলিউদত দেখিলে চিমনছনক। সি এটা কাঠৰ শুড়িৰ চুপাৰ কাষত বহি আছে। নেখলিউদতক দেখি সি থিয় নহল। বহি বহিয়ে ক'লে :

আপুনি অহা বুলি শুনি আনন্দ পাইছোঁ। আপোনাৰ লগত মোৰ কিছু কথাও আছে।”

“—কি কথা বাক?”

“সিহঁতো কব পাবিন; এতিয়া অলপ ব্যস্ত আছোঁ।”—কাঠৰ চুপাটোৰ প্ৰতি বনোৱাণ দি সি ক'লে।

প্ৰথমখন দুৱাৰেদি নেখলিউদত সোমাব খোজোঁতেই দেখিলে—কিছুমান দুৱাৰেদি বাহিৰলৈ ওলাই আহিছে হাতত এডাল মোতা আৰু কিবাকিবি লৈ। নেখলিউদতক দেখিবলৈ তাইৰ মূৰ বজা পৰি গ'ল। হাতত থকা বস্ত্ৰবোৰ জনাই বৈ সেতৰা হাতখন তাইৰ পদত টোতে বঢ়িছে আৰু পোন হৈ নেখলিউদতৰ দুখানুখি হ'ল। সি হুৰিলা

“কিবা কবিলে ওলাইছিল। হব পায়।”

“সেই একে কায়, ধূলিত বব নোৱাৰি; সাৰি কুৰিহোঁ, তাৰ
পিছত চিমনছনলৈ উদ্দেশ্য কৰি ক’লে, “কি হ’ল? কতলখন শুকাল
নে নাই?”

“প্ৰায় শুকালেই।”

“—তেনেহলে ভিজা শুভাবকেট কেইটাও শুকাবৰ বাবে আনি দিওঁ
বৰ।” তাৰ পিছত নেখলিউদভলৈ চাই ক’লে,

“আমাৰ দলৰ সকলোবোৰ এই ঘৰটোত আছে।” এই সোমাই
গ’ল। নেখলিউদভো সোমাল।

ইয়াতে আছে নেখলিউদভৰ আগৰে পৰিচিত আৰু এজনী
তিৰোতা। তাই যেন ৰোগাগ্ৰস্ত শুকাই খীনাই গৈছে। তাই নেখলি-
উদভক দেখি ক’লে,

“হা-ৰে, আমি ভাবিছিলো—আপুনি মছোলৈ ঘূৰি গ’ল।”

সেই ঘৰটিৰে এটি কোণত বহি আছিল মাৰিয়া। তাই আছিল
সক ছোৱালী এজনীৰ লগত বান্ধ হৈ। নেখলিউদভক দেখি তাই কৈ
উঠিল,

“আপুনি আহি বৰ ভাল কৰিলে। কাতিয়াক দেখিছেনে? এই
জনী আকৌ আমাৰ ইয়াত নতুন আলহী।” ছোৱালীজনীক দেখুৱাই
তাইৰ মূৰ আচুৰি আচুৰি কণীৰ আগত অহা ওকনি মাৰি মাৰি ক’লে।

ইতিমধ্যে নেখলিউদভে বাস্তৱৈতিক বন্দী বহুজনৰ লগত বহি কথা
পাতিছে। চাহও খাইছে। নেখলিউদভে আশা কৰিছিল যে সেই পৰ্য
যেন ছোৱালী পিছত কাতিউহাৰ লগত নিমিষিকৈ বহি কিছু কথা
পাতিব। এই আশা কৰিয়েই এখন বাস্তৱৈতিক বন্দীৰ লগত অলপ
লুপ্তি হবাত লাগিল। সেইবোৰ কথাৰ বাস্তৱে জনসাধাৰণ আৰু
সমাজত ঋণাত্মকৰ অসংখ্য কথাও শুনা গ’ল। মিয়নে ক’লে :

“আজি চৰকাৰৰ হাঁতত কমজা আছে 'বুলিয়েই' সাধাৰণ মানুহে
 তেওঁলোকক সঘীহ কৰে আৰু আনকালে যিণ কৰে আয়াক। কিন্তু
 বিদিনা কমজা আমাৰ হাতলৈ আহিব সিদিনা দেখিব সেই সকলোই
 আমাক পূজা কৰাত লাগিছে।”

কথা পাতি থকা সময়তে খিতৰৰ ফালে কিবা গোলমাল হোৱাৰ
 শব্দ আহিল—কোনোবাই চিঞৰ-বাখৰ কৰিছে, কোনোলাই ক'ন্দিত;
 কাৰোবাক যেন মাৰধৰ কৰিছে কোনোবাই চিঞৰিছে “বচোৱা
 বচোৱা।”

সিজনৈ কৈ উঠিল—“জন্তুৰোৰ কৰবাৰ।”

মাৰিয়াই ক'লে, “তুমি অন্য মানুহৰ ভাল-বেয়াবোৰলৈ নোচোৱা
 কিয়?”

ওচৰতে কাউটিয়া আহিল। এই শূৰোপতে নেখলিউলতে গুথিলে,
 “আক তুমি, তুমি কি ক'ব খোজা?”

সি হাঁহি হাঁহি ঞ্ছটো কৰিলে হয়; পিছে তাৰ মনত ভয়—বলি
 ত'ই অন্য কোনো ঘটনাৰ কথাহে কৈ পেলায়।

তাইৰ মুখখন বঙা পৰিছিল।

॥ প'ণ্ড ॥

ওচৰৰ কোঠালীত কনভয়-অফিচাৰৰ মাত শুনা গৈছে। লগে
 লগে শিবিৰৰ কয়দীবিলাকৰ মুখত 'ট' শব্দ এটাও নাই। দুজন কনভয়
 সেনাক লগত লৈ এজন চাৰ্জেন্ট সোমাই আহিল। এতিয়া গতিৰ সৰৱ
 হৈছে। চাৰ্জেন্টজনে এতিয়ালৈ ফালে আগুনি টোৱাই টোৱাই গণনা
 কৰিলে। যেতিয়া নেখলিউলতলৈ তেওঁৰ আগুনি পৰিল তেওঁ অতি
 নজাৰে আৰু অস্তৱসত্য স্বৰূপ ক'লে,

“এতিয়া ইলেক্‌চন শেষ হ'বৰ সময়। আগুনি-ইয়াত থকাটো

উচিত হোৱা নাই। আপুনি বাবুছে লাগে।^৩

কথাখিনিৰ অৰ্থটো নেখলিউদঙে বুজি পালে। সি আগৰে পৰা
জেলাত জিনিটো কবল ঠিক কৰি থৈছিল। চাৰ্ভেটজনৰ ওচৰলৈ গৈ
হাতৰ টিপতে টকাৰেইটো গুজি দিলে।

‘আঃ আপোনাৰ লগত আৰু নোৱাৰো। ঠিক আছে, অলপ
সময় বহক বাক।’

ইমান পৰে চিমনছনে মূৰৰ তলত হাত ৰাখি মৌন হৈ এটি কোণত
শুই আছিল। এইবাৰ সি উঠি আহিল নেখলিউদঙৰ ওচৰলৈ। মুখত
এটা দৃঢ় সংকল্পৰ ভাৱ। আহিয়েই নেখলিউদঙক ক’লে, “এতিয়া মোৰ
কথাটো শুনিবনে?”

“নিশ্চয়, মুগুনিম কিয়।”

নেখলিউদঙে চিমনছনৰ পাছে পাছে গ’ল। কাতিউছাই মূৰ তুলি
চালে। নেখলিউদঙৰ চকুৱে চকুৱে পৰাত তাইৰ মুখখনি ৰঙা পৰি
উঠিল, কিৰা যেন বিহাৰুভাৱে মূৰটো ল’ৰালে।

কৰিডৰত ভাৰ দি চিমনছনে কবলৈ আৰম্ভ কাৰণে,

“আপোনাক কব খোজা কথাটো হ’ল।”

“কৰিডৰত কয়দীবোৰৰ চিঞৰ-বাখৰৰ কাৰণে নেখলিউদঙৰ মুখত
এক বিৰক্তৰ ভাৱ। অকপট-দৃষ্টি পেলাই সি নেখলিউদঙক গম্ভীৰভাৱে
ক’বলৈ ধৰিলে:

“কাতিউছাৰ লগত আপোনাৰ সম্পৰ্কৰ কথা মই ভালকৈয়ে
জানো। সেইকাৰণে মই ভাবো—মোৰ কৰ্তব্য হৈছে।

কৰিডৰত গোলমাল হোৱা দেখি মাৰিয়া গ্লাই আহিল, আৰু
সিহঁতক ক’লে,

“ইয়াত জানো কথা পাতিব পাৰি? সেইফাললৈ মাৰ্ক—ডাক্তাৰ
অকল তে’বুহে আছে।”

দুইয়োজনক লগত লৈ মাকিয়াই কিকীৰখন : জ্বাৰেৰে, এটা গৰু
কোঠালীত জেলবাল ৪ কোঠালীটো নিৰ্ভৰ। আত্ম ভেঁৰাই অকলে

এখন বিহুনাও হুঁজা-ঠাঁজ দি গুই আছে। তাইব হেনো ববকৈ মূৰ
বিৰাইছিল। বাবিয়াই ওলাই যাব খুজিছিল। চিমনহনে বাবা দি
ক'লে,

“বাব নালাগে, আমাৰ কোনো গোপন কথা নাই, বহক।”

বাবিয়াই ক'লে, “বাক ভেনেহলে বহিলো।”

চিমনহনে আৰম্ভ কৰিলে :

‘আপোনাক কব খুজিছিলো যে কাতিউছাৰ লগত আপোনাৰ
সম্পৰ্কৰ কথা বুজো জানো। কিন্তু তাইব লগত গঢ়ি গৈ মোৰ লক্ষ-
টোৰ কথা আপোনাক জনোৱাটো মোৰ কৰ্তব্য বুলি ভাবিছো।’

“তাৰ মানে ?”

“মানে কাতিউছাক মই বিয়া কৰাব খুজিছো।”

বাবিয়াই আচৰিত হৈ কৈ উঠিল, “আচৰিত কথা।”

চিমনহনে আগৰ প্ৰবন্ধে কৈ থ’ল, “মই বিয়া কৰোৱাটো স্থিৰ
কৰি পেলাইছো, কথাটো মই কাতিউছাকে কয়।”

নেখলিউমভে ক'লে, “এই বিষয়ত মই কি কৰিব পাৰো কওক।
গোটেই কথাটো নিৰ্ভৰ কৰিছে কাতিউছাৰ ওপৰত।”

“হয় আপোনাক বাদ দি তেওঁ এই কথাও একো সিদ্ধান্তলৈ আহিব
নোৱাৰিব।”

“কাৰণ ?”

‘কাৰণ আপোনাৰ লগত তেওঁৰ সম্পৰ্কটো ভালকৈ স্থিৰ নহলে
তেওঁ মনটো স্থিৰ কৰিব নোৱাৰিব।’

মইতো নিজে ইতিমধ্যে সেই বিষয়ৰ নিশ্চিন্তি এটা কৰি পেলাই-
ছোৱেই। মই মোৰ কৰ্তব্য বুলি ভবা কথাটো পালন কৰিব খোজো ;
লগতে কাতিউছাৰ দুৰ্ভাগ্যৰ বোজাটো পাতল কৰি দিব খুজিছো।
মোৰ কাৰণে বেন তাইব কোনো অসুবিধা নহয়—মই তাকেই কাকৰ
কবো।”

“কিন্তু, আপুনি স্বৰ্গভাগ কৰাটো কাতিউছাই নিবিচাৰে।”

“ভালো। মোৰ লগত কথা পাতি লাভ কি ?”

“তেওঁ বিচাৰে যেন আপুনিও সেই কথাটো মানিলয়।”

“নিজে বিটো কাম কৰিবলগীয়া কুঁচি ভাবো সেই কামটো মই নকৰো বুলি কওঁ কেনেকৈ? মই কেৱল এটা কথাকে কব পাৰো যে মই একেবাৰে মুক্ত হোৱা নাই; অৱশ্যে কাতিউছাই এই বিষয়ত মুক্ত হৈ আছে।”

চিমনছনে অলপপৰ নিবৰে থাকিল। তাৰ পিছত ক’লে:

“ভাল বাক—মই তেওঁক এই কথা কয়। মই তেওঁৰ প্ৰেমত পৰিছোঁ বুলি আপুনি যেন ধাৰণা কৰি নলয়। মই তেওঁক ভাল পাওঁ। কাৰণ আচৰিত ধৰণৰ সুন্দৰ মানুহ এজনী হৈও ইমানবোৰ তুখ-যাতনা নিবৰে সহিব পৰা গুণ তেওঁৰ আছে। তেওঁৰ সমস্ত তুখ-বেদনাৰ মই যদি অলপমানো লাঘৱ কৰিব পাৰিলোহঁতেন! মোৰ আছে কেৱল এক গভীৰ আকৃতি.....।”

চিমনছনৰ মাত্ৰটো কঁপি উঠিছে; তাকে ক্ষেপি নেথলিউদন্ত বৰ আচৰিত হ’ল। চিমনছনে কৈ গ’ল:

“.....অলপমানো যদি কষ্ট লাঘৱ কৰিব পাৰে! যদি তেওঁ আপোনাৰ সহায়তা স্বীকাৰ কৰিব নোথোজে, তেনেহ’লে মোৰ সহায় খিনিকে স্বীকাৰ কৰক। তেওঁ সম্ভৱ হ’লে তেওঁৰ কাৰাদণ্ড বি চাইত বা বি কাৰাগাৰত হব তালৈকে মোকো বদলি কৰাৰ বাবে যত্ন কৰিম। মাত্ৰ চাৰিটা বছৰহে; সেয়াটো অনন্ত কাল নহয়!”

অলপপৰ নিবৰে থাকি নেথলিউদন্তে ক’লে,

“মইনো কি কওঁ? মোৰ আনন্দ এই খিনিতেই যে আপোনাৰ নিচিনা সহায় কথা মানুহ এজন তাই পাইছে.....।”

চিমনছনে ক’লে, “কথাখিনি মই জনাব আশ্চৰ্য্যক আছিল। আপুনি তেওঁৰ সংগল কামনা কৰা কথাখিনিকে মই ভালকৈ অনুমান কৰিব খুজিছিলো। পিছে এটা কথা—মোৰ লগত তেওঁৰ বিয়া হোৱাটো জানো মঙ্গলজনক কথা হ’ব!”

নেথলিউদন্তে ক’লে, “নিশ্চয়, সেইটো হ’বই জাণিক!”

“এতিয়া গোটেই কথাখিনি নিৰ্দ্ধাৰ কৰিছে কাতিউছাৰ ওপৰত।

মই বিচাৰো—তেওঁ কিছু শাস্তি পাবক।”

চিমনছনে কথাখিনি কৈ গ’ল ; এক শিশুসুলভ মমতাৰ শব্দ
শুনিলে নেখলিউদভে। চিমনছন তাৰ পৰা উঠি গ’ল।

গোটেইখিনি কথা মাৰিৱাই শূনি আছিল অতি মনোযোগেৰে।
তাই ক’লে,

“কি হৈ গ’ল মনবোৰ ? চিমনছন যে ইমানখিনি উজ্জ্বল হ’ব
পাৰে এই কথা ভাবিব পৰা নাছিলো।”

নেখলিউদভে শুবিলে,

“কিন্তু কাতিউছাই এই কথাবোৰ কেনে ধৰণেৰে গ্ৰহণ কৰিছে
বুলি তুমি ভাবা ?”

“অতীতত যি ঘটনাই নঘটক, তাই কিন্তু বৰ সৎ ; আৰু তাইৰ
অন্তত্বটিও অতি মূৰ্খ। তাই আপোনাক গভীৰভাবে ভাল পায় ;
সেই কাৰণে আপুনি তাইৰ লগত বেছিকৈ জৰিত হৈ পৰাটো তাই
নিৰ্বিচাৰে। বিয়া কৰাই তাইৰ জীৱনলৈ আৰু অধিক
পতনহে মাতি অনা হ’ব বুলি তাই ভাবে—বিশেষকৈ আপোনাৰ লগত
বিয়া হ’লে। তাইৰ অন্তত্বটি অতি প্ৰবল ; সেই কাৰণে তাই ভাবে
যে যদিহে আপোনাৰ বিয়া হৈ যায় তেন্তে তাই অধঃপতিত জীৱনটোৰ
বাকীখিনিও একেবাৰে নিঃশেষ হৈ যাব।”

“আনহাতে আপোনাৰ উপস্থিতিয়ে তাইৰ মনত হেল্পোলনি
ভোলে ; তথাপিহে তাই আপোনাৰ লগত বিয়াত বহিবলৈ সন্মত
নহ’ব।”

“তেনেহ’লে মই কি কৰা উচিত ?”

“মই ভাবো—তাইক আপোনাৰ মনৰ কথা খোলা-খুসিকৈ কৈ
দিয়া উচিত। তাইক মাতি আনো নেকি—আপুনি কথা পাভক।”

সি তাইক মাতিবলৈ গ'ল।

কোঠালীটো আছিল সৰু।

নেখলিউদভৰ অকলশৰীয়া লাগিছিল। এইখিনি পৰত তাৰ যেন এটা অদ্ভুত অদ্ভুতি জাগি উঠিল। চিম্ননছনে কোৱা কথাখিনি শুনাৰ পিছত সি যেন তাৰ নিজৰ ওপৰত থকা কৰ্তব্যৰ বোজাৰ পৰা এইবাৰ মুক্ত হ'ল। দুৰ্বল মুহূৰ্তত এটা বোজা কেতিয়াবা কেতিয়াবা বৰ গধৰ বুলি ভাবিছিল। তথাপি সি এতিয়া লাভ কৰা অদ্ভুতিটো যেন কিবা ধৰণৰ অশ্ৰীতিকৰ; আৰু লগতে বেদনাদায়কো। সি ভাবিলে যে চিম্ননছনৰ প্ৰস্তাৱটোৱে তাৰ আত্ম-জ্ঞানৰ অনন্যধিনিক নষ্ট কৰি দিব খুজিছে। তাৰ দ্বাৰা সেই ত্যাগৰ মূল্য নাবাঢ়ে; বৰং কমিহে যাব। চিম্ননছন এজন ভাল মানুহ বুলি সি বুজি পাইছে; কোনো বাধ্য-বাধকতাৰ বন্ধনত চিম্ননছন পৰা নাই। তথাপি সি যদি তাৰ নিজৰ ভাগ্যক তেনেদৰে বিচাৰ কৰিব খোজে তেনেহ'লে তাৰ ভাগ্যৰ লগত নেখলিউদভৰ আত্ম-ত্যাগৰ মূল্যইবা থাকিব কিমান! এইবোৰ চিন্তাৰ লগে লগে তাৰ যে অলপ ঈৰ্ষাৰ ভাবো জন্মা নাছিল তেনে নহয়। কাতিউছাৰ প্ৰতি তাৰ প্ৰেম অতি গভীৰ; কাতিউছাক বাদ দি অন্য কাৰোবাক যে সি ভাল পাব পাৰে সেই কথাও সি সহজে মানি ল'ব পৰা নাই।

ইয়াৰ উপৰিও নেখলিউদভে ভাবিছিল যে কাতিউছাৰ কাৰাদণ্ড দেখে নোহোৱা পৰ্যন্ত সি তাইৰ ওচৰা-ওচৰিকৈ থাকিব; এতিয়া তাৰ সেই আশাও ব্যৰ্থ হৈ যায়। চিম্ননছনক যদি তাই বিয়া কৰায় তেনে হ'লে তাৰ উপস্থিতিৰেইবা মূল্য থাকিব ক'ত? তেতিয়া সি নতুনকৈ তাৰ জন্মিতৰ পন্থা ঠিক কৰি ল'ব লাগিব।

ছোৱাৰ খুলি লোৱাই আছিল কাতিউছা।

“তোমাৰ লগত কিছু কথা পাতিবলৈ আছে, বহা।” সি ক’লে।
তাৰ পিছত ক’লে, “চিমনছনে তোমাৰ কথা কৈছে।”

তাই বহিল ওচৰতে। মুখখন অতি শান্ত; কিন্তু নেখলিউমতৰ
মুখত চিমনছনৰ নামটো শুনি তাইৰ মুখখন বঙা পৰি গ’ল। তাই শ্বাধিলে :
“তেওঁ কি ক’লে ?”

‘ক’লে—তেওঁ তোমাক বিয়া কৰাৰ খোভে।”

হঠাৎ নেখলিউমতৰ গোটেই মুখখন কোঁচ বাই গ’ল। দুখেৰে
আক একো কব নোৱাৰা হ’ল। সি চকুদ্বিবে ডলং কালে তাই
ধাকিল।

“তেওঁ মোৰ সম্মতি বিচাৰিছিল। নহলে পৰামৰ্শ বিচাৰিছিল।
মই তেওঁক কৈছো যে গোটেইখিনি কথা নিৰ্ভৰ কৰিছে তোমাৰ ওপৰত।
তুমি যি কোৱা সেয়েই হ’ব।”

“এই বিলাকৰ অৰ্থ কি ? ক’লেই ?” নেখলিউমতৰ চকুৰ
পিনে কেবাহিকৈ চকুদি তাই পুনৰ শ্বাধিলে। কিছুপৰ চকুৰ দৃষ্টি লক্ষ্যৰ
নহন চকুৰ ভাৱেৰে উভয়ে উভয়ক বহুত কথা ক’লে।

নেখলিউমতে ক’লে,

“তুমিয়েই স্থিৰ কৰিব লাগিব।”

“—মই আকৌ কি স্থিৰ কৰিম ? সকলোবোৰতো আগতেই স্থিৰ
কৰা হৈ গৈছে।

—তাই ক’লে, “নহয়, তুমি চিমনছনৰ ঐচ্ছাৰ গ্ৰহণ কৰিছা নে
নাই ?

‘মই এজনী দামী আছামী ; মই কোনে ধৰণৰ জিবোতা হ’ব পাৰো
কোৱা। চিমনছনৰ জীৱনটো মই নষ্ট কৰো কিয় !”

“ধৰিলোৱা—দণ্ড যদি বহিত হয়, তেন্তে ?”

“—আঃ মোক তুমি এৰি পেলোৱা—কবলৈ মোৰ আক একো
নাই।” —কথাখিনি কৈয়েই তাই কোঠালীৰ পৰা হাতকৈ ওলাই গ’ল।

কাতিউছাৰ পাছে পাছে ওলাই গ'ল নেখলিউদত্ত। পুৰুষৰ কোঠালীটো পাওঁতে দেখিলে এক জলজ্বলীয়া উদ্ভেজনা ; জলজ্বলৰ কাৰণ অনুধায়ন কৰি আগবাঢ়ি আহোঁতে সি মন কৰিলে যে চাৰ্জেন্টজনে নেখলিউদত্তক নিবলৈ আহি বহুত সময় অপেক্ষা কৰি আছিল। এইবাৰ সি সকলোৰে পৰা বিদায় গ্ৰহণ কৰি চাৰ্জেন্টজনৰ পাছে পাছে আহিল।

দুৱাৰমুখৰ পৰা আঁতৰি আহি সি অলপ পৰ থিয় হ'ল; বুকুতৰাই এটা নিশ্বাস ল'লে, নাকেৰে শীতল বতাহ টানি টানি বহুদূৰ নিশ্বাস লৈ গলকিল।

তেতিয়া বিশাল আকাশখনিও তৰা দেখা গৈছে।

কিছুমান ঠাইত বাহিৰে পথৰ বাকীবোৰত থকা বোকাবোৰ বৰফৰ লগত জমি গৈছে। উভতি গৈ চমাইখানাৰ দুৱাৰত সি টোকাৰ মাৰিলে। ঘৰৰ বুঢ়া মাহুহজন ওলাই আহি দুৱাৰখন খুলি দিলে। সি ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। বাহিৰত পিচ্কা কাপোৰবোৰ খুলিলে আৰু তাৰ পিছত বিছনাখনৰ ওচৰত কল্ললখন পাৰি লৈ দীঘল দি শুই পৰিল।

বিচিনাত পৰি সি মাথোন ভাবিছে দিনটোত ঘটি যোৱা ঘটনা-বোৰৰ কথা। সি নিজে নিজেই কথাবোৰ পৰ্যালোচনা কৰিবলৈ ধৰিলে।

আজি সন্ধিয়া চিমলছন আৰু কাতিউছাৰ লগত হোৱা কথা বতৰা তাৰ বাবে আছিল একেবাৰে অগ্ৰত্যাশিত ; আৰু আছিল গুৰুত্বপূৰ্ণ।

হ'লেও সেই কথাকে লৈ সি মূৰ ঘামোৱাটো আৱশ্যক ক'লি নাজাবিলে । ঘটনাটোৰ লগত তাৰ সম্পৰ্ক ইমানেই জটিল আৰু অনিৰ্ণীত যে সেই সম্পৰ্কত সি কোনো কথা নাজাবিলে স্থিৰ কৰিলে । কথাবোৰ যমৰ পৰা আঁতৰ কৰিবলৈও চেষ্টা কৰিলে বহুতৰাৰ ।

তাৰ পিছত বাৰে বাৰে ভাবিবলৈ ল'লে । ঘূৰা ঘনে তাৰ মনলৈ আহে সেই দুৰ্দ্দশাগ্ৰস্ত কয়লীবোৰৰ কথা, দুৰ্গন্ধময় পৰিৱেশত সিহঁতে ভোগ কৰি থকা কষ্টৰ কথা, সৰু সৰু ল'ৰা-চোৱালীবোৰ তাত কিদৰে দুৰ্দ্দশা ভোগ কৰি আছে সেইবোৰ কথা ।

মাহুহৰ ওপৰত মাহুহৰ অত্যাচাৰ-উৎপীড়ন, মাহুহৰ জীৱনৰ বাঞ্ছনা আৰু দুখ দুৰ্গতি, মাহুহৰ মাজতে মাহুহৰ অধঃপতনবোৰ ... আজি তিনিমাহ ধৰি সি নিজ চকুৰে একেবাহে প্ৰত্যক্ষ কৰিছে আৰু বিগত তিনিটা মাহতে সি ক্ৰমাগতভাবে নিজকেই প্ৰশ্ন কৰিছে : “মই পগলা হ'লোঁ নেকি যে অইনে চকু নিমিয়া কথাবোৰ মোৰহে চকুত পৰে, নে সিবোৰ মাহুহহে পগলা যিবোৰে কৰা কামবোৰ মোৰ চকুত পৰি যায় ?”

যোৱা তিনিটা মাহ ধৰি নেখলিউদঙে যি দেখিছে তাৰ পৰা সি ধাৰণা কৰি লৈছে যে বিসকল মাহুহে স্বাধীনভাবে জুৰি-কিৰি থাকে তাৰ মাজৰ পৰা বিচাৰ-বিতৰ্কীয় আৰু প্ৰশাসনিক আদেশৰ বলত কিছুমান মাহুহক বাচি বাচি ধৰা হৈছে । সেই মাহুহবোৰৰ বিবোৰ খঙাল বা উদ্বেজনা প্ৰবন বাৰ আৱেগ উত্থাস আনতকৈ বেছি, আটাই-তকৈ বেছি বাৰ প্ৰতিভা সহজাত, সকলোতকৈ শক্তিমান বিসকল অথচ বিসকল আনৰ তুলনাত চকুৰ বা সাৱধানী নহয় সেইসকলকহে বাচি বাচি ধৰি অনা হৈছে । বাহিৰতে থাকি স্বাধীনভাৱে বাকী বিসকলে বিচৰণ কৰে, সমাজৰ কাৰণে সেইসকল সিহঁতকৈ বিকুৰানো বিপ-জীৱক নহ'লেও সিহঁতকে প্ৰেস্তাৱ কৰি আনি থয় কাৰাগাৰত, বিবতি-জিৰিকত, সমাজ-কাৰকত দি পঠায় । হ'ল নিৰ্ণাসনলৈ । মাহুৰ পিছত মাহুৰ, মাহুৰ-পিছত মাহুৰ-পৰি সিহঁতক আত-বখা হ'ল জেনেইকৈ ।

সিহঁতে এনেবোৰ কাৰাবাসতে সকলোকে অনাস্থ্যকৰ্তাৰে অপমান কৰা হয় শিকলিৰে বান্ধি ঘূৰৰ চুলি খুঁৱাই, লজ্জাজনক পোছাক সিহঁতলৈ দি সিহঁতে জীৱন কটায় সংকটৰ মাজত, কলুষিত জীৱনৰ সম্পৰ্কত।

সি ভাবি গ'ল :

শাসকসকলৰ সন্মুখত যেন এটা সমস্যা উপস্থিত কৰা হৈছে : কি উপায় কৰি অতি কাৰ্য্যকৰীভাৱে বেছিভাগ মানুহৰ চিন্ত কলুষিত কৰা বাব পৰে ? প্রতি বছৰে হাজাৰ হাজাৰ মানুহৰ চৰিত্ৰ কলুষিত কৰা হয় আৰু যিটো সময়ত সিহঁতে অধঃপতনৰ এক গভীৰতম স্তৰলৈ নামি যায় ঠিক সেই সময়তে সিহঁতক খালাচ কৰি এৰি দিয়া হয়। ইয়াৰ উদ্দেশ্য এয়ে-যে জেলত থকা কালত নৈতিক ব্যাধিৰে আক্ৰান্ত হোৱা এই মানুহবোৰৰ দ্বাৰা অন্যবোৰো সংক্ৰমিত হৈ যায়। * * জেলত কিছুদিন কটাই অহা কয়দীবোৰে সিহঁতৰ নিজৰ ওপৰত ঘটখিনিকে সমস্ত সন্ধাৰে উপলব্ধি কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে যে ধৰ্ম্মানুষ্ঠান আৰু ন্যায়-নীতিৰ প্ৰযজ্ঞাসকলে মানুহৰ প্ৰতি আৰ্জা আৰু সহানুভূতি প্ৰদৰ্শনৰ সম্পৰ্কত যিবোৰ নীতি-বাক্য প্ৰচাৰ কৰে বাস্তৱ জীৱনত তাৰ কোনো স্থান নাই ; আৰু সেই কাৰণেই তেওঁলোকেও যে সেইবোৰ পালন কৰিব লাগে তাৰ কোনো বাধ্যবাধকতাও নাই।

যিবোৰ ঘটনা ঘটি গৈছে সেই ঘটনাবোৰ উচিত হৈছে বুলি যদি ধৰি লোৱা হয় তেতিয়াও ক'ব পাৰি যে এইবোৰ মাত্ৰ কিতাপৰ পাত্ৰৰ কাৰণেহে। কষ্টতে কোৱা হয় যে ইয়াৰ দ্বাৰা অপৰাধ নোহোৱা কৰিব পাৰি, অপৰাধপ্ৰবণ লোকৰ মনত ত্ৰাসৰ সন্কাৰ কৰিব পাৰি, অপৰাধী লোকক শুধৰাব পাৰি। কিন্তু বাস্তৱ ক্ষেত্ৰত কি হয় ! হৃদয়ৰ অৱ-স্থানতো নহয়ই, বৰং তাৰ বিকৃতিহে ঘটে।

ত্ৰাসৰ সন্কাৰ কৰি অপৰাধীসকলক ভয়গোৱা হৈছে ডাঙোৱান উৎসাহ। অপৰাধীৰ ভিতৰতে বহুতে ভিৰিল-বিলাই কুৰি-বিলাই ইয়াতে প্ৰেৰণ কৰিছে কাৰাবাসত। শুধৰোৱাৰ বৰদলি দেখা গৈছে

গুলোটাটো। নিম্নবিত্তভাবে যেন সকলোপিনে সকলো প্রকাৰৰ
পাপৰ বীজ বিস্তৃতভাবে সন্নিবিষ্ট হৈছে।

সি আকৌ চিন্তা কৰিলে :

এইবোৰ কথা যে কিবা এটা ভ্ৰমভ্ৰমে হৈছে ভেনেও নহয়; এই-
বোৰ যিটি আছে খতাকীৰ সিহঁত খতাকী জুনি। পুতেকটো যাত্ৰ এই
যে অতীতত অপৰাধীৰ নাক কাটি শাস্তি দিয়া হৈছিল, পিছত তাকে
পৰিৱৰ্ত্তন কৰি ভগ্নত লোহাৰে পুৰি গাত দাগ দি "দাগী" বুলি চিহ্নিত
কৰা হৈছিল; আৰু এতিয়া যেনিবা হাত-কেৰেয়া মাৰি মিথাসনলৈ
পঠোৱা হয় ... । প্ৰকৃতিপক্ষে শৃংখলা কৰা হৈছে নে নাই বা জনগণৰ
মঙ্গল হ'ল নে নাই এই কথাটো উকীল বা আদালতৰ পেছকাৰৰ পৰা
আৰম্ভ কৰি মন্ত্ৰীলৈকে কোনেও চিন্তা নকৰে। সেইসকলে এইবোৰ
কথা যিমানেই নকণ্ডক কয় - তেওঁলোকৰ একমাত্ৰ চিন্তা টকাৰ। সেই
টকা তেওঁলোকক দিয়াও হয় বাহুহক যন্ত্ৰণা আৰু অধঃপতন পথলৈ ঠেলি
দিয়াত সৰ্বভোগ্যপ্ৰকাৰে সহায় কৰিবৰ কাৰণে।

সি চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে :

"ভেনেই"লৈ ভুল বুজাবুজিৰ কলতহে এইবোৰ হৈছে নেকি ?
এনেকুৱা এটা ব্যৱস্থাও কৰিব নোৱাৰিনেকি যে দৰমহা ভোগ কৰা
সকলোকে তেওঁলোকৰ দৰমহাৰ উপৰিও এটা অতিৰিক্ত বানচ দিব পৰা
যায়। এই বানচ এনে হাৰত দিয়া যাব পাৰি নেকি—যিটো পালে
তেওঁলোকে বাতিবাধনৰ আকৰ্ষণৰ পৰা আঁতৰি থাকে ??

এইবোৰ কথা চিন্তা কৰি থাকোঁতে বাতি পুতাবৰ হ'ল। বাতি
'পুতাবৰ' সময়তহে তাৰ গভীৰ চৌপানি আছিল।

॥ সাত ॥

স্বাক্ষৰিত্বা কৰ্মৰ পুৰুষই তাক জগাই ক'লে যে বিবৰ্ত্তি-নিবিবৰ

১৯৩০/১৯৩১

পৰা-ভালৈ এখন চিঠি আহিছে। নেথলিউদে উঠিল, চিঠিখন চালে, লিখিছে মাৰিয়াই। চিঠিত লিখিছে—বন্দ্যাবোগী কয়দীজনৰ অৱস্থা অতি শোচনীয়। তাক এইটো শিবিৰতে বন্ধাৰ কাৰণে আগবেদন কৰা স্বত্বেও অৱমতি দিয়া নাই। গতিকে নেথলিউদে যেন ইয়াৰ পিছৰ শিবিৰত বোগীজনক ৰাখি থোৱাৰ ব্যৱস্থাটি কৰি দিয়ে। চিঠিত আৰু লিখিছে : “তেওঁক চোৱা-চিতা কৰিবৰ কাৰণে আমাৰে কোনোবা এজন লগতে থকাৰো ব্যৱস্থা কৰি দিব লাগে; আৱশ্যক হ’লে ময়েই তেওঁক কিয়া কৰাই লগত থাকি যাম।”

ইতিমধ্যে কয়দীৰ দলটোৱে যাত্ৰা আৰম্ভ কৰিছে।

নেথলিউদে ধোঁৰাগাড়ী এখন লৈ দলটোক লগ ধৰিবলৈ ওলাই গ’ল। তীব্ৰ-বেগেৰে গৈ গাড়ীখনে বন্দ্যাবোগীজন থকা গাড়ীখনক লগ ধৰিলে। দেখিলে সেই অৱশ আৰু জীৰ্ণ মাহুজজনৰ চকু মুগ্ধ; যেন সি কোনো যুহুৰ্ত্ততে শেষ হৈ যাব। মাৰিয়াই ত একেখন গাড়ীতে বেমাৰীৰ কাষতে আছে। লগতে আছে কাতিউছা, চিমনছন আৰু ভেঁৰা।

মাৰিয়াই নেথলিউদক কিবা এটা কৈছিল, গাড়ীৰ ঘৰ-ঘৰণিত একো স্তনা নগ’ল। তাক দেখি গাড়ীত থকা মহিলা কয়দীকোঁৱে মূৰ দোৱালে, চিমনছনেও।

গভীৰ খলা-বমাবোৰৰ ওপৰেদি চলি আছে কয়দীকোঁৱৰ গাড়ীখন।

এটা সময়ত গাড়ীখনে এখন চহৰৰ উপকণ্ঠত প্ৰৱেশ কৰিলেগৈ। মাহুছৰ হাই-উকমি, পান সোঁকানৰ সমুখত কোলাহ’ল, ধোঁৰাগাড়ীৰ আড্ডা—এইবোৰ দেখিয়েই চহৰখন নিচেই ওচৰতে বুলি ধৰিব পাৰি।

আগবাঢ়ি গৈ গাড়ীখনে এখন ডাঙৰ নৈ পালে আৰু কেবী-কাঁটত ব’ল। তাৰ পিছত ধোঁৰাগাড়ী গ’ল—কেবীত তুলিলে, নৈৰ সিপাৰলৈ বুলি কেবীখন চলিল।

ইমানপৰে নেথলিউদে কেবীৰ এটি কোণত থিয় হৈ আছিল। তাৰ অপলক দৃষ্টি সেই দৃতপ্ৰায় বেনীজনলৈ। ধোঁৰাগাড়ীৰ ওপৰতে লৰি লৰি গৈ আছে তাৰ মূৰটো। তাৰ চকুত পৰিছে কাতিউছাৰ “জহেবাটো”। তাই প্ৰকৃত চিহ্নৰে নৈ আছে চিমনছনৰ ওচৰতে বহি।

সি ভাবাক্সাত হৈ পৰিছে এই দুটা দৃশ্য চাই চাই ; হৈ পৰিছে ব্যথিত ।
 এটা নিম্মখিত প্ৰাণীয়ে মৰিবৰ কাৰণে প্ৰস্তুত বহিও আগবাঢ়িছে যক্ষি-
 বলৈ, আৰু আনফালে চক্ৰবৰ্ত্তনৰ নিচিনা মাহুহজনৰ প্ৰেম লাগত কৰি
 দৃঢ় মিশ্ৰিত আৰু মৰ্য্যাদা মজলৰ পথত খোজ পলাইছে উৎসুক
 কাতিউচাই ।

মহান অভিজ্ঞতাটোৱে নেথলিউদভক আনন্দ দিব লাগিছিল ,
 কিন্তু গোটেই ছবিখনে তাক এনে ধৰণেৰে ভাবাক্সাত কৰি তুলিলে যে
 সি কোনো প্ৰকাৰে মনৰ ভাব আঁতৰ কৰিব নোৱাৰিলে ।

চহৰৰ কোনোবা ঠাইৰ গীৰ্জাৰ পৰা অহা ঘণ্টাৰ কোৰ শুনা গৈছিল
 নদীৰ মাজৰ পৰা । নেথলিউদভে দেখিলে যে এজন ফটাফিটা কাপোৰ
 পিন্ধা বুঢ়া মাহুহত বাদে ফেৰীত থকা বাকীৰোবে সেই শব্দ শুনি বুকুৰ
 ওপৰত হাতেৰে ক্ৰুশ-চিন আঁকিছে । নেথলিউদভে বুঢ়াজনক সুধিলে,

“বুঢ়া আতা, প্ৰাৰ্থনা নকৰা কিয়, তুমি দীক্ষা লোৱা নাই নেকি ?”

কিবা কাজিয়া কৰাৰ নিচিনা শব্দৰ শব্দ তুলি বুঢ়াই ক’লে,

“কাক প্ৰাৰ্থনা কৰিব লাগে ?”

আকৌ কাক—ভগৱানক ”

“দেখুৱাই দিয়াচোন—ক’ত আছে তোমাৰ ভগৱানজন ।”

বুঢ়াৰ চকুৱে মুখে এক দৃঢ়তা । নেথলিউদভে বুজি পালে যে এইজন
 বুঢ়াই কোনোবাজন আচল ‘টান’ মাহুহৰ হাততেই পৰিছে । সি ক’লে,

“ক’ত থাকিব আকৌ, স্বৰ্গত ।”

“তুমি তালৈ গৈছিল নেকি ?”

“নহয়, তালৈ যোৱা নাই ; কিন্তু ভগৱানক প্ৰাৰ্থনা কৰিব লাগে
 বুলি সকলোৱে জানে ।”

বুঢ়াই চকুৰ ভ্ৰু দুটা টান কৰি আগবাবৰ দৰে ক’লে :

“ভগৱানক কোনেও দেখা নাই, ভগৱানৰ পৰা ওপজা হুঁচি কোৱা সকলোহে ভগৱানৰ অস্তিত্বৰ কথা কৈ কুবে।”

গৰ পিছত ঘোঁৰাৰ চাবুকদাল ককাঁলত গুজি লৈ ঘোঁৰাৰ গাৰ কাপোৰখন ঠিক কৰি কৰি ক’লে, “বাক বুজিলো—তুমি খুঁটান নহয় ? তুমি খুঁচাক পূজা কৰা, খুঁচাৰ ফুটাটোকে প্ৰাৰ্থনা কৰা।”

কোনোবা এজনে হাঁহি দিলে।

এজন বয়সক মাগুহ খিয় হৈ আছিল কাষতে। তেওঁ সুধিলে

“আচ্ছা আতা, তুমি তেওঁ কোনটো ধৰ্মত বিশ্বাস কৰা ?”

“মোৰ কোনো ধৰ্ম-বিশ্বাস নাই ; কাৰণ মই কাকো বিশ্বাস নকৰো—নিজক বাহিৰে।”

নেথলিউল্ডে সুধিলে, “নিজক কেনেকৈ বিশ্বাস কৰিবা ? ভুলোতো হৈ যাব পাৰে !”

বুঢ়াই মূৰটো লবালে। ক’লে, “ভুল মই জীৱনতে কৰা নাই।”

“ভেঙিয়া হ’লে ইমানবোৰ ধৰ্মমণ্ড কিয় ?”

বুঢ়াই ক’লে,

“বিভিন্ন ধৰ্মমত থকাৰ বাবেইতো মাগুহে নিজক বিশ্বাস নকৰি আনক বিশ্বাস কৰে। এটা সমস্কৃত য়ো অন্যক বিশ্বাস কৰি হেৰাই যাব খুজিছিলো। . . . তুমি জানিবা—আম্মা মাত্ৰ একেটা—ধৰ্মমতহে বেলেগ মই নিজৰ আত্মটোকে বিশ্বাস কৰো মাগুহে নিজৰ নিজৰ আত্মাবোৰক একেলগ কৰিব পাবিলেহে একৰ মাজত বহুতক পাব পাৰে

বুঢ়াৰ কথা শুনি সকলোৱে ভক্ত খালে। নেথলিউল্ডে সুধিলে, “তুমি বহুত দিনৰ পৰা এই বিশ্বাস কৰি আহিছা হব পাৰ ?”

“অ’ — বহুত দিনৰ পৰা।”

x x x

ফেৰীজাহাজখন ইপাৰ পালেহি।

নেখলিউদভে এখন ছোটেলৈ গ'ল। তাৰ পিছত বন্ধাবোধকৃত
কয়দীজনৰ কানটো কৰি দিব পাৰি নেকি এবাৰ চেষ্টা কৰি চাবলৈ
ওলাই গ'ল।

ঢিপাহী চকুৰীৰে পৰিবেষ্টিত বৃহৎ অট্টালিকাটোৰ আগকাল-পাছ-
কাল দুয়োটাফাল ফুলৰ বাগিছা; আত্মপেন আৰু ব্যুৰ্জি গছৰ ওকান
ডালৰ ফাঁকেদি দেখা গৈছে গাইন আৰু ফাৰ গছৰ গাঁহ মলীয়া।

জেনেৰেলজনৰ গা বৰ ভাল নাছিল। ড্ৰেছিংগাউন পিন্ধিয়েই ওলাই
আহিছিল নেখলিউদভক দেখা কৰিবলৈ। নেখলিউদভে ক'লে

“মই এদল কয়দীৰ লগত আহিছো। এজন ব্যক্তিৰ কাৰণে মহা-
শয়ক দেখা কৰিবলৈ আহিলো।” তাৰ পিছত কথাখিনি বহলাই
ক'লে।

গৱৰ্ণৰজন কেৱল শিকিভই নহয়—সংস্কৃতিবানও। প্ৰথম দৰ্শনতে
নেখলিউদভৰ ভেঙলৈ ভাল লাগি গ'ল।

সি ক'লে যে সি নিজে এজনী মহিলা কয়দীৰ সম্পৰ্কত আগ্ৰহী।
অন্যায় কৰি তাইক দণ্ড দিয়া মহামান্য সত্ৰাটৰ ওচৰত পুনৰ আশীল
কৰা হৈছে।

“ - তাৰ পিছত ?

“সিটাৰ্চবুৰ্গত ভেঙলোকে যোক কৈছিল যে সত্ৰাট বাহাদুৰলৈ কৰা
আপীলৰ ফল আপোনাৰ ঠিকনাত যোক জনাব। সেই কাৰণে মই
আপোনাক জন পাবলৈ আহিছো।

সিগিৰাজনক চাহ আনিবলৈ কৈ গৱৰ্ণৰজনে ক'লে, “আৰু
কিবা আছে নেকি ?”

“মই এজন বাক্যবন্দীৰ কথাও কবলৈ আহিছোঁ। বেচেনা কৰা
যোগদান, অকথা অতি শোচনীয়, বি কোনো ফুৰুওতে। মহাজনক

যদি অনুগ্রহ কৰি তাক এইটো শিবিৰতে ৰাখি থলেহেঁতেন ?' ভাৰ্য্যক সেৱা শুদ্ধা কৰিবলৈ লগতে এজনী ৰাজবন্দীনীয়ে থাকি ৰাখিলে 'আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰিছে ।'

“তেওঁ বোগীজনৰ আত্মীয় নেকি ?”

“নহয়, তাই লাগিলে ৰা'লুহজনক বিয়া কৰাই লব । তেনেকৈয়ে থাকি তাই শুদ্ধা কৰিব খোজে ।”

জেনেৰেলজনে কয়দীৰ বিবাহ-আইনখন খুলি চালে : একেধৰণৰ দণ্ডেৰে দণ্ডিত পুৰুষ-মহিলাৰ বিয়া হ'ব পাৰে ; কিন্তু দণ্ড লাঘৱ হ'ব নোৱাৰে ।

নেথলিউদেবে এখিলা কাগজত নামকেইটা গিৰি দিলে । তাৰ পিছত সি নম্ৰকাৰ জনাই যাবলৈ থিয় হ'ল । বিষয়াজনে সুধিলে,

“আপুনি উঠিছেহি ক'ত ?”

“এখন হোটেলত ।”

“হোটেল বৰ ভাল নহয় । আপুনি বাতিৰ আহাৰ মোৰ ইয়াতে কৰিব পাৰে ; আহিবনে ? আপুনি ইংৰাজী জানে হ'ব পাৰ ?”

“—হয় ।”

.. এজন ইংৰাজ ভ্ৰমণকাৰীও ইয়ালৈ আহিছে । তেওঁ আজি গধূলি মোৰ ইয়াতে আহাৰ কৰিব । তেওঁকো লগ পাব আৰু তেতিয়া আপুনি বিচৰা বিষয় দুটাৰ খবৰখিনিও মই দিব পাৰিম ।”

নেথলিউদেব ডাকঘৰলৈ গ'ল—সেই ঠিকনাত কিবা চিঠি-পত্ৰ আহিছে নেকি চাবলৈ । হয়, এটা চীল-মোহৰ স্বৰা লেফাফাত চিঠি এখন আহিছে । লেফাফাটো পঠাইছে' ছেলেদিনে ।

সি লবালবিকৈ লেফাফাটো খুলিলে । চিঠি এখনৰ আগত লেফাফাৰ দলিলৰ নিচিনা এখন কাগজ আছিল । সেখবিউদেবে অনুবাদ কৰিলে : ‘তাৰ কুখৰ খবৰ হৈ পৰিছে, কুখৰৰ বন্দুৰৰ দ্বাৰা হৈ উঠি লাহে লাহে

যেন কমি গৈছে। কাগজখন কাটিউছা সম্পৰ্কীয় আবেদনৰ। গ্ৰহণ
নে প্ৰত্যাখ্যান? সি শব্দবোৰ এটা এটাকৈ পাট গ'ল। দেখিলে উত্তৰটো
অনুকূলে।

এটা স্বস্তিৰ নিশ্বাস পেলাই নেখালিউদৰে চিঠিখন পাট গ'ল :
প্ৰিয় বন্ধু,

তুমি যি আবেদন পেছ কাৰ্ডিলা, সেইখন খাবেদনে যুফল লাভ
কৰিছে। মহানীয়া চৰকাৰৰ দলিলৰ নকল পঠালো :

তোমাৰ, ভেলেনিন।

সি দলিলখন পঢ়িবলৈ দৰিলে :

“ × × × মহানীয়া সম্ৰাট বাহাদুৰৰ আবেদন গ্ৰহণ দপ্তৰৰ মাননীয়
প্ৰধানৰ আদেশক্ৰমে নগৰবাসিনী মহিলা ইয়াকা তৰিবা মাডলভাক
ইয়াৰ দ্বাৰা জনোৱা যায় যে আবেদনঃ উল্লিখিত অনুৰোধ বিচাৰ কৰি
মহানীয়া সম্ৰাট বাহাদুৰে কৃপা পৰশ্য হৈ আদেশ দিয়ে যে সেইগৰাকী
শিৰোতাক আগতে যি সম্ভাৰ কাৰাদণ্ড দিয়া হৈছিল সেই কাৰাদণ্ড
পৰিৱৰ্তন কৰা হৈছে আৰু চাইবেৰিয়াৰ সুদূৰ অঞ্চলৰ পৰিৱৰ্তে এতিয়া
অপেক্ষাকৃতভাৱে শুচকৰ কোনো অঞ্চলত নিবাসন দণ্ড কাৰ্য্যকৰী হ'ব। ”

নেখালিউদৰৰ বাবে এইটো এটা নিতান্তই আনন্দৰ আৰু শুকৰ-
পূৰ্ণ খবৰ। তাৰ আশা যেন পূৰ্ণ হ'ল। কাটিউছাৰো। অৱশ্যে
পৰিস্থিতিৰ পৰিৱৰ্তন ঘটিছে, ফলত কাটিউছাৰ লগত তাৰ সম্পৰ্কৰ
ক্ষেত্ৰত নতুনকৈ জটিলতাৰো উদ্ভৱ হ'ব। তাইৰ লগত তাৰ বিয়া হলেও
সেই বিয়া হ'লহেঁতেন নামতহে। পিছে চিমনচনৰ লগতহে তাইৰ
এতিয়া সম্পৰ্ক হ'ব ?

× × × এই সুখবৰটো মাডলভাক দিবৰ বাবে সি
উদগ্ৰোহ হৈ পৰিল। তাইক দেখা দিবৰ বাবে সি বেগাই গ'ল জেলৰ
প্ৰৱেশ-দ্বাৰলৈ। ৰাজ্যপালৰ পৰা লিখিত অনুমতি সি এতিয়াও পোৱা
নাই। নাপালেও কথা নাই, সি তাৰ পূৰ্বৰ অভিজ্ঞতাকে প্ৰয়োগ
কৰিব। ইতিমধ্যে প্ৰেৰৱালাৰ পৰা ভকুমো জেললৈ আহি যাব পাৰে।
ভেতিয়া হলেতো কথাই নাই; সি মাডলভাক কেইবটাৰ ভিতৰতে জাব
পৰা খালাচ কৰি নিব পাৰিব। কিন্তু ভবামতে কানটো হৈ জুটিল।

জেলা পৰিদৰ্শকে তাক দেখা কৰিবলৈ অনুমতি নিদিলে। কিয়নো এবিধ সংক্ৰামক ৰোগত পৰি ইতিমধ্যে জেলত কেবাজনো কমদীৰ মৃত্যু ঘটিছে। তেওঁলোক এতিয়া বাস্তৱ সেইবোৰক কবৰ দিয়াত।

॥ আঠ ॥

মাছলভাক লগ ধৰিব নোৱাৰি নেথলিউদভ হোটেললৈ উভতি আহিল। দেখিলে ৰাতিৰ আহাৰৰ কাৰণে ৰাজ্যপালৰ ঘৰলৈ তাৰ যাবৰ সময় হৈছে। সেইমতে সি ওলাল।

যাওঁতে সি বাটে বাটে ভাবি গৈছে—দণ্ডদেশ লঘু হোৱা বাতৰিটো কাতিউছাই পাই কেনেভাৱে গ্ৰহণ কৰিব। তাইক এতিয়া কোন ঠাইত বসবাস কৰিবলৈ কোৱা ভাল হ'ব, তাইৰ লগত এতিয়া কেনে-ধৰণৰ বসবাস হ'ব, ... চিননছনৰ কি হ'ব, তাৰ লগত কাতিউছাৰ সম্পৰ্কটো কি হ'ব ইত্যাদি, ইত্যাদি।

তাৰ পিছত নিজে নিজেই ভাব-ভোৰালে :

“সেইবোৰ কথা সম্প্ৰতি পাহৰি থকাই ভাল, সময় হ'লে দেখা যাব।”

নিশাৰ আহাৰৰ কাৰণে জেলৰ অধিনায়কজনৰ জীয়েক-জোড়ীয়েক, এজন ইংৰাজ ভ্ৰমণকাৰী, এজন সোণৰ খনিৰ মালিককে ধৰি কেবাজনো উপস্থিত হৈছে। ইংৰাজজনে আহিছে বহুত দেশ ভ্ৰমণ কৰি। তেওঁ বহুত কিবাকিবি দেখি-শুনি অহা মানুহ। আমেৰিকা, ভাৰত জাপান আৰু চাইবেৰিয়া সম্পৰ্কেও বহুত চিন্তাকৰ্মী আৰু তথ্য-সমৃদ্ধ কথা তেওঁ কব পাৰে। নেথলিউদভক তেওঁলোকৰ মাজত পাই সকলোৱে ভাল পাইছে।

কথা সূত্ৰত নেথলিউদভে মাছলভাৰ বিষয়ে পোৱা চিঠিখনৰ কথা ক'লে আৰু এই সুবিধাতে তাইৰ লগত দেখা কৰা অনুমতিৰ বাবেও ৰাজ্যপালজনক অনুৰোধ কৰিলে।

জেলাৰ কয়দাঁবোৰৰ লগত এবাৰ দেখাদেখি হুবৰ কাৰণে ইংৰাজ-
জনেও সুযোগ বিচাৰি আছিল। অধিনায়কজনে এবাৰ নেখলিউদভলৈ
আঙুলিয়াই দি ক'লে :

“ভাল কথা, আপুনি এখেতৰ লগতে যাব পাৰিব ট”

খোৱাৰ টেবিলত কিছু আলোচনা চলিল মুকলিতাবে। ইংৰাজজনে
ভাৰতৰ বিষয়েও কিছু কথা কৈছিল; তাৰ পিছত গোটেই গাইবেৰিয়া-
খনতে ভেটি আক পাপৰ ৰাজত্ব অপ্রতিহতভাবে কি ধৰণে চলিছে সেই
বিষয়েও তেওঁলোকৰ মাজত কথা-বতৰা চলিল।

ইতিমধ্যে বতৰৰ পৰিৱৰ্তন ঘটিছে। বৰফ পৰা আৰম্ভ হৈছে।
বাট-পথ ঘৰৰ ছাল গছৰ পাত, বাৰান্দাৰ চিৰি, ঘোঁৰাৰ পিঠি আদি
সকলোবোৰ বৰফে ঢাকি পেলাইছে।

ইংৰাজ ভাৰলোকজনে গাড়ীখন নিজাকৈ ভাড়া কৰি আনি ৰাখি
থৈছিল। নেখলিউদভ আৰু তেওঁ নিজৰ নিজৰ গাড়ীও বহি ল'লে।
সি গাৰোৱানজনক ক'লে, জেলখানাৰ ফালে গাড়ী চলাবলৈ। আগৰখন
গাড়ীৰ পিছে পিছে কোমল বৰফৰ মাজে মাজে নেখলিউদভৰ কীটন
গাড়ীখনৰ চকা ঘূৰিবলৈ ধৰিলে।

॥ ন ॥

চক্ৰবৰ্তীবোৰে জেলৰ সমুখত পহৰা দি আছে। ভিতৰৰ অন্ধকাৰৰ
মাজত জেলখানাৰ ভিতৰত জ্বলি আছে টিমিক-চাষাক পোহৰ।

প্ৰৱেশ-দ্বাৰৰ মুখলৈ ওলাই আহিল জেলৰ পৰিদৰ্শকজন। লেহৰ
পোহৰত নেখলিউদভ আৰু ইংৰাজজনৰ কাৰণে দিয়া অজুৰতি-পত্ৰখন
চালে আৰু তাৰ পিছত তেওঁৰ পিছে পিছে যাবলৈ মাতিলে।

জেলৰ অফিচত তেওঁলোকক বহিবলৈ ব্যৱস্থা কৰি দিয়া হ'ল।
 তাৰ পিছত কাৰাগাৰৰ এজন প্ৰহৰীক ক'লে—মাছলভাক মাত আনি-
 ব'লে। ইংৰাজ ভদ্ৰলোকজনে জেলৰ পৰিষ্কাৰকজনক কিবাকিবি প্ৰশ্ন
 কৰিছিল; তেওঁ সেইবোৰৰ উত্তৰ দি গ'ল। দুয়োজনৰ কথা-বতৰা-
 বোৰ পৰস্পৰে বুজি পাবৰ কাৰণে দোভাষীৰ কাম কৰিলে নেখলি-
 উদ্ভে। নেখলিউদ্ভে কিছু বিৰক্ত হৈছিল; কাৰণ যিমানসোপা প্ৰশ্ন
 চাহাবজনে কৰিছিল সেই প্ৰশ্ন ইমান সোপা হ'ব বুলি সি আগতে ধাৰণা
 কৰা নাছিল। ইফালে সি অধীৰ অপেক্ষা কৰি বৈ আছে, উদ্ভেওঁৰ হৈ
 আছে মাছলভাৰ আগমনলৈ।

এটা সময়ত মাছলভাই কাৰাগাৰীজনৰ পিছে পিছে আঁঠি থিয়
 হ'ল। তাইক দেখি নেখলিউদ্ভেৰ মনটো ভাবাক্ৰান্ত হৈ উঠিল।

সি থিয় হ'ল আৰু তাইৰ ফালে আগুৱাই গ'ল। তাইৰ মুখখনৰ
 ফালে এবাৰ ভালকৈ চাই পঠিয়াও। দেখিলে—তাত যেন ভৰি পৰিছে
 কিবা কঠিনতা আৰু বিৰাগ। আজিৰ কঠিনতাই তাত যেন আকৌ
 এবাৰ তিৰস্কাৰ কৰিলে—ঠিক আগতে এবাৰ কৰাৰ নিচিনাকৈ।

“তুমি বোধকৰো খবৰ পাইছা যে তোমাৰ দণ্ডদেশ লয় কৰাৰ
 বাবে তুমি হৈছে।”

“অ, ৱাৰ্ডাৰ এজনে কৈছে।”

এতিয়া তুমিৰ মূল কাগজখনো আহিব; তুমি আহিলেই তুমি
 ইয়াৰ পৰা ক'লৈ যাব খোজা সেইটো ঠিক কৰিব পাৰিবা। আমি
 তেতিয়া আকৌ ভাবিব পাৰিম।”

প্ৰায় লগে লগেই তাই উত্তৰ দিলে,

“ভাবিবলৈ আৰু কিটো আছে? চিনমন য'লৈকে যায় ময়ো
 তালৈকে তেওঁৰ লগে লগে যাম।”

কথাখিনি কৈয়েহে কাতিউদ্ভাই অতি বিচলি বোধ কৰিলে। তাই
 নেখলিউদ্ভেৰ ফালে চালে। ইমান ক্ৰতভাৱে কথাখিনি কৈছে যেন
 কবলগীয়া কথাখিনি আগৰে পৰা সাজু কৰি ৰখা আছিল।

‘বাক তেনেহলে এয়েই শেষ কথা নেকি ?’

“চোৱা, চিমনছনে বিচাৰে—মই তেওঁৰ লগত বসবাস কৰো ...।”

—কথাখিনি শেষ কৰিবলৈ গৈ আপাখিনিত তাই বৈ গ’ল। তাৰ পিছত কথাখিনি ঘৰাই ক’লে :

“হেঁতু বিচাৰে মই যেন তেওঁৰ “চৰাত থাকো। মইনো আক
শতকৈ বেছি কি বিচাৰিব পাৰো। তুমি এইখিনিকে মোৰ মূখ
বুলি ধৰি লোৱা। ইয়াত বাহিৰে নো মোৰ আক কি থাকিব পাৰে।”

নেখলিউদভে ভাবিলে :

‘হুতা কথাৰ এটাতো হবই। হয়তো আমাৰ উভয়েৰে ভালৰ কাৰণে
কাতিউছাই মোৰ পৰা আঁতৰি যাব খুজিছে ...। চিমনছনৰ লগত
ভাগাৰ গাফি বাকি তাই যেন সিচাৰিছে তাইন সেট মায়াজাল চিৰদিনৰ
কাৰণে ভস্মীভূত হৈ যাওক ...। সি যেন লাভ পাই গ’ল। তাৰ
পিছত সি ক’লে

“তুমি যদি হেঁতু ভালপোৱা ...।”

—“ভালপোৱা বা নোপোৱাৰ কি কথা আছে ? সেউবোৰ হ’ল
অতীতৰ কথা : অৱশ্যে চিমনছন সকলো মানুহৰ নিচিনা নহয়।”

“এৰা অতি সুন্দৰ মানুহ : আৰু মই ভাবো ...।”—সি কথা-
খিনি শেষ কৰি কব নোৱাৰিলে। হঠাতে যেন কিবা অন্য ভাব এটাই
তাৰ অন্তৰত খুন্দা মাৰি দিলে। মাছলভাই তাৰ পিনে লক্ষ্য কৰিলে।
তাৰ পিছত কেৰাহিকৈ বহুসময় দৃষ্টি এটা পেলাই ক’লে :

“তুমি বিচৰা মতে মই নোৱাৰিলো, মোক তুমি ক্ষমা কৰিব। মই
ভালকৈ বুজি পাইছো যে মোৰ সিদ্ধান্ত ভুল হোৱা নাই। আৰু তুমিওতো
বাচি থাকিব লাগিব ...।”

নেখলিউদভেও যেন গ্লানি অনুভৱ কৰিলে। এটা যেন গভীৰ বেগনাই
তাৰ অন্তৰখন পুৰি মাৰিবলৈ ধৰিলে। সি ক’লে,

“এনেকুৱা হব বুলি মই ভবা নাছিলো।”

“—তুমি এনেদৰে ইয়াত থাকি অনর্থক কষ্ট খাইছা কিয় ? মোৰ
কাৰণে তুমি বহুত কষ্ট কৰিলা।”—তাই এটা অনুভৱ ধৰণৰ হাঁহি মাৰিলে।

“.. মোৰ কোনো কষ্ট হোৱা নাই মাছলভা ! বৰঞ্চ মোৰ ভালহে লাগিছে । তোমাৰ কাৰণে যদি আক কিবা কাম কৰিব পাৰিলোহেঁতেন তেন্তে আক ভাল পালোহেঁতেন ।”

“হিচাপ-নিকাচ কৰি কি লাভ হ'ব ? ভগবানেই কৰিব সেইবোৰ”
—কথাখিনি কৈ কাতিউছাই কান্দি পেলালে ।

নেখলিউদভে ক'লে, “তুমি সঁচাকৈ কিমান ভাল ... ।”

“—মই ভাল ?”—তাই আকৌ কান্দিলে ।

এনে সময়তে ইংৰাজ ভদ্ৰলোকজনে ক'লে, “আৰ ইউ বেডী ?”

সি ক'লে, “ডিবেকুলি ... ।”

ইংৰাজ ভদ্ৰলোকজনে অপেক্ষা কৰি থকা দেখি তাই ক'লে,
“তেনেহলে মই যাওঁনে ?”

“আকৌ লগ পাম—এই বিদ্যাই শেষ বিদায় নহয় ।”

“মোক ক্ষমা কৰিবা,”—কথাষাৰ তাই ইমান অস্থূল কণ্ঠত ক'লে যে সি প্ৰায় মুগ্ধনিলেই । আকৌ চাৰিটা চকুৰ মিলন হ'ল । তাৰ বুজিবলৈ বাকী নৰল যে তাই সঁচাকৈয়ে তাক ভাল পায় ; ভাল পায় কাৰণেই তাই শাৰণা কৰিছে যে যদিহে তাই নেখলিউদভৰ জীৱনসঙ্গীনি হয় তেনেহলে তাৰ জীৱনটো ধ্বংস হৈ যাব । চিমনছনৰ লগত থাকিহে তাই তাক মুক্তি দিব পাৰিব । এই উদ্দেশ্য পূৰণ হোৱাৰ কাৰণেই তাই তৃপ্তি পাইছে হয়, পিছে তাৰ লগৰ পৰা এৰা-এৰি হোৱাটো তাইৰ কাৰণে হৈছে কিমানযে বেদনাদায়ক !

নেখলিউদভক কৰমৰ্দন কৰি কাতিউছাই মুখখন ঘূৰালে আক তাৰ পিছত তাৰ পৰা বেগাই ওলাই গ'ল ।

নেখলিউদভে অলপ স্বাভাৱিক হবলৈ চেষ্টা কৰিলে । তাৰ পিছত ইংৰাজ চাহাবজনৰ কামখিনি কৰি দিবলৈ সি প্ৰস্তুত হ'ল । সি দেখিলে যে ইতিমধ্যে চাহাবজনে ভেঙৰ নোটবুকত কিবাকিবি টুকি আছে ।

পৰিদৰ্শকজনে সুধিলে,

“আপোনালোকে কয়দীবোৰক চাবলৈ যাব নেকি ?”

ইংৰাজজনে নোট লিখা শেষ কৰিলে আৰু ভিতৰলৈ যাবলৈ গতি কৰিলে । পিছে পিছে গল নেখলিউদ্ভ ।

জেলখানাৰ এক নম্বৰ হাউচ থাকে সম্ভৱ কাৰাদণ্ডেৰে দণ্ডিত কয়দীবোৰ । এইটো হাউচ কৰিডৰত সোমালগৈ ইংৰাজজন, নেখলিউদ্ভ, পৰিদৰ্শকজন আৰু কাৰাবন্দী কেজনমান । দৰ্শকময় হাউচটো সোমায়ৈ দেখিলে—হাজন কয়দীয়ে কৰিডৰতে পেচাব কৰিছে ; ভিতৰৰ বিচনাৰ বহুত কয়দী । তাৰে কিছুমানে বসি আছে, কিছুমানে শুই আছে । এওঁলোকক দেখি সকলোবোৰ এনেলগে উঠিল । ভৰিত বন্ধা শিকলিবোৰ একেলগে ঝনঝনাই উঠিল । একেবাৰে মুঠাকৈ থাকিল মাত্ৰ হাজন কয়দী ; তাৰে এজন যুৱক । সি আছে জ্বৰতে চটফটাই । আৰু আনজন বুঢ়া মানহ । বুঢ়াজনে কেঁকাই কেঁকাই পৰি আছে ।

ইংৰাজ ভৱলোকজনে সেই হাজনৰ কি হৈছে শুধিলে পৰিদৰ্শকজনে ক'লে যে ঠাইৰ অভাৱত এই বমাবী হাজনক হাস্পাতাললৈ পঠাব পৰা নাই । ইংৰাজজন আহিছে ঠিয়ালৈ আৰু এটা উপদেশ্যত । ধৰ্ম প্ৰচাৰক হিচাপে তেওঁ কয়দীবিলোকক কৰ—কিদৰে পাপী-ভাপীসকলে ভগবানক বিশ্বাস কৰিব লাগে ; আৰু প্ৰায়শ্চিত্তৰ সহায়ত কেনেকৈ পাপৰ পৰা উদ্ধাৰ হব পাৰি ।

কয়দীবোৰে ইংৰাজী শুবুজে ; গতিকে তেওঁ নেখলিউদ্ভক ক'লে,

“এওঁলোকক কওক—যীশুখৃষ্টই এওঁলোকৰ প্ৰতি কৰুণা কৰিছিল, এওঁলোকৰ সকলোকে ভাল পাইছিল । এওঁলোকৰ কাৰণে প্ৰাণ দিছিল ; এওঁলোকে যদি এই কথা বিশ্বাস কৰে তেনেহলে এওঁলোকে উদ্ধাৰ পাব ।”

তেওঁ কোৱামতে নেখলিউদ্ভে অনুবাদ কৰি কথাখিনি কৈ শুনালে । কয়দীসকলেও শুনি গ'ল ।

ইংৰাজজনে আকৌ ক'লে “ভেওঁলোকক কওক—এইখন কিজাপত

সকলো কথা লিখা আছে। এওঁলোকৰ ভিতৰত কোনোবাজনে পঢ়িব জনা মানুহ আছেনে ?”

দেখা গ’ল—কয়দৌসকলৰ কুৰিজনমানে পঢ়িব পাৰে।

ইংৰাজজনে জেপৰ পৰা ‘নিউ টেষ্টামেণ্ট’ এখন উলিয়ালে। তাৰে দুখন কিতাপ তেওঁ দুজন কয়দৌক দিলে।

দ্বিতীয়টো ব্লাউত তেনে ধৰণেৰে কিতাপ উপহাৰ দি গ’ল।

তৃতীয়টো ব্লাউৰ পৰা বহুত চিঞৰ-বাখৰ আহিছে। থাকে দেখি পৰিদৰ্শকজন সোমাই গ’ল আৰু সিহঁতক সন্তুষ্ট কৰি কলে, “চুপা ”

দুজনে মাৰপিত কৰি আছিল। সিহঁত দুজন আৰু অন্য এজন অন্তৰ কয়দৌৰ বাহিৰে বাকীবোৰ থিয় হ’ল। মাৰপিত কৰা দুজনৰ এজনৰ নাকেদি তেজ বৈ আছিল।

চৰ্দাৰজন আহিল। সি পৰিদৰ্শকক ক’লে যে মাৰপিত কৰা দুজনক কোনোমতে একেৰাহে দিব নোৱাৰিলে। পৰিদৰ্শকজনে চকু পকাই কৈ উঠিল, “বাপেকে দেখুৱাম ব’ মজাটো।”

ইংৰাজজনে সুধিলে, “হোৱাট দিও দে ফাইট ফৰ ? (তেওঁলোকে কিহৰ কাৰণে কাজিয়া কৰিছে ?)”

নেথলিউদে ক’লে।

চাহাবে ক’লে, “তেওঁলোকক কৈ দিয়ক যে এই কিতাপত এই বুলি লিখা আছে ‘তোমালোকে কথা কটাকটি কৰি মাৰপিত কৰিছ। কিন্তু যীশু - যিজনে আমাৰ কল্যাণৰ কাৰণে নিজৰ জীৱন বিসৰ্জন দিছে তেওঁ কাজিয়াৰ মিত-মাত কৰিবৰ কাৰণে উপায় দি গৈছে।’ তেওঁলোকক আৰু সোধক যীশুৰ উপদেশ অনুসৰি অন্যায়কাৰীৰ লগত কেনে আচৰণ কৰিব লাগে সেইকথা তেওঁলোকে জানেনে নাই।”

নেথলিউদে অনুবাদ কৰি দিয়াৰ পিছত এজন কয়দৌয়ে সুধিলে,

“কৰ্তাসকলৰ ওচৰত গোচৰ দিলে তেওঁলোকেই নীমাংসা কৰি দিব — হয়নে ?”

অন্য এজনে ক’লে, “এজনে মনে মনে থাকিলেইচোন হৈ যায় ; তেতিয়া আনজনে আৰু কাজিয়া কৰিবলৈ নাহে।”

কথা শুনি বহুতে একেলগে হাঁহি দিলে। নেখনিউদ্ভে সেইখিন
কথা চাহাবজনক অনুবাদ কৰি দিয়া তেওঁ ক'লে,

“তেওঁলোকক কৈ দিয়ক—যীশু খৃষ্টৰ উপদেশ অনুসারে তেওঁলোকে
আচৰণ সলনি কৰিব লাগিব। এখন গাল চৰ থাকে জানখন গাল
পাতি দিব লাগিব।”—কথাখিনি কৈ চাহাবজনে নিজৰ গালখনলৈ
দেখুৱাই দিলে। নেখনিউদ্ভেও কথাখিনি অনুবাদ কৰি দিলে।

এইবাৰ কোনোবা এজন কয়দীয়ে কৈ উঠিল:

“নেখতক নিজকে এবাৰ চেষ্টা কৰি চাবলৈ ক'ক।

অসম্ভৱ হৈ থকা কয়দী এজনে কথাবোৰ ইমানপৰে মনে মনে শুনি
আছিল। সি লাহেহে উঠি ক'লে,

“আক সিন গালহে যেতিয়া চৰ নাথাকিলে যেতিয়া? যদি চৰি-
য়াই থাকে?”

পিছকালৰ পৰা কোনোবা এজনে বেকবেককৈ হাঁহি মানি দিলে
আক কৈ উঠিল, “নিজকে এবাৰ চেষ্টা কৰি চাবলৈ নোকেৱা কিয়?”

গোটটি ৱাৰ্ডটো হাঁহিব খলকনি উঠিল। এনেকি অসম্ভৱ কয়দীজন
আক আপ আগতে মাৰপিং পৰা কয়দী দুজনেও হাঁহি দিলে।

ইংৰাজজনে অলপো অ-প্ৰস্তুত নাই নেখনিউদ্ভক বুজাই দিলে
ক'লে যে ঠগৰা যদি সঁচাকৈয়ে বিশ্বাস থাকে তেন্তে অসম্ভৱকো
সম্ভৱ কৰিব পাৰি। তেওঁ আক ক'লে, “আক এবাৰ সোধক তেওঁলোকে
মদ খায়নে নাই?”

কোনোবাজনে কৈ উঠিল:

“কিয় নাথাব!”

অন্য এজনে নাকেৰে চিঁচিঁহিঁ মাৰিলে।

এইবাৰ তেওঁলোকে পৰৱৰ্তী ৱাৰ্ডলৈ খোজ ল'লে। এটোটা ৱাৰ্ড
নিৰাসন দণ্ড লাভ কৰা কয়দীসকলৰ। তাৰ পৰা গল তাৰ পিছৰ ৱাৰ্ড-
টোলৈ ...। সকলোৰে সেই একে মাজুহ একে অৱস্থা—খীতাত
ভোকাহুৰ, নিবজুৱা, বেমাৰী অধঃপতিত অৱস্থাত মাজুহ—সকলোকে
দেখুওৱা হ'ল ঠিক চিৰিয়াখানাৰ নিচিনাকৈ।

ইংৰাজজনে অলপসংখ্যক কিতাপ বিতৰণ কৰাৰ পিছত আক
কৰিবলৈ এৰিলে। প্ৰতিটো ৱাৰ্ডতে উশাহ-নিশাহ বন্ধ হ'বলগীয়া
অৱস্থা। মানুহজনৰ আগ্ৰহ কমি গৈছে। তেওঁ ওলাই আহিল আৰু
পিছে পিছে আহিল যন্ত্ৰচালিত মানুহৰ দৰে নেখলিউদত। সি আঙু-
ৱায়ো যাৰ নোৱাৰিলে, পলাবও নোৱাৰিলে—অথচ ক্লান্তিৰে ভৰি
পৰিছে তাৰ মন।

॥ দহ ॥

নিৰাসিত কয়দীসকলৰ ৱাৰ্ডত নেখলিউদতে সেই অন্ধৃত পৰণৰ
বুঢ়া কয়দীজনক দেখি আচৰিত হ'ল। এইজনকে দেখিছিল ৰাতিপুৱা
নদী পাৰ হওঁতে। বুঢ়াজন বহি আছে জৰা-জীৰ্ণ অৱস্থাবে। কটোৰ
আৰু জিজ্ঞাসু দৃষ্টিৰে বুঢ়াই নৱাগতসকলৰ ওপৰে ওপৰে এবাৰ চকু
ফুৰালে। বুঢ়াৰ চকু দুটা যেন জ্বলি উঠিছে। তাৰ পাছত খং উঠা
মানুহৰ নিচিনাকৈ সি তাৰ চকুৰ ক্ৰ-তুটা কোঁচালে।

পৰিদৰ্শকজনে ক'লে,

“থিয় দে—”

বুঢ়া মুঠিল, এটা তাস্খিলাৰ হাঁহি মাৰিলে। তাৰ পিছত সি
কৈ উঠিল,

“তোমাৰ চেলাবোৰ তোমাৰ কাষতে থিয় হৈ আছে ; মই তোমাৰ
চাকৰ নহয়। তোমাৰ কপালত যীশুখৃষ্টবিদ্বেষী হিচাপে ডাপ এটা
আঁকা আছে—মই দেখা পাইছোঁ।।”

—বুঢ়াই আঙুলিৰে চৰকাৰী বিষয়াজনৰ কঁপালখনলৈ দেখুৱাই
ক'লে। পৰিদৰ্শকজনে ‘কি ই-ই’-বুলি চোঁচা লৈছিলেই ; নেখলিউদতে
বাধা দি ক'লে,

“মই তাক জানো।” তাৰ পিছত সুধিলে, “তাক কি অপৰাধত
গ্ৰেপ্তাৰ কৰা হৈছে ?”

“পাহুপোৰ্ট নাই কাবনে পুলিচে তাক গ্ৰেপ্তাৰ কৰি আনিছিল।
যেই সেই মানুহকে জেললৈ পঠাবলৈ পুলিচক বাৰে বাৰে হাক দিয়া
স্বপ্নেও পঠায়।”

বুঢ়াই নেখলিউদভলৈ চাই ক’লে,

“তাৰ মানে তুমিও এওঁলোকৰ লগৰে ষ্টেৰিৰোশী?”

“নহয়, মই এজন দৰ্শনাৰ্থীহে।”

“ইয়ালৈ কি চাবলৈ আহিছা? ষ্টেৰিৰোশীসকলে মানুহক কিদৰে
যন্ত্ৰণা দিয়ে তাকে চাবলৈ আহিছা নেকি? চাই যোৱা।”

ইংৰাজজনে শুধিলে, “কি কৈছে মানুহজন?”

নেখলিউদভে ক’লে, “তাক সোধক — আইন অমান্য কৰাসকলক
কি শাস্তি দিয়া ভাল বুলি ভাবে?”

বুঢ়াই হাচ্ছিল্য কৰি ক’লে,

“—আইন? সেইসকলে কৰা আইন; মানুহৰ পৃথিৱীৰ সকলো
অধিকাৰ প্ৰথমতে কাটি নি চুৰি কৰি আৰু আত্মসাৎ কৰা মানুহবোৰে
কৰা আইন?”

যিসকলে সেই প্ৰভাৱকসকলৰ কৰ্মকাণ্ডৰ বিৰোধিতা কৰে সেই-
সকলক হত্যা কৰি উঠা লোকসকলেই আকৌ নিজে আইন কৰি কয়
‘চুৰি নকৰিবা, হত্যা নকৰিবা:।’ আৰম্ভণীতেই আইনখন
প্ৰণয়ন নকৰিলে কিয়?”

নেখলিউদভে কথাগিনি অমুনাদ কৰি দিলে। ইংৰাজজনে আকৌ
ক’লে

“তাক আকৌ সোধক — এজন চোৱ আৰু হত্যাকাৰীক কি কৰা
উচিত।”

নেখলিউদভে তৰ্কমা কৰি দি বুঢ়াক শুনালে।

বুঢ়াই ক’লে “ভেওঁক কোৱা — ভেওঁৰ ৰূপালৰ ষ্টেৰিৰোশী সতীৰ
আকবোৰ নচি পেলাওক। তেতিয়া চোৱ আৰু হত্যাকাৰীসকলক
ভেওঁ আৰু কতো দেখা নাপায়। কৈ দিয়া ভেওঁক এই কথা।”

ইংৰাজজনে তৰ্কমা শুনি ক’লে, “হি ইজ ক্ৰেডী। (সি এটা
পগলা।)”

বুটাই আকৌ ক'লে, 'নিজৰ চকাত তেল দি লোৱা, অন্যবোধক
বাটিবলৈ যোৱা কিয় ? যোৱা যোৱা—গুচি যোৱা ।'

নেথলিউদভে কোঠাটোৰ পৰা ওলায় মানে বাকীসকলে গৈ ইতি-
মধ্যে এটা কোঠালীৰ মুখত বৈছেগৈ । চৰকাৰী বিষয়াজনে ইংৰাজজনক
দেখুৱাইছে 'সেইটো মৰা মানুহ বখা ঘৰ !'

ইংৰাজজনে ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল । সেখিলে সকলো কোঠালীটো •
চাৰিটা শব্দেহ পৰি আছে । তাৰে ভিতৰত নেথলিউদভে দেখা পালে
এটা শব্দ যোৱা কালি দেখিছিল যিজন মানুহৰ মুখমণ্ডলত খং, উত্তে-
জনা আৰু বেদনা আজি সি পৰি আছে শান্ত, নিশ্চল আৰু সুন্দৰ হৈ ।
দেখিয়েই তাৰ মনলৈ আহিল : এই যত্নমান দুখ-বেদনা সি ভোগ
কৰিলে কিয় ? কি আছিল তাৰ জীৱনৰ কামনা ? এতিয়া সি সেইবোৰ
জানো বুজি পাইছে ?

নেথলিউদভে টোপনি অহা নাই । হোটেলৰ কোঠালীৰ ভিতৰত
ইফাল-সিফাল কৰি খোজকাটি ফুৰিছে । কান্দিউছাৰ লগৰ সম্পৰ্কৰ
কথা এতিয়া আৰু শেষ হৈছে । কান্দিউছাই যে তাক নিবিচাৰিলে
এই কথাটোতে সি বিষন্ন আৰু লজ্জিত হৈছে । অৱশ্যে সেই কথাটোৱে
তাক পীড়িত কৰা নাই ।

সম্প্ৰতি—বিশেষকৈ কাৰাগাৰৰ ভিতৰত যি পাপ আৰু বীভৎস
বোৰ সি দেখি আছিল তাৰ পৰা সি এটা স্পষ্ট ধাৰণা কৰিব পাৰিছে
যে যিবোৰে পাপ কৰি মানুহৰ মৃত্যু ঘটাইছে—সেইবোৰে কিন্তু অপ্ৰতি-
হতভাৱে শক্তিমন্ত্ৰ হৈ সগোৱাৰে দেশ শাসন কৰি আছে । জয় কৰিব
লাগে সেইবোৰকহে ; কিন্তু সেই কামটো কৰিব পৰা যায় নে নাযায়
সেই কথা সি কব নোৱাৰে । হৃদয়হীনসকলে মানুহবোৰক ক'কি দি
বাৰিছে কাম কৰাই শাস্তি দি—চুৰ্গন্ধময় পৰিৱেশৰ মাজত । তীব্ৰ ভাৱে

সেইবোৰ ৰাজ-কৰ্মচাৰীক অভিযুক্ত কৰিব খোজাসকলকে আকৌ
মন্তিক বিকৃত বুলি দণ্ড বিহা হৈছে ।

কোঠালীটোৰ ভিতৰতে অহা-যোৱা কৰি চিন্তাক্লিষ্ট নেংলিউডভ
ক্লান্ত হৈ পৰিল । সি চোকাখনত বহি ল'লে ।

সমুখতে পৰি আছে ইংৰাজজনৰ পৰা পোৱা 'স্মাৰ্চ' বোলা
কিতাপখন । ইয়াতেই বোলে সকলোবোৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ আছে । 'স্মাৰ্চ
সমাচাৰ'ৰ যিটো পৃষ্ঠা উলিয়াই ল'লে সেইটো পৃষ্ঠা সন্নিবিষ্ট মন্দিৰে ।

সি অষ্টাদশ অধ্যায়টো উলিয়াই ল'লে আৰু পঢ়িবলৈ বহিলে :

১। "সেই দোষত দোষী শিষ্যসকলে যাঁওৰ ওচৰলৈ গৈ সুধিলে
তেনেহ'লে স্বৰ্গৰাজ্যৰ মাজত শ্ৰেষ্ঠ কোনজন ?"

২। "যাঁওৱে এটি শিষ্যক তেওঁৰ ওচৰলৈ মাতি আন তেওঁলোকৰ
মাজতে বহুৱালে "

৩। "আৰু ক'লে 'মই তোমালোকক সন্মত কৰা কৈছোঁ—তোমা-
লোকে যদি ধৰ্মাস্তৰ নোহোৱা আৰু শিষ্যসকলৰ দৰে পৱিত্ৰ নোহোৱা
তেনেহ'লে স্বৰ্গৰাজ্যত প্ৰৱেশ কৰিব নোৱাৰিব ।"

৪। "অতএব এই শিষ্যটোৰ দৰে যিজন পৱিত্ৰ হোৱেই হয় স্বৰ্গৰাজ্যৰ
বাবে শ্ৰেষ্ঠ" ;

"—এৰা এইযাৰ কথাহে প্ৰকৃততে সঁচা" : তাৰ মনত পৰিল ভীয়েত
সি পৰম শান্তি আৰু আনন্দৰ সোৱাদ চেতিয়াই লাভ কৰিছে যেতিয়া
সি নিজকে পৱিত্ৰ কৰি তুলিব পাৰিছে ;

৫। "এই শিষ্যটিৰ নিচিনা শিষ্যসকলক যিজন গ্ৰহণ কৰে সিজন
মোকেই গ্ৰহণ কৰে" ;

৬। "কিন্তু যি অলপমান মানুহেহে মোক বিশ্বাস কৰে, সিহঁতৰ
মাজৰে কোনোবাই লাভ দেখুৱাব পাৰে । তেনে লোকৰ ভিত্তিত এখন
ধাত বান্ধি দি তাক সাগৰৰ গভীৰ পানীত ডুবাই মৰাটোও বৰ ভাল ।"

"যিয়ে অকল গ্ৰহণ কৰে" বোলা বাক্যটো যাঁওৱে ক'লে কিয় !
ক'ত গ্ৰহণ কৰে ! আৰু মোৰ নামত" বোলা কথাটোৰ অৰ্থ কি !"
—নেংলিউডভে ভাবিলে যে এই কথাবিলাকৰ অৰ্থ সি ভালদৰে বুজা

নাই। আকবা কিহব কাৰণে তাৰ ডিঙিত যাঁত বন্ধা হ'ব। সাগৰৰ গভীৰ পানীতেইবা পেলাব লাগে কিয়! নহয়, এইবোৰ কথাই যথা-যথভাৱে যীশুৰ কথা কোৱা নাই—কথাবোৰ পৰিষ্কাৰ নহয়।”

তাৰ মনত পৰিল একাধিকবাৰ সি ‘সু-সমাচাৰ’বোৰ পঢ়িবলৈ লৈয়েই এই অংশবোৰতেই উজুটি খাইছে, প্ৰাঞ্জলতাৰ অভাৱে তাৰ মনক প্ৰতিহত কৰিছে। সপ্তম, অষ্টম, নৱম আৰু দশম শ্লোকবোৰতো নানাবিধ ‘প্ৰলোভন’ৰ কথা কোৱা হৈছে, আৰু ‘অগ্নিময় নৰক’ত নিক্ষেপ কৰি মানুহক শাস্তি দিয়া কথা যিদৰে কোৱা হৈছে সেইদৰে আকোঁ কোৱা আছে—‘সেইবোৰ দেৱদূতৰ কথা—যিবোৰে সততে স্বৰ্গত থকা পিতাকৰ মুখ দৰ্শন কৰি থাকে।’

নেথলিউডে ভাবিলে “এইবোৰ অসংলগ্ন কথা; অথচ ভালকৈ বুজিব পাৰি যে এইবোৰ সু-সমাচাৰৰ মাজতো প্ৰকৃততে ভাল কথাও আছে বহুখিনি।”

সি পঢ়ি গ'ল :

১১। ‘কাৰণ হেৰাই যোৱাসকলৰ পৰিত্ৰাণ আৰু উদ্ধাৰৰ বাবে মনুষ্যপুত্ৰ আহিছে ;

১২। তোমালোকে কি বুলি ভাবা? কোনোবা এজন মানুহৰ যদি এশটা ভেড়া থাকে, আৰু তাৰে এটা ভেড়া যদি হেৰাই যায়, তেনেহলে বাকী নিৰাম্লকৈটাক এৰি থৈ সেই হেৰোৱা ভেড়াটো বিচাৰি পৰ্বতলৈ আৰু কেতিয়াও নাযায়, হয়নে?

১৩। ‘আৰু যদি সেইটো কিবা প্ৰকাৰে পাই যায় তেনেহ’লে মই তোমালোকক সঁচাকৈ কৈছো যে যি নিৰাম্লকৈটো হেৰোৱা নাই সেই কেইটাৰ কথা এৰি হেৰাই পোৱাটোৰ বাবেহে অধিক আনন্দ কৰে।

১৪। ‘সেইকৈ এই ক্ষুদ্ৰসকলৰ ভিতৰত এজনো যেন বিনষ্ট নহয় ; তাকে জানো তোমালোকৰ স্বৰ্গত থকা পিতৃয়ে কামনা নকৰে?

নেথলিউডে জানিবলৈ ধৰিলে :

এৰা পিতাই কাৰো নষ্ট হৈ যোৱাটো ইচ্ছা নকৰে ; কিন্তু ইয়াত ধ্বংসপ্ৰাপ্ত হৈছে শই শই, হাজাৰে হাজাৰে; আৰু এতিয়া সিহঁতৰ কাকো বন্ধা কৰিবৰ উপায় নাই।

ইয়াৰ পিছত কথাবোৰ আৰু বেছিকৈ জানিবৰ কাৰণে সি আগৰ পৃষ্ঠাবোৰলৈ গৈ পঢ়িবলৈ ধৰিলে।

আধ্যাত্মিক জীৱন যাপন কৰাসকলৰ যেনেকুৱা হয় নেখলিউদ্ভবো তেনেকুৱা হ'ল। প্ৰথমতে যি ধাৰণা জন্মিলে, এতিয়া অভিজ্ঞতাই তাক আক দৃঢ় কৰিলে ; হঠাতে আগৰ ধাৰণাৰ বাৰ ভাৰ কাৰণে সহজ হৈ পৰিল। সেইটোৱে তাৰ সম্মুখত প্ৰশ্নসমূহ প্ৰতিষ্ঠিত হ'ল। সি বুজি পালে যে এজন পাপীয়ে তাৰ নিজৰ পাপৰ সংশোধন কৰিব নোৱাৰে। এনে অৱস্থাত এজন অসং লোকে বিচাৰিছে আন এজন অসং লোকক শুধৰাবলৈ। তেওঁলোকে যান্ত্ৰিক উপায়েৰে সেইবোৰক শুধৰাব পৰা যাব বুলি ভাবিছে। ইয়াৰ ফলত হৈছে কি ! যাক টকা লাগে, টকাৰ প্ৰতি যাৰ লোভ বেছি সেইসকলে ভণ্ডামাৰে অন্যসকলক সংশোধন কৰিব খোজে ; তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ ভণ্ডামাক এও পেশাত পৰিণত কৰে ; ইয়াৰ ফলত নিজেহে দুঃখিত, কলুষিত হয়েই—অন্যসকলকো যাতনা দিয়ে আৰু নিবন্তৰ দুঃখিত কলুষিত কৰে। যি বিভ্ৰান্ততাবোৰ সি ইমান দিনে দেখি আহিছে সেইবোৰৰ উপস্থিতি ক'ত আৰু সেইবোৰ নিঃশেষ কৰিবলৈ হ'লে কিহৰ আৱশ্যক হ'ব সেই কথাবোৰ সি বুজি পালে। যিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ইমান দিনে বিচাৰিছিল সেই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ সি এতিয়া পাই গ'ল ; সেইটো হ'ল : পিটাৰৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰত যাঁহুৱে কোৱাৰ নিচিনাকৈ—সকলোকে ক্ষমা কৰা : কেৱল এবাৰ নহয় দুবাৰ নহয় অলেখবাৰ। কাৰণ কোনোজনেই নিষ্পাপী বা নিৰপৰাধী নহয়। গতিকে কোনো এজনক শাস্তি দান কৰা বা সংশোধন কৰাৰ অধিকাৰ কাৰো নাই।

নেখলিউদ্ভবৰ মনত আৰু এটা চিন্তাই জন্মি মাৰিলে : “কিন্তু ইমান সহজে জানো সমস্যাবোৰ সমাধান কৰা সম্ভৱ হ'ব পাৰে ?”

পোন প্ৰথমতে কথাটো তাৰ মনত অতি আশ্চৰ্যজনক হেন লাগিছিল। এতিয়া উপলব্ধি কৰিবলৈ ধৰিলে : কেৱল ভয়গত নহয়, প্ৰযুক্তিগতভাবেও ; আৰু সেইটোৱেই হ'ল তাৰ প্ৰশ্নৰ সম্যক সমাধান।

সি ভাবিবলৈ ধৰিলে :

শ শ বছৰ জুৰি যিসকলক অপৰাধী বুলি ভাবি অহা হৈছে সেই সকলক প্ৰাণদণ্ড দিয়া হৈছে ; কিন্তু তাৰ ফলত জানো অপৰাধীসকল সমূলকৈ নিৰ্মূল হ'ল ! নিৰ্মূল কৰা দূৰবে কথা সিহঁতৰ সংখ্যা বৰ বাঢ়িছে গৈ আছে। উপৰূপৰি শাস্তি বিধান কৰাৰ ফলত কলুষিত

কলংকিত দাগা অপৰাধীসকলৰ কথা এৰিও প্ৰকৃতপক্ষে সিসকলেই মানুহ হৈ মানুহক বিচাৰ কৰাৰ সাহস (স্পৰ্শ) কৰে, মানুহ হৈ মানুহক দণ্ড দিয়ে।

নেথলিউদভে ইমানদিনে বুজিলে যে এনে ধৰণেৰে গণ্য কৰিব পৰা অপৰাধীসকলেই বিচাৰকৰ আসনত বহি লয় আৰু অস্ত্রলোকৰ ওপৰত দণ্ড বিধান কৰে। কিন্তু এওঁলোকৰ প্ৰভাৱ আছে বুলিয়েই সমাজ টিকি থকা নাই। এওঁলোকৰ প্ৰভাৱ কলুষিত; অথচ এতিয়াও সমাজখন আছে। কিয়নো মানুহে এতিয়াও মানুহৰ হৃদয়ত কাতৰ হয়, মানুহে মানুহক ভাল পায়।

সি অনুভৱ কৰিলে যে বাস্তৱ জীৱন যাপন কৰোঁতে যদি যৌশ্বৰ উপদেশবোৰ প্ৰয়োগ কৰা যায় তেনেহ'লে আচৰিত ধৰণেৰে সমাজত এটা পৰিৱেশৰ সৃষ্টি হ'ব আৰু সেই পৰিৱেশ হ'ব অভিনৱ। অকল সেয়ে নহয় পৰম স্থানপ্ৰাপ্তি ঘটিব, সমগ্ৰ মানৱ জাতিৰ স্বৰ্গৰাজ্য প্ৰতিষ্ঠা হ'ব এইখন পুথিৱীত।

গোটাই নিশাটো তাৰ টোপনি নাছিল। সি বিশাল সমুদ্ৰৰ পানী একত্ৰিত কৰি আজি সকলোবোৰ বিষয়জনক তথ্যৰ অঞ্জলি ভৰাই পান কৰিলে শীত পৰিল তাৰ তৃষিত হৃদয়। এইবোৰ চিন্তাৰ ফলশ্ৰুতিয়ে কেৱল মানুহৰ প্ৰয়োজনকেই সাধন নকৰে, দান কৰে অপৰিসীম উৎকৰ্ষতা। সি ভাবিবলৈ ধৰিলে :

“আমি যেন নিজেই আমাৰ জীৱনৰ গৰাকী; আৰু এই জীৱনটো যেন একমাত্ৰ আমাৰ উপভোগৰ কাৰণেই দিয়া আছে : এনেহেন অদ্বৃত্ত ধাৰণাক লৈয়েই আমি বাঁচি থাকোঁ। এই কথা হ'ব নোৱাৰে;—এয়া অসম্ভৱ, অযৌক্তিক। ‘মু' সমাচাৰ’ত কৈছে—“তেওঁৰ বাক্য আৰু তেওঁৰ ধাৰ্মিকতাৰ সম্পৰ্কত চেষ্টা কৰা; তেতিয়া সেই সকলোবোৰ বস্তুৱেই তোমাক দান কৰা হ'ব। কিন্তু আমি আটাইবোৰ বস্তুকেই বিচাৰোঁ; সেই কাৰণে একো নাপাওঁ।”

সেই নিশাৰ পৰা নেথলিউদভৰ আৰম্ভ হ'ল সম্পূৰ্ণ এক নতুন জীৱন। সিয়ে জীৱনৰ কোনো এটা নতুন পৰিৱেশত প্ৰৱেশ কৰিছিল তেনে নহয়; কিন্তু সেইসময়ৰ পৰা তাৰ জীৱনত যিবোৰ ঘটিছিল সেই সকলোবোৰকে নতুন পোহৰত নতুন অৰ্থত, নতুন তাৎপৰ্য্যত সি দেখা পালে।

তাৰ জীৱনৰ এই নতুন পথটোৰ পৰিসমাপ্তি কেনে ধৰণেৰে ঘটে সেই কথাৰ প্ৰমাণ কৰিব একমাত্ৰ ভাবীকালবোৰে।